

การเสริมสร้าง
คุณลักษณะเด็กไทย

พระพรหมคุณาภรณ์
(ป. อ. ปยุตฺโต)

มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทย

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-94143-8-1

พิมพ์ครั้งแรก — ธันวาคม ๒๕๕๑

- มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)
และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ๑,๐๐๐ เล่ม

แบบปก: พระสุธีพิภพ สรรพกิจโต

พิมพ์ที่ ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร ๐๒-๒๔๓๒๒๔๐ ต่อ ๓๔๗

อนุโมทนา

มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)” แจ้งว่า ได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จัดให้มีโครงการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อเทิดพระเกียรติในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยในโครงการนี้ มีเรื่องราวที่อาตมภาพได้พูดเกี่ยวกับการศึกษา รวมอยู่ด้วย อาตมภาพขออนุโมทนา

การพิมพ์หนังสืออันว่าด้วยการศึกษาตามหลักไตรสิกขาขึ้นมาเผยแพร่ เป็นงานสำคัญที่สนองวัตถุประสงค์ของมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ ในแนวทางที่จะส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ เพราะเป็นการปลูกเตือนและส่งเสริมให้หน้าเอาธรรม ซึ่งเป็นหลักความจริงของธรรมชาติมาปฏิบัติให้เกิดผล ในการแก้ปัญหาของชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่ในบัดนี้ และพัฒนาเด็กและเยาวชนที่จะเป็นอนาคตของประเทศชาติในระยะยาว การศึกษาที่ถูกต้อ้นั้น นอกจากเป็นฐานของการพัฒนาทุกด้านของประเทศ และเป็นการสร้างอนาคตของชาติแล้ว ยังเป็นเครื่องนำให้การพัฒนานั้นดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อ้น และเป็นหลักประกันให้ชาติมีอนาคตที่ดีงามก้าวไปในสันติสุขด้วย

ขออนุโมทนาการให้ธรรมส่งเสริมการพัฒนาปัญญาครั้งนี้ อันนับว่าเป็นการแสดงให้เห็นใจปรารถนาดีอย่างแท้จริงแก่ประชาชน ขอให้กัลยาณฉันทะของมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพฯ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา สัมฤทธิ์ผลเพื่อความดีงามแห่งชีวิต เพื่อความเจริญมั่นคงของประเทศชาติ และเพื่อสันติสุขของสังคม สมความมุ่งหมาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๓ กันยายน ๒๕๕๐

คำนำ

ด้วยผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นที่ประจักษ์ชัด ทั้งโดยการเขียนหนังสือ การปาฐกถา การบรรยายธรรม การให้ความรู้ในรูปแบบต่างๆ ของพระคุณเจ้าพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) นั้น ได้รับการยกย่องและยอมรับเป็นอย่างยิ่งจากผู้ที่สนใจศึกษาพุทธธรรมทั้งหลาย คุณค่าของผลงานนั้นได้จากมหาวิทยาลัยต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศกว่า ๑๕ สถาบันได้ถวายปริญญาคุณภักดิ์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ให้ในหลายสาขาวิชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระคุณเจ้าเป็นพระสงฆ์องค์แรกของโลกและเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ สำหรับเงินรางวัลที่ได้รับมาจำนวน ๖๒๕,๐๐๐ บาท พระคุณเจ้าได้มอบให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งได้มอบต่อให้กรมการฝึกหัดครูขณะนั้น จนเป็นแรงบันดาลใจให้นำมาจัดตั้ง “กองทุนการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)” เพื่อสืบทอดความหมายของการศึกษาเพื่อสันติภาพที่มีต่อมนุษยชาติและสานต่องานที่มีคุณค่ายิ่งในการเชื่อมโยงคำว่าสันติภาพต่อสังคมโดยรวมให้ยั่งยืนและมีความหมายแก่ทุกชีวิตและสังคม กองทุนฯ ได้ดำเนินกิจการต่างๆ ในแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และต่อมาได้พัฒนามาเป็นมูลนิธิ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓

ตลอดระยะเวลาสิบกว่าปี งานกองทุน/มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้เกิดกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์และส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพดังนี้

๑. การจัดปาฐกถาและการประชุมสัมมนาทางวิชาการที่มุ่งแสวงหาแนวทางการศึกษาเพื่อสันติภาพตามช่วงจังหวะที่เกิดเหตุการณ์ที่เป็นปัญหามานานห้วงใยต่างๆในสังคม โดยนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา โดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิได้ช่วยวิเคราะห์ให้ข้อคิดต่างๆที่เป็นประโยชน์ และชี้แนะแนวทางในการสร้างสันติภาพ และแก้ปัญหาของสังคมที่กำลังถูกระแสบริโศกนิยมพัดโหมกระหน่ำอย่างรุนแรง

๒. การวิจัย เพื่อแสวงหามูลเหตุของปัญหาที่ก่อให้เกิดความแปลกแยก ขัดแย้ง รุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดในการแก้ปัญหาโดยยึดหลักของ “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียนและสังคมโดยรวม ผลการวิจัยที่สามารถช่วยพัฒนาแนวทางไปสู่การแก้ไขได้นั้นจะได้ส่งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการพัฒนาแก้ปัญหาต่อไป

๓. การเลือกคัดหนังสือธรรมะที่ดีที่เหมาะสมเพื่อพิมพ์เผยแพร่แก่เยาวชนในวัยต่างๆ โดยร่วมกับหน่วยงานการศึกษา เช่น กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) และพิมพ์เองโดยมูลนิธิ เพื่อแจกจ่ายเผยแพร่ไปตามสถานศึกษาทุกระดับและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศ

๔. การสรรหาผู้มีผลงานในการจัดกิจกรรมและการปฏิบัติงานเป็นปกติ ที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ ด้วยกิจกรรมนี้จึงมีส่วนให้ผู้ลัทธิได้มีโอกาสสัมผัสและเรียนรู้กับผู้ที่ได้ทำงานและดำเนินชีวิตบนแนวทางของการศึกษาเพื่อสันติภาพ ทั้งเพื่อตนเอง และเชิญชวน ชี้นำ ผู้คนทั้งหลายให้เห็นคุณค่า และเดินไปในแนวทางนั้น แม้จะจัดรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพได้เพียงปีละ ๑ รางวัล แต่ความรู้และผลงานของท่านทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนมีคุณค่าเกินกว่าจะประมาณได้ ท่านจึงเป็นครูของแผ่นดิน คนหนึ่งที่มีคุณค่ายิ่ง ท่านจึงเป็น “เพชร” ที่มีคุณค่าในสังคม เป็นพุทธบุตรที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีค่ายิ่งอีกท่านหนึ่ง การนำข้อคิดและวิถีทางในการดำเนินชีวิตของท่านมาเผยแผ่ ก็จะทำให้ประโยชน์และมีคุณค่ายิ่งแล้ว

เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ทางมูลนิธิจึงได้รวบรวมคัดเลือก ปาฐกถา การบรรยายธรรมที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการของแต่ละปีต่อเนื่องมาตั้งแต่การก่อตั้งกองทุน/มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มาจัดพิมพ์เผยแพร่ จำนวน ๑๐ เล่ม เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาและปฏิบัติธรรม ซึ่งหวังว่าจะมีส่วนช่วยสร้างเสริมแนวทางปฏิบัติที่จะน้อมนำไปสู่การสร้างสันติสุข ทั้งแก่ตนเองและสังคม

มูลนิธิได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ที่ตระหนักถึงประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรมะ ในการสร้างสรรค์และแสวงหาแนวทางเพื่อสร้างสันติภาพ จึงได้ช่วยจัดพิมพ์และช่วยดำเนินการเผยแพร่ ทางมูลนิธิต้องขอขอบคุณเป็นพิเศษในกุศลกรรมที่ควรแก่การสรรเสริญยิ่ง

ขอขอบคุณท่านวิทยากรและท่านผู้ได้รับรางวัลการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพทุกท่านที่ได้มาร่วมให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์และทำให้โครงการนี้สำเร็จ ขอขอบคุณคณะทำงานทุกท่านที่ได้ทำงานที่ไม่ง่ายเลยนี้จนเป็นผลสำเร็จดังที่ปรากฏ เพราะเป็นงานที่ต้องทำต่อเนื่องยาวนาน

ขอบุญกุศลให้ทุกท่านทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจงประสบแต่ความสุขความเจริญในธรรม ขอธรรมสวัสดิ์จึงมีแก่ท่านผู้สนใจใฝ่ศึกษาธรรมทุกท่าน

(ดร. นิเชต สุนทรพิทักษ์)

ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

อนุโมทนา	ก
คำนำ ของ ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป .อ. ปยุตฺโต)	ข
คำนำ ของ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	ฅ

สารบัญ	ช
--------	---

การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทย ๑

๑. การสอนให้นักเรียน คิดเป็น และ แสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ ๒

๑. กระบวนการของความคิด	๓
๒. ปัจจัยที่เกื้อหนุนความคิด	๗
๓. วิธีคิด	๑๐
๔. ปฏิบัติการฝึกคนให้รู้จักคิด และการสร้างวัฒนธรรมแห่งปัญญา	๑๒
๕. เดินหน้าไปเป็นพุทธ อย่าหยุดแค่เป็นพรหม	๑๔

๒. เก่ง และ ดี อย่างมีความสุข ๑๗

สี่ข้อที่ต้องมี	๑๙
จัดตั้ง ต้องให้ถึงตัวแท้	๒๒
เด็กเป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่เพื่อตามใจ แต่เพื่อให้เขาได้ทำ	๒๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ฅ

พอใช้หลักถูก ก็เห็นความสุขทันที ๒๙

ถ้าการศึกษาเข้าทางถูก ความสุขต้องพัฒนาทันที ๓๒

สุขกับของก็ดี สุขกับคนก็ต้องมี ๓๙

๓. หลายเรื่องรอน้ำ ทำทายการศึกษา ๔๔

ชอบเสรี แต่ไม่มีอิสรภาพ ๔๔

เสมอภาค เพื่อเอาให้เท่า หรือเพื่อให้เข้ากันได้ดี ๕๐

เกิดมาว่างเปล่า – ขาวสะอาด หรือขาดความรู้ ๕๒

จัดตั้ง เพื่อให้เนื้ออยู่ได้ ๕๕

แก้ขัดแย้งข้างนอก ก็เกิดขัดแย้งข้างใน ๖๒

เปลี่ยนแนวคิดใหม่ แก้ปัญหาได้ทั้งหมด ๖๗

ความพร้อมบ่มได้ ไม่ต้องรอให้พร้อมเอง ๗๒

ฝึกสมาธิ อย่าให้พลาดหลักใหญ่ ๗๗

ถ้าเข้าถึงธรรมชาติ จะไม่ขาดความสุข ๘๐

ถ้าใช้สมาธิเป็น จะไม่ขาดปัญญา ๘๓

ถ้าสติดี สมาธิก็มี ปัญญาก็มา ๘๗

ประวัติย่อของผู้บรรยาย ๙๐

คณะผู้จัดทำ ๙๓

การเสริมสร้าง คุณลักษณะเด็กไทย

คำให้สัมภาษณ์พิเศษครั้งหนึ่ง ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๖ มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับ ปัญหาที่สำคัญทางการศึกษาของเด็กไทย เข้าชุดกันได้ดีกับคำให้ สัมภาษณ์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๔๘ จึงนำมาพิมพ์รวม กันไว้ ณ ที่นี้ ในชื่อว่า “การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทย” โดย จัดแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ

๑. การสอนให้นักเรียนคิดเป็น
๒. เก่ง และดี อย่างมีความสุข
๓. หลายเรื่องรอหน้า ทำทายการศึกษา

ดังมีถ้อยความตามลำดับ ต่อไปนี้

การสอนให้นักเรียน คิดเป็น *๖๖๖* แสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์*

๖๖๖

ขอเจริญพรอนุโมทนา ท่านอาจารย์ รองประธานกรรมการมูลนิธิการศึกษา
เพื่อสันติภาพ พร้อมด้วยท่านผู้ชมผู้ฟังทุกท่าน

เรื่องเกี่ยวกับความคิดเป็นเรื่องใหญ่มาก โดยเฉพาะในพุทธศาสนาซึ่งเน้นเรื่องความสำคัญของ
ปัญญา เป็นเรื่องที่มีแง่มุมต้องพิจารณามากมาย

วันนี้จะไม่พูดไปกระทบเรื่องของสถานการณ
ทางการศึกษาของบ้านเมือง ที่ท่านอาจารย์ได้ปรารภมา
ขอเข้าสู่หลักกันเลย

* ความโดยสรุป จากวีดิทัศน์บทสัมภาษณ์พิเศษ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ที่นำไป
ฉายในการประชุมปาฐกถาชุดการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)
ครั้งที่ ๓ วันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๖ ณ อาคารเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สถาบัน
ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

๑. กระบวนการของความคิด

ความคิดเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาปัญญา การคิดแยกคายทำให้เกิดปัญญา แต่ในกระบวนการที่จะให้เกิดความคิดนั้น ที่ผ่านมามักพูดกันว่าเด็กมีปัญหา เอาแต่ท่องจำ ไม่รู้จักคิด แล้วก็เลยจะให้เด็กคิดโดยไม่ท่องจำ เรื่องนี้ต้องระวัง มันอาจจะกลายเป็นวิธีการแบบแยกส่วน และอาจจะกลายเป็นสุดโต่ง ซึ่งไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่แท้จริง

ความจำ และความรู้ความเข้าใจ เป็นองค์ประกอบร่วมของความคิด แทนที่จะแยกมันขาดออกไปจากกัน เราควรมาคิดว่า ในการพัฒนาปัญญานั้น มีองค์ประกอบอะไรบ้าง และองค์ประกอบเหล่านั้นมีความสัมพันธ์ เกื้อหนุน อาศัยกันอย่างไร

ถ้าจำอย่างเดียว ก็จะเหมือนกับนกแก้วนกขุนทอง หรือถ้าเอาแต่คิดอย่างเดียว ก็จะกลายเป็นความเพ้อฝัน หรือเป็นความคิดที่เลื่อนลอย ซึ่งเป็นกันมาก คือคิดเรื่อยเปื่อยโดยไม่มีข้อมูล หรือคิดโดยไม่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้

เริ่มด้วยความจำ การจำก็คือการเก็บรักษาข้อมูล และความจำก็คือข้อมูลที่เรามีพร้อมอยู่กับตัว ในการจำนั้น ก็ต้องรู้จักจำ หรือจำให้เป็น โดยรู้จักเลือกสรรข้อมูลที่จะจำ หรือเลือกสรรความรู้ที่จะบันทึกเข้าไปไว้ในความจำ และจัดระบบข้อมูลความจำคือความรู้ที่เก็บไว้

การคิดต้องอาศัยข้อมูลความรู้ในปัจจุบันบ้าง ในอดีตบ้าง ใครมีความจำดี ก็มีข้อมูลพร้อมที่จะเอามาโยงกัน ทำให้เกิดการเชื่อมโยง การประสาน การปรุง การสร้างความรู้ใหม่ ความจำกับความคิดสัมพันธ์กัน เพราะฉะนั้น ข้อมูลที่เป็นความจำ จึงมีความจำเป็นมาก

เพราะต้องใช้ในการสร้างความคิดใหม่ ถ้ารู้จักจำกัดก็จะเป็นประโยชน์มาก

การจำกัดกับการจด ที่เหลือจากจำกัด หรือจดเพื่อช่วยความจำ เราควรแบ่งได้ว่าข้อไหนควรจำ ข้อไหนควรจด แต่ถึงแม้จะจดไว้แล้วก็อาจจะลืมได้ และส่วนที่จดไว้ เราก็ไว้ใจไม่ได้ทีเดียว บางคนนึกว่าไม่ต้องจำกัดก็ได้ เราจดไว้แล้ว หรือบันทึกใส่ไว้ในคอมพิวเตอร์แล้ว แต่บางทีลืมไปเลย ไม่ได้นึกถึง หรือไม่รู้ว่าคุณมีข้อมูลนั้นๆ ด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้น บางทีข้อมูลที่เก็บไว้ข้างนอกก็ไม่เกิดประโยชน์ และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ คนที่มีข้อมูลต่างอย่างต่างเรื่องหลากหลายพร้อมอยู่ในความจำ ถ้ารู้จักคิดเชื่อมโยง พอมีสถานการณ์เกี่ยวข้อง หรือเจอประสบการณ์ใหม่ ก็โยงเรื่องคิดแตกฉานออกไปได้อย่างดี ในกรณีอย่างนี้ ข้อมูลที่จดไว้ไม่อาจสนองความต้องการพร้อมทันทีอย่างนั้น แต่ความคิดเชื่อมโยงนั้นแหละจะเรียกร่องข้อมูลที่จดหรือที่จะค้นเพิ่มต่อไป

เป็นอันว่า ความจำที่ดี เป็นประโยชน์ในการคิด และช่วยให้เราคิดบนฐานของข้อมูล คือคิดไม่เลื่อนลอย คนที่จำได้ดี ก็ได้เปรียบในการคิด ข้อสำคัญยิ่ง ควรกำหนดว่า ข้อมูลอะไรมีประโยชน์หรือจำเป็นสำหรับการคิด ควรต้องจำ

ข้อมูลบางอย่างในความจำนั้นแหละเป็นฐานกระตุ้นขึ้นมา หรือเจอข้อมูลอื่นจากประสบการณ์ใหม่เข้ามากระทบ กระบวนการคิดก็เริ่มขึ้น โดยอาจจะสนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ เพื่อให้รู้เข้าใจ เข้าถึงความจริง หรืออาจจะสนองความต้องการทำ หรือความใฝ่สร้างสรรค์ เป็นการคิดที่จะทำ คิดที่จะแก้ปัญหา คิดที่จะสร้างสรรค์ คิดจะ

ใช้ประโยชน์ และคิดที่จะนำไปปฏิบัติให้สำเร็จ

ถึงตอนนี้ การคิดก็ครบกระบวนการ เป็นการคิดที่นำไปสู่การรู้ เข้าใจความจริง และการรู้จักจัดทำให้สำเร็จหรือใช้ประโยชน์ วงกลมนี้ หมุนไป เดินหน้าไป ก็เกิดการพัฒนาของปัญญา

เข้าไปดูภายในวงจรของการพัฒนาปัญญานี้ ซึ่งเหมือนเป็นวงกลม ที่มี ๓ ช่วงหรือ ๓ ส่วน ก็มีความจำ ที่เป็นข้อมูลให้แก่การคิด จาก การคิดก็ได้ความรู้ความเข้าใจ แล้วความรู้ความเข้าใจนั้นก็ เป็นข้อมูลใหม่ที่จะเอามาคิดจัดสรร ว่าอันไหนควรจำหรือไม่ควรจำ ส่วนไหนจำ ส่วนไหนจด และวางระบบเก็บไว้เพื่อเป็นข้อมูลให้แก่การคิด ที่จะนำไปสู่การรู้เข้าใจ และความรู้จักเอาไปใช้ทำประโยชน์ต่อไป แล้วก็ได้รับความรู้ความเข้าใจและความหยั่งรู้หยั่งเห็นใหม่นั้นมาเป็นข้อมูลให้แก่การจำต่อไป นี่คือวงกลมหรือวงล้อแห่งการพัฒนาปัญญาด้านภายในที่หมุนไป คือ คนก็พัฒนาไป

พร้อมกันนั้นก็เกิดมีประโยชน์ที่เป็นผลได้ออกไปข้างนอก คือ ภายนอกวงล้อแห่งความคิดหรือวงล้อแห่งกระบวนการพัฒนาปัญญา นี้ ก็มีผลผลิตของการคิด-รู้-เข้าใจนั่นเอง ปรากฏออกมา ซึ่งเป็นเรื่องของการรู้จักแก้ปัญหา สร้างสรรค์ จัดการดำเนินการ และทำประโยชน์ต่างๆ ที่เราเรียกว่าเป็นการพัฒนาโลกพัฒนาสังคม

รวมความว่า มนุษย์สร้างทุกอย่างขึ้นด้วยความคิด ความคิดเป็นตัวการสร้างโลก แยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ ด้านชีวิตภายในตัวเรานี้ วงล้อแห่งการพัฒนาปัญญาก็หมุนเจริญก้าวหน้าไป และข้างนอกก็ส่งผลผลิตของปัญญาออกมา นำให้โลกเจริญก้าวหน้า มีอารยธรรม

องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้งหลายในกระบวนการคิดที่เป็นการพัฒนาปัญญา นี้ จะต้องแยกแยะให้ชัด ถ้าแยกได้ชัดและปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามกระบวนการแล้ว ก็จะมีการคิดที่มีความหมาย และก่อประโยชน์ ไม่ใช่เป็นการคิดที่เฉิดฉาย แต่ไม่มีจุดหมาย กลายเป็นการคิดที่ฟุ้งซ่านและเลื่อนลอย

เวลานี้ต้องระวัง เพราะชอบเน้นกันบ่อยเหลือเกินว่า ให้เด็กแสดงความคิดเห็น ถ้ามองกันแคบๆ อย่างนี้ ระวังเกิด เด็กไทยจะแสดงความคิดเห็นกันง่ายๆ กล้าแสดงออกไว แต่อาจจะไม่ได้สาระ

สมัยก่อนนั้น เด็กไทยไม่กล้าแสดงออก ไม่เฉพาะเรื่องความคิดเห็น แต่ไม่ว่าในเรื่องอะไรทั้งนั้น เช่น เรื่องทางเพศ แต่เดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร ทำท่าจะไปไกลกว่าฝรั่งด้วยซ้ำ

เด็กไทยนี้ไวนักในเรื่องการปรับตัว ไม่ใช่เฉพาะเด็กไทยหรือคนไทยทั่วไปนี่แหละ แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว เก่งนักในเรื่องการรับอะไรใหม่ๆ และเป็นนักปรับตัว วัฒนธรรมอะไรนาตื่นตื่นจากข้างนอก คนไทยรับได้จับใจ อะไรที่แต่ก่อนไม่เคยเห็นไม่เคยเป็น เดี่ยวเดียว คนไทยล้าหน้าไปแล้ว ฝรั่งไม่ทัน เรื่องการแสดงความคิดเห็นก็เหมือนกัน ต่อไปก็จะชอบจะกล้าแสดงความคิดเห็นล้าหน้าฝรั่ง แต่ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าจะจะเป็นความคิดเห็นที่มีสาระหรือเปล่า

ถ้าไม่รู้จักปฏิบัติให้ถูกต้องตามกระบวนการของการคิด การชอบหรือกล้าแสดงความคิดเห็น อาจเกิดผลเสียมากกว่าผลได้ คือจะออกมาในลักษณะที่ว่า ชอบให้ความเห็น แต่ไม่หาความรู้ และมีแต่ความคิดเห็นที่ไม่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้

ถ้าขาดข้อมูล ไม่มีความรู้เป็นฐาน และขาดความจริงใจที่

ต้องการความจริง ความรู้สึกก็จะเข้ามานำกระบวนการคิด แล้วก็คิดไปตามความรู้สึก ที่ชอบใจ และไม่ชอบใจ เป็นต้น เลยกลายเป็นทาสของอารมณ์ หรือเป็นความคิดที่รับใช้ตัณหา มานะ ทิฏฐิ

เพราะฉะนั้น จึงต้องระวังในเรื่องกระบวนการคิดนี้ อย่่าให้เป็นกิจกรรมแยกส่วน แล้วก็กลายเป็นสุดโต่ง ที่จบลงโดยเป็นเพียงความคิดที่ดูมีสีสัน แต่เพื่อฝัน เพิ่มปัญหา หรือไม่ก็เลื่อนลอย

๒. ปัจจัยที่เกื้อหนุนความคิด

ที่พูดกันว่า “เด็กไทยไม่รู้จักคิด” นั้น หมายความว่าอย่างไร ไม่รู้จักคิด หรือคิดไม่เป็น ก็คือ คิดบ้างเหมือนกัน แต่คิดออกนอกกลุ่มนอกทาง คิดฟุ้งซ่าน คิดเพื่อฝัน คิดเลื่อนลอย แล้วบางทีก็พ่วงมาด้วยความรู้สึกเหงาหงอย ทุกข์ระทม ตรมใจ อย่างนี้ทางพระเรียกว่า**คิดปรุ่งแต่ง** เรียกแบบภาษาชาวบ้านว่า คิดอย่างเป็นทาสของอารมณ์ ซึ่งไม่ได้ประโยชน์อะไร มีแต่ทำให้เกิดความทุกข์

ถ้าคิดเป็น ก็ตรงข้ามกับที่ว่ามานั้น แม้แต่ในเรื่องความทุกข์ แทนที่จะคิดแล้วเกิดทุกข์หรือคิดก่อนทุกข์ ถ้าแม้เจอทุกข์ คนที่รู้จักคิด แทนที่จะมัวเป็นทุกข์ ก็เอาประโยชน์จากความทุกข์ได้ คือ แทนที่จะปล่อยให้ทุกข์มันทับตัวครอบงำใจเรา เราก็ พลิกเอาทุกข์นั้นขึ้นมาเป็นตัวกระตุ้นใจ ให้มีกำลังลุกขึ้นมาต่อสู้แก้ไขปัญหา เอาปัญหาของทุกข์มาเป็นแบบฝึกหัดของปัญญา เมื่อทำแบบฝึกหัด ก็เข้าสู่กระบวนการของความคิด เป็นการฝึกตัวด้วยการทำแบบฝึกหัด ซึ่งเป็นการพัฒนาปัญญา คิดอย่างนี้เรียกว่า คิดเป็น

มาดูวิธีปฏิบัติกันต่อไป ในเรื่องนี้ ควรทำความเข้าใจกันก่อน ที่ว่าเด็กไทยไม่รู้จักคิดนั้น คือไม่คิดในทางที่จะเป็นประโยชน์ หรือคิดแล้วกลับเกิดโทษ การไม่คิดของเด็กไทยเป็นเพราะ

๑. ไม่อยากคิด
๒. ไม่ต้องคิด
๓. ไม่เคยคิด

ทั้งนี้ เกิดจากการขาดปัจจัยสำคัญ ๒ ด้าน คือ ปัจจัยภายใน และ ปัจจัยภายนอก

- ปัจจัยภายใน คือ ความใฝ่รู้ ใฝ่ทำ หรือ อยากรู้ อยากทำ ความใฝ่ทำ หรือใฝ่สร้างสรรค์ เป็นตัวบีบหรือเรียกร้องให้เกิดความใฝ่รู้ด้วย เพราะเมื่ออยากจะทำ ก็เป็นเหตุให้ต้องหาทางที่จะทำ คือต้องรู้ว่า จะทำได้อย่างไร ก็ทำให้อยากรู้และต้องหาข้อมูลความรู้ แล้วก็เอาข้อมูลความรู้นั้นมาเข้ากระบวนการคิด ให้รู้เข้าใจที่จะจัดทำให้สำเร็จ ถ้ามีความใฝ่ทำใฝ่สร้างสรรค์ ก็จะเรียกร้องหรือเป็นเงื่อนไขให้เกิดความใฝ่รู้และใฝ่คิด เด็กไทยขาดความใฝ่รู้ใฝ่ทำ ที่เรียกว่า ฉันทะ ซึ่งเป็นปัจจัยภายในนี้ เมื่อไม่อยากจะรู้ ไม่อยากทำ ก็ “ไม่อยากคิด” ไปด้วย

- ปัจจัยภายนอก คือ สภาพแวดล้อม

- สถานการณ์บางอย่าง เช่น ภัยอันตราย และสภาพการดำเนินชีวิตที่บีบรัดต่างๆ เช่น มีการแข่งขันมาก จะบังคับคนให้ต้องคิดหาทางออกหรือหาความรู้เพื่อเอามาคิดแก้ปัญหา ถ้าต้องประสบสถานการณ์เช่นนั้นอยู่ต่อเนื่องตลอดเวลา หรืออยู่ในสภาพชีวิตแบบนี้เป็นประจำ ก็จะทำให้เป็นนิสัยในการใฝ่รู้ แสวงปัญญา และคิดทำ

การต่างๆ แต่ตรงข้าม คนในสังคมที่มีแต่ความสุขสบาย ไม่ต้องผจญภัยอันตราย ไม่ต้องเผชิญสภาพชีวิตที่บีบคั้น ก็ไม่มีเหตุให้ต้องดิ้นรนคิดหาทางแก้ไขปัญหา ไม่ต้องขวนขวายหาความรู้ แต่จะมีความโน้มเอียงไปในทางที่จะหาความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ติดในความสุขสบาย ตลอดจนลุ่มหลงมัวเมา ไม่พัฒนาการคิดและไม่เกิดวิถีชีวิตแห่งการแสวงปัญญา นี่ก็คือการที่ “ไม่ต้องคิด”

เรื่องอาจจะซับซ้อนยิ่งกว่านั้นอีก คือ บางที ทั้งที่อยู่ในสถานการณ์บีบคั้น หรือมีภัยอันตราย แต่ถ้าภาวะบีบคั้นหรือภัยอันตรายนั้น ไม่โจ่งแจ้ง หรือไม่จวนแจกระชั้นตัวนัก ถ้ามีสิ่งบำเรอล่อเร้าให้เพลิน เช่น ในสังคมกำลังพัฒนา ที่ติดเพลินเหยื่อล่อจากสังคมอื่นที่หาผลประโยชน์ในทางธุรกิจ เป็นต้น ถึงแม้จะมีภัย แต่ยังไม่เห็นชัดออกมา คนก็ยังมีแต่สนุกสนาน มัวเมาเพลิดเพลิน ก็จะไม่คิดแก้ไข ทั้งที่มีภัยและมีเรื่องต้องคิด ก็ไม่ดิ้นรนหาทางออก เพราะมัวแต่หาความสนุกสนาน อย่างนี้เรียกว่า มีภัยแต่มีเพลิน พวกนี้ก็รวมอยู่ในประเภทที่ว่า “ไม่ต้องคิด” แต่จะต้องลำบากมาก เพราะจะต้องรอจนถึงขั้นที่เกิดมีภัยพิบัติรุนแรง จะอยู่ไม่ได้แล้ว ถึงจะมาเริ่มคิดเริ่มทำ เริ่มหาความรู้ ซึ่งมีความเป็นไปได้มากที่จะคิดไม่ทัน

- สืบเนื่องจากข้อก่อน คือ เมื่อไม่เจอสถานการณ์ที่เป็นภัยอันตราย ไม่มีสภาพชีวิตที่เร่งรัดบีบคั้น ที่จะทำให้ต้องแสวงหาความรู้และคิดแก้ปัญหา ก็ไม่คุ้นเคยกับการคิด ไม่เคยแสวงหาความรู้ เมื่อเวลาผ่านไป ก็กลายเป็นความเคยชิน กลายเป็นวิถีชีวิตที่ไม่ชอบคิดไม่ชอบหาความรู้อะไรๆ ทั้งนั้น เป็นวัฒนธรรมที่อยู่เรื่อยเฉื่อย ไม่เคยชินกับ

การคิดและการหาความรู้ เข้าในข้อที่ว่า “ไม่เคยคิด”

นี่เป็นเรื่องของทุนทางสังคม จะต้องตระหนักไว้ว่า ถ้าเราไม่มีวัฒนธรรมในการคิด ไม่ได้ฝึกการคิดและการหาความรู้กันมาในครอบครัวตั้งแต่เด็ก เมื่อมาเข้าโรงเรียน เด็กก็จะไม่มีนิสัยในการคิดเจออะไรก็ไม่อยากคิด และไม่สนใจใฝ่หาความรู้ จะต้องหาทางแก้ปัญหาโดยพัฒนาคนให้ถูกจุดถูกแง่ ให้ตรงกับเหตุปัจจัยของชีวิตและสังคมนั้น

๓. วิธีคิด

ถ้าคนต้องคิด หรืออยากคิด เคยชินกับการคิด เป็นคนช่างคิดแล้ว เขาก็จะคิดอยู่เรื่อย แต่คิดอย่างไรจึงจะถูกทางและได้ผล ก็ต้องเรียกหาวิธีคิด เราจึงควรมีวิธีการคิดที่ดีไว้ให้ ในพระพุทธศาสนานั้น ท่านสอนวิธีคิดไว้มากมาย เราก็เอาวิธีเหล่านี้มาสนองให้

วิธีคิดที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนา ตามหลักโยนิโสมนสิการนั้น ได้เคยนำเสนอไว้ โดยสรุปเป็น ๑๐ วิธี คือ

๑. การคิดวิเคราะห์ หรือแยกแยะองค์ประกอบ
๒. การคิดสืบสาวเหตุปัจจัย
๓. การคิดด้วยความรู้สามัญลักษณะตามกฎธรรมชาติ (ลักษณะที่ไม่คงที่ ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม และสภาพที่ปรากฏตัวตามเหตุปัจจัย เรียกว่า อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา)
๔. การคิดแบบแก้ปัญหาตามแนวอริยสัจ ๔
๕. การคิดแบบโยงหลักการสู่จุดหมาย

๖. การคิดแบบให้เห็นครบทั้งส่วนดี ส่วนเสีย และภาวะปลอดภัย
พ้นจากบวกลบ

๗. การคิดแบบรู้ทันคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม

๘. การคิดแบบไร้กุศล

๙. การคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันเป็นศูนย์กลาง

๑๐. การคิดแบบวิภาษวาท คือจำแนกแยกแยะให้เห็นความจริง
ครบทุกแง่ด้านตามที่มันเป็น

วิธีคิดที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ทั้งหมดนี้ มีลักษณะทั่วไปที่
สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. คิดให้เห็นทะลุตลอดลงไปถึงต้นตอรากเหง้า

๒. คิดมีขั้นตอนเป็นลำดับ

๓. คิดถูกวิธี

๔. คิดให้เกิดผล

ว่าโดยความมุ่งหมายคร่าวๆ วิธีคิดเหล่านี้ แยกเป็น ๒ แบบ คือ
แบบที่ ๑ คิดให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ให้เข้าถึงความจริง ให้
รู้เท่าทัน ให้รู้ตามที่มันเป็น

แบบที่ ๒ คิดให้เกิดประโยชน์ คิดทำให้สำเร็จ หรือคิดให้เกิด
ผลดี เช่นว่า จะเอาไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร จะแก้ปัญหาอย่างไร
จะเอาประโยชน์จากสถานการณ์ไม่ว่าร้ายหรือดีให้ได้อย่างไร เช่น
การรู้จักปฏิบัติต่อเทคโนโลยีต่างๆ การมองพลิกสถานการณ์ที่ร้ายให้
เห็นแง่ที่ดีหรือทางที่จะทำให้เกิดผลดี การเอาประโยชน์จากปัญหาและ
ความทุกข์ เป็นต้น

๔. ปฏิบัติการฝึกคนให้รู้จักคิด และการสร้างวัฒนธรรมแห่งปัญญา

ในการฝึกคนให้คิดเป็นนัย ๆ ว่าโดยทั่วไป ต้องใช้วิธีเอาปัจจัยภายนอกมาโยงเข้ากับปัจจัยภายใน โดยในขั้นพื้นฐานก็คือ ปัจจัยภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ตั้งคำถาม และนำเสนอทางเลือกของความคิด ในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อกระตุ้น ชักนำ และฝึกให้เกิดปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการนั้นขึ้นมา

ที่สำคัญมากในระยะยาว คือ สร้างวัฒนธรรมที่เกื้อหนุนการคิดขึ้นมา พูดในวงกว้างก็คือ ต้องพยายามทำให้เกิดวัฒนธรรมแสวงปัญญาขึ้นมาให้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มาก เริ่มตั้งแต่ในครอบครัว ต้องมีการเลี้ยงดูฝึกอบรมให้เด็กมีความสนใจใฝ่หาความรู้ และมีนิสัยในการติดตามกระบวนการพัฒนาปัญญาอย่างถูกต้อง ถ้าทำอย่างนี้ได้ตั้งแต่ในครอบครัว การแสวงปัญญาและการพัฒนาปัญญาก็จะเกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้นมาได้แน่

เป็นอันว่า เราจะต้องสร้างวัฒนธรรมแสวงปัญญาขึ้นมาตั้งแต่ในครอบครัว ด้วยการเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกต้อง โดยมีจุดสำคัญที่จะเน้นในการฝึกความคิด ขอจับเอาจุดง่ายๆ ที่ไม่ซับซ้อน ดังนี้

๑) การกินอยู่ หรือการบริโภคในครอบครัว โดยฝึกการกินเสพด้วยปัญญา ที่จะทำให้เกิดความพอดี แคที่จะเป็นประโยชน์ ไม่เลยเถิดไปเป็นก๋อโทษ

๒) การรับข่าวสารข้อมูลทุกชนิด

๓) การรู้ทันสถานการณ์ที่มีอยู่รอบตัว และความเป็นไปในโลก

เมื่อเด็กอยู่กับความเป็นจริง และเราให้เขารับรู้ข่าวสารความเป็นไปในสังคมตามสถานการณ์ โดยที่เรานำเสนอแง่มองที่จะให้เกิดความรู้เข้าใจความจริง และการมีท่าทีที่เกื้อกูล ตลอดจนจับแ่งที่เป็นประโยชน์ได้ เด็กก็จะเกิดมีความคิด โดยเป็นการคิดบนฐานของข้อมูลความเป็นจริง

เด็กของเราได้แต่บริโภคข่าวสาร โดยมักเป็นแค่ผู้ถูกกระทำ ที่ถูกปลุกเร้าให้ตื่นเต็นกับเหตุการณ์ หรือหลงไปตามเรื่อง โดยมีใช่เป็นผู้ศึกษาข่าวสาร จับสาระไม่ได้ ไม่รู้ทันว่าสังคมเป็นอย่างไร มีอะไรเกิดขึ้นก็ไม่มี ความเข้าใจ เลือกรู้ข้อมูลก็ไม่มี จึงเกิดปัญหาขึ้นมา แต่ถ้าเด็กรู้จักศึกษาข่าวสาร ก็จะเป็นผู้กระทำต่อข่าวสารได้ เช่น รู้ทันว่าสถานการณ์ไหนดีหรือร้าย เรื่องไหนสำคัญควรสังเกต เหตุการณ์ไหนเป็นส่วนที่เราจะต้องใส่ใจ อันไหนเป็นส่วนแวดล้อม เป็นตัวประกอบที่ไม่จำเป็น เป็นต้น รู้จักข้อมูลสำคัญที่ควรเลือกสรร รู้ทันว่าอันไหนเป็นข้อมูลขยะที่จะฟุ้งทิ้งไป ถ้าเริ่มแค่นี้ได้ ก็จะเป็นการสร้างวัฒนธรรมแห่งการแสวงปัญญาขึ้นมา เป็นวัฒนธรรมในการคิดอย่างสร้างสรรค์

วันนี้ ขอนั่นเรื่องการฝึกในแง่ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ตั้งแต่การเลี้ยงดูในบ้าน ให้พ่อแม่ฝึกลูกในการรู้จักคิด ถ้าลงมือทำกัน ไม่นานก็จะเกิดวัฒนธรรมในการแสวงปัญญา แล้วสังคมก็จะเจริญก้าวหน้า เป็นการเติมเต็มส่วนดีให้แก่สังคมของตนเองที่มีปัญหา

๕. เดินหน้าไปเป็นพุทธ อย่าหยุดแค่เป็นพรหม

ในเรื่องนี้ ได้พูดย้ำบ่อยๆ ว่า สังคมไทยมีทั้งแง่ดีและแง่ร้าย ในแง่ดีนั้น สังคมของเราได้พัฒนามาดีในเรื่องของวัฒนธรรมทางจิตใจ หรือพูดง่าย ๆ คือ วัฒนธรรมแห่งเมตตา ดังเป็นที่รู้กันว่า คนไทยนี้ดี ด้านวัฒนธรรมทางเมตตา เช่น ยิ้มแย้มแจ่มใส มีน้ำใจอย่างสูง ซึ่งควรต้องรักษาไว้ แต่เวลานี้น่าเสียดายว่า แม้แต่วัฒนธรรมแห่งเมตตาที่ตัวมีเรื่อยมา ก็กำลังจะเสื่อมลง คนไทยมีความโหดร้ายมากขึ้น แม้แต่ในครอบครัวก็มีการทำร้ายกันมากขึ้น ถึงกับฆ่ากัน ฉะนั้น จะต้องตื่นขึ้นมาและสงวนรักษาอนุรักษ์วัฒนธรรมทางจิตใจ โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางเมตตานั่นไว้

ส่วนวัฒนธรรมอีกด้านหนึ่งที่ขาด คือ การแสวงปัญญา ทั้งๆ ที่รู้กันอยู่ว่า พระพุทธศาสนาเน้นที่ปัญญา ท่านให้อาจิตใจเป็นฐาน แล้วก้าวขึ้นสู่ปัญญา

เรื่องนี้ต้องย้ำบ่อยๆ หลักก็มีอยู่อย่างชัดเจนว่า คนเป็นพระพุทธเจ้าได้ด้วยโพธิ คือด้วยปัญญา พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็คือพัฒนาปัญญาจนเป็นโพธิ จึงตรัสรู้ได้ ถ้าเราไม่พัฒนาปัญญา ก็เป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ ถึงจะพัฒนาจิตใจให้ดีให้สูงอย่างไร อย่างดีที่สุดก็เป็นพระพรหม หลักมีอยู่ว่า พระพรหม คือ ท่านผู้มีจิตใจดีงามสมบูรณ์ที่สุด โดยมีเมตตากฎณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพรหมวิหาร ๔ เมื่อได้พัฒนาคุณธรรมสี่ข้อนี้ ก็เรียกว่าเป็นพระพรหม

คนไทยพัฒนาจิตใจมาดี จนได้เป็นพระพรหมแล้ว แต่ตอนนี้จะไม่ยอมแม้แต่จะเป็นพระพรหม เพราะวัฒนธรรมทางจิตใจ ที่มีเมตตา

กรุณา เป็นต้น ก็กำลังเสื่อมลงไป ถ้าไม่รู้จักรักษาไว้ให้ดี ก็สูญเสีย
ความเป็นพระพรหมไปด้วย แม้แต่ที่ตัวมีอยู่แล้ว ก็หมดสิ้นไป จึง
ต้องเน้นว่า จะต้องรักษาวัฒนธรรมน้ำใจ ที่ทำให้เป็นพรหมนั้นไว้ให้ได้

แท้จริงนั้น แม้แต่ที่ได้พัฒนามาเป็นพระพรหมแล้ว ก็ยังไม่พอ
เราจะหยุดแค่นี้ไม่ได้ เราต้องดูว่า เมืองไทยเราเท่าที่ได้ก้าวหน้ามาใน
พระพุทธศาสนา นี้ ยังไม่ถึงเป้าหมาย ถ้าเป็นอย่างที่คุณมานั้น เราก็ได้
แค่เป็นพระพรหมเท่านั้นเอง คือ ได้วัฒนธรรมแห่งเมตตา ซึ่งเป็นวัฒน
ธรรมทางจิตใจอย่างสูง แต่เรายังจะต้องก้าวต่อไปอีก คือ จะต้องก้าว
ไปเป็นสังคัมพุทธ มิใช่หยุดแค่เป็นพรหม ต้องเป็นสังคัมที่สมบูรณ์ทาง
ปัญญา ไม่ใช่แค่ว่าดีงามทางจิตใจ

วัฒนธรรมพุทธที่แท้ คือ วัฒนธรรมแห่งการแสวงหาปัญญา
เมื่อเรามีปัญญาดี มีความรู้ที่ชัดเจน มีพลังแห่งปัญญาที่เข้มแข็ง ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ทั้งรู้เท่าทันโลกและจะนำโลกได้ ต้องถึงขั้น
นั้น และเมื่อนั้นแหละจึงจะสามารถเป็นพุทธได้

คนมิใช่เป็นพุทธเพียงด้วยด้วยจิตใจ แต่เป็นได้ด้วยปัญญา แต่
ทั้งนี้ก็ต้องมีจิตใจที่ดีเป็นฐานด้วย เพราะฉะนั้น จึงบอกว่า “จงเดินหน้า
ไปเป็นพุทธ อย่าหยุดแค่เป็นพรหม”

เดี๋ยวนี้ สังคมของเรามีได้เป็นพรหมแล้ว ต้องรักษาความเป็น
พรหมที่มีจิตใจดีงามนั้นไว้ให้ได้ แต่พร้อมกันนี้ ในเมื่อเรายังไม่ได้ขึ้นถึง
ความเป็นพุทธ เราก็ต้องเดินหน้าต่อไป ต้องขอว่า เราจะต้องเน้นย้ำ
การสร้างวัฒนธรรมแห่งความรู้จักคิด คือสร้างวัฒนธรรมแห่งปัญญา
ขึ้นมาให้ได้ แล้วคนไทยจะเดินหน้าต่อไปสู่ความเป็นพุทธ ไม่หยุดแค่

เป็นพรหม

ขอทุกท่านจงมีความเจริญงอกงามในชีวิต และสามารถทำ
ประโยชน์สุขให้เกิดแก่ชีวิต ครอบครัว สังคม และโลกทั้งหมด เพื่อให้
อยู่กันด้วยความร่มเย็น มีสันติสุขยั่งยืนนานสืบไป

เก่ง และ ดี อย่างมีความสุข*

๖๓๕

ที่ท่านอาจารย์ปวารณถึงเรื่องเด็กเยาวชนยุคนี้ ว่าวิถีชีวิตจะไม่ค่อยเป็นพุทธอะไรนี้ อาตมภาพว่ามันก็เป็นเรื่องที่สืบเนื่องมานาน ที่จริงนั้น กว่าที่จะมาถึงยุคของเรานี้ วิถีพุทธที่เราได้รับมาก็อยู่ในสภาพที่เหมือนกับขวดที่ข้างในเนื้อไม่มี เหลือแต่ขวด หมายความว่า เหลือเพียงรูปแบบ เนื้อในอาจจะหายไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม ถ้ามองในแง่ดี เมื่อขวดคือรูปแบบยังอยู่ ก็ยังดีที่ขวดยังอยู่ เพราะยังมีโอกาสที่จะเอาเนื้อกลับมาใส่ใหม่ ดีกว่าขวดหมดไป สำคัญแต่ว่าตอนนี้ ในขวดนั้น นอกจากว่าเนื้อในได้หายไปเกือบหมดแล้ว ยังมีเนื้ออื่นแปลกปลอมเข้ามาปนเยอะเยอะ หรือเข้ามาแทนที่เสียอีก อันนี้แหละที่มันทำให้วิถีพุทธหายไป

แล้วยิ่งกว่านั้นอีกก็คือ ตอนนี้ นอกจากเนื้อหายไปแทบหมดหรือหายไปมากแล้ว คนของเราก็ชักไปชอบขวดอื่นอีกด้วย ก็เลยมีปัญหา

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ให้สัมภาษณ์แก่คณะกรรมการดำเนินงานวิจัย เรื่อง “การเสริมสร้างคุณลักษณะเด็กไทยด้วยนวัตกรรมแนวพุทธ” ณ วัดญาณเวศกวัน เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๔๘

ข้อนี้ขึ้นมาว่า คนพวกเรานี่เอง ไปเห็นภาชนะอื่นที่สวยกว่า แม้แต่ขวดเดิมที่ตัวมียูก ก็อยากจะทำเสียแล้ว จึงยิงไปกันใหญ่

แล้วอีกอย่างหนึ่ง แม้แต่ตัวขวดเอง คือรูปแบบ เราก็ต้องรู้จักปรับบ้างเหมือนกัน แต่ข้อสำคัญก็อยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจะให้เนื้อหาสาระที่มีอยู่ หรือที่เอากลับมาใส่นั้น เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมได้จริง

ที่นี้ที่ท่านอาจารย์และคณะนักวิจัยมาวันนี้ ตามที่มีหนังสือแจ้งมา และท่านอาจารย์ ดร.นิเชต ก็ส่งคำถามมาเยอะเลย วันนี้ อาตมภาพคงตอบไม่ไหว และก็ไม่มีความรู้จะตอบด้วย คิดว่าคงจะตอบเป็นแบบข้อคิดข้อสังเกตมากกว่า ว่าจะดำเนินการไปในลักษณะไหนดี จะคุยกันไปดีไหม

เริ่มต้นแต่ข้อแรก ท่านอาจารย์บอกว่า คุณลักษณะหรือคุณสมบัตินี้ของเด็กไทยในอนาคตควรจะเป็นอย่างไร แ่ข้อนี้ก็ใช้เวลาไม่นานทีเดียว ที่ว่าจะคุยกันแบบเป็นข้อคิดข้อสังเกตนั้น ไหนๆ มาเจอเรื่องนี้เป็นข้อแรกแล้ว ก็ขอพูดสักนิดหน่อย คือไม่ได้ตั้งใจจะเอาเป็นเรื่องใหญ่

สัปดาห์ที่ต้องมี

ที่ว่าคุณสมบัติของเด็กไทยนั้น เด็กไทยก็เป็นมนุษย์นั่นแหละ ที่
นี้ ความเป็นมนุษย์ก็มองได้ ๒ อย่าง คือ มองระยะยาว กับมองระยะ
สั้น ระยะยาวก็คือความเป็นมนุษย์ที่ยืนตัวอยู่ในฐานะที่ไม่ว่าจะอยู่ใน
ยุคไหนๆ ก็เป็นมนุษย์ แล้วมนุษย์ที่ดี ที่มีคุณสมบัติซึ่งเรียกได้ว่ายืนตัว
นั้นเป็นอย่างไร นี่แบบหนึ่ง ส่วนระยะสั้นก็คือ มนุษย์ที่อยู่ในกาลเทศะ
ต่างๆ กัน ในยุคสมัย และในสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไป
ซึ่งมีปัญหาเฉพาะของยุคสมัยไม่เหมือนกัน อย่างเด็กสมัยนี้ก็มีปัญหา
พิเศษของเขาที่ต่างจากสมัยอื่น และเด็กไทยสมัยนี้ก็มีปัญหาพิเศษ
ของเขาที่ต่างจากเด็กที่อื่นในสมัยนี้ด้วยกัน เขาจึงควรจะมีคุณสมบัติ
พิเศษที่เหมาะสมกับสถานการณ์ในยุคสมัยนี้

ส่วนที่เราพูดถึงอนาคตนั้น ก็คงมุ่งในแง่ที่ว่า เมื่อเรามองดูความ
เจริญก้าวหน้าของโลก เฉพาะอย่างยิ่งในทางเทคโนโลยี เราจะเตรียมเด็ก
ไว้ให้รับมือกับสภาพแวดล้อม และความเจริญของยุคสมัยได้อย่างไร จะ
ให้เด็กมีคุณสมบัติพร้อมที่จะอยู่ในสภาพแวดล้อม และมีชีวิตในสังคม
แบบนั้นอย่างดีที่สุดได้อย่างไร

เป็นอันว่า แยกเป็น ๒ แบบ คือ *คุณสมบัติยืนตัวของความเป็น
มนุษย์* และ *คุณสมบัติเฉพาะยุคสมัย* เป็นระยะสั้น กับระยะยาว ที่นี้ ก็
จะพูดโดยเอาสองอย่างนี้มากลื่นๆ กันไป แบบพูดสั้นๆ และจะพูดให้
น้อยๆ เอาแค่ ๔ ข้อ คือ

๑. เข้าถึงธรรมชาติ นี่เป็นข้อสำคัญ ที่ว่าเข้าถึงธรรมชาตินั้น
รวมไปถึงการรู้จักปฏิบัติต่อวัตถุสร้างสรรค์ของมนุษย์ ตลอดจน

เทคโนโลยีด้วย ในแง่ที่โยงกับธรรมชาติ โดยไม่ให้เกิดความแปลกแยก ไม่ขัดแย้ง แต่ให้สำนักตระหนักรู้ถึงกัน ให้เกื้อกูลหนุนกัน

ข้อนี้เป็นเรื่องที่ยากมาก มันไม่ใช่เป็นปัญหาของเด็กหรือของบุคคลเท่านั้นหรอก แต่เป็นปัญหาของทั้งโลก ของอารยธรรมทั้งหมด ในขณะนี้เลย ว่าทำอย่างไรคนจะใช้วัตถุสร้างสรรค์ โดยเฉพาะเทคโนโลยี โดยไม่แปลกแยกกับธรรมชาติ แล้วยิ่งกว่านั้น ยังสวนทางกับสภาพขณะนี้อีกด้วย เพราะเวลานี้มนุษย์ได้แปลกแยกไปมากแล้ว ดังที่พยายามแก้ปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนกันอยู่ ก็ไปไม่ถึงไหน การที่จะให้คนกลับมาหนุนเกื้อกูลกันกับธรรมชาตินั้น เป็นปัญหาที่หนักแสนยากยิ่ง จะต้องพัฒนาให้คนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และมีความสุขได้ในท่ามกลางธรรมชาติ

๒. **ไม่ขาดมิติ** คืออยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี มีความพร้อมที่จะอยู่ร่วมอย่างสร้างสรรค์สังคม ข้อนี้ก็เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องของสังคมมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมโลกส่วนตัว ซึ่งโยงต่อออกไปประสานกับข้อ ๑ ด้วย รวมเป็นสิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น ๒ ด้าน คือ สิ่งแวดล้อมด้านเพื่อนมนุษย์ และ สิ่งแวดล้อมด้านธรรมชาติ รวมถึงโลกแห่งวัตถุทั้งหมด

เวลานี้ มนุษย์เอาแต่ตัวมากขึ้น มุ่งหมายแต่จะสนองความต้องการของตัวเอง ไม่ต้องพูดถึงการที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี ที่จะเกื้อกูลกัน และร่วมกันสร้างสรรค์สังคม แม้แต่จิตสำนึกทางสังคมก็แทบจะไม่มีเลย เวลานี้ ได้ยินปนกันนักกว่า เด็กสมัยนี้ไม่มีจิตสำนึกทางสังคม คิดแต่จะหาความสุขส่วนตัว เมื่อเจริญเติบโตขึ้นไป ก็มุ่งแต่จะหาความสำเร็จส่วนตัว หาผลประโยชน์ให้แก่ตัว มัวเมากับความ

จากการกินเสพบริโภค ได้แต่ขัดแย้งแย้งซึ่งกัน แล้วทั้งกินเสพ ก็ตาม
แย้งซึ่งกันก็ตาม ก็ไปทำลายล้างผลาญวัตถุ และลงท้ายก็คือก่อความ
วิบัติแก่ธรรมชาติ จะต้องเปลี่ยนแปลงให้มีการพัฒนาในทางที่จะอยู่
ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์และเกื้อกูล

๓. มีจิตตั้งมั่น คือมีจิตใจเข้มแข็ง มีพื้นฐานจิตใจที่มุ่งมั่นจะ
พัฒนาชีวิตของตนให้เจริญงอกงามขึ้นไปจนเต็มสุดศักยภาพแห่งความ
เป็นมนุษย์ของตน อันนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ ถ้าคนมีความมุ่งมั่นจะทำชีวิต
ของตัวเองให้ดีที่สุด ให้เต็มศักยภาพ ก็จะไม่ประมาท จะไม่หลงไหล
เพลิดเพลินเพลิดเพลินไปกับสิ่งภายนอกที่มาล่อเร้าชักจูง แต่เวลานี้เด็กมักจะ
ลืมไปเลย ไม่นึกถึงการพัฒนาชีวิตของตน นึกตื่นๆ อยู่แค่สิ่งเสพบริโภค
เท่านั้น และนึกถึงความสุข ก็มองแค่ความสุขจากการเสพบริโภค

จะต้องตระหนักว่า ในการพัฒนาศักยภาพนั้น ศักยภาพหมายถึง
ถึงการที่จะเจริญงอกงามขึ้นในทุกด้านที่ความเป็นมนุษย์จะมีให้ การ
พัฒนาศักยภาพนี้ จึงหมายถึงพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข
ด้วย คนที่มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นในจุดหมาย จิตใจก็มีคุณสมบัติต่างๆ
พร้อมมากขึ้น ก็จะเข้าถึงความสุขที่สูงขึ้นลึกซึ้งขึ้นด้วย

๔. ใช้ปัญญาพาชีวิตถึงจุดหมาย คือมีปัญญาที่สามารถแก้ปัญหา
ได้ และนำทางพาชีวิตไปให้ถึงจุดหมาย คุณสมบัติที่ว่ามาหมดทั้ง ๓ ข้อ
ต้นนั้น จะสัมฤทธิ์ได้ก็ด้วยมีปัญญาเป็นหลักประกัน ถ้าไม่มีปัญญา ทุก
อย่างก็เลือนราง เพราะฉะนั้น ข้อทำยนี้ถือว่าครอบคลุม คือทำให้ทุก
อย่างที่ว่ามานั้นบรรลุผลสำเร็จ

คิดว่า ๔ ข้อนี้แหละเป็นคุณสมบัติสำคัญ ตอนนี้ง่ายๆ เราเอาคุณ

สมบัติ ๔ ข้อนี้มาตั้งเป็นจุดหมายในการพัฒนาคน เราก็จะมองเห็น ปัญหาของสังคม โดยเฉพาะปัญหาของเด็กและเยาวชนที่มีมากมาย

ดูง่าย ๆ ในข้อปัญหา เวลาเราแทบไม่มีวัฒนธรรมทางปัญญา มีแต่วัฒนธรรมในการเสพบริโภค แม้แต่วัฒนธรรมเก่าที่มีสืบมา คือ วัฒนธรรมทางจิตใจ เช่นที่บอกว่า คนไทยเป็นคนมีน้ำใจ ก็ค่อย ๆ เลือน รางหายไป ส่วนวัฒนธรรมทางปัญญานั้น ในทรวงนะของอาตมาเห็นว่า คนไทยเราค่อนข้างอ่อนอยู่แล้ว หรือเราไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคำ สอนของพระพุทธศาสนาในด้านปัญญา เวลาเราขาดวัฒนธรรมทาง ปัญญา เริ่มตั้งแต่ขาดความใฝ่แสวงปัญญา ใฝ่ความรู้ การค้นคว้า หาความรู้อะไรไม่ค่อยมี แล้ววัฒนธรรมทางปัญญาที่แดนตะวันตกต้น แหล่งอารยธรรมปัจจุบันเขามีอยู่ เขาก็มีวัฒนธรรมรับแต่ของอื่น ไม่รับเอา วัฒนธรรมทางปัญญาของเขา มา ก็เลยกลายเป็นว่า เขายิ่งเสื่อมทรุด ลงไป คือมีความบกพร่องขาดแคลนมากขึ้น หุนดี่ที่มีติดตัวมา ก็ไม่ รักษาไว้ ทางที่ยังต้องก้าวต่อไป ก็ไม่เดินหน้า เลยเสียทั้งสองข้าง

เมื่อขาดวัฒนธรรมทางปัญญาแล้ว ข้ออื่นๆ ก็แทบจะไม่มีไป ด้วย ดังจะเห็นได้อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่า เราประสบปัญหาในทุกข้อ

จัดตั้ง ต้องให้ถึงตัวแท้

ตอนนี้ ขอดังข้อสังเกตไว้ก่อนอย่างหนึ่ง คือ ในเรื่องการศึกษานี้ เราน่าจะต้องแยกให้ชัดระหว่าง การศึกษาจัดตั้ง กับ การศึกษาที่แท้

การศึกษาที่เราจัดทำดำเนินการกันอยู่ในระบบโรงเรียนนี้ ก็คือ การศึกษาจัดตั้งนั่นเอง การศึกษาจัดตั้ง ก็คือไม่ใช่ตัวการศึกษาแท้จริง

หมายความว่า เป็นการจัดตั้งเพื่อเอื้อต่อการที่จะเกิดมีการศึกษา หรือการจัดตั้งที่เอื้อต่อการเกิดขึ้นของการศึกษา คือ เราจัดตั้งการศึกษาที่เป็นรูปแบบนี้ขึ้น เพื่อช่วยให้การศึกษาที่เป็นของจริงเกิดขึ้น หรือพัฒนาขึ้นมาในตัวเด็ก แต่ตัวมันเองไม่ใช่การศึกษา

เพราะฉะนั้น ที่เราเรียกว่า “การศึกษา” ที่มีโรงเรียน มีชั้นเรียน จัดเป็นระดับนั้นระดับนี้ มีกิจกรรมนั้นนี่ จึงเป็นเพียงคำสมมุติที่เรียกกันไป เป็นเพียงการจัดตั้ง ไม่ใช่เนื้อตัวที่แท้ อันนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเข้าใจให้ชัด เพราะมันจะมีความหมายโยงไปในทุกเรื่อง ให้เรามองการจัดชั้นเรียน และการจัดกิจกรรมทั้งหลาย ในแง่มุมที่ถูกต้อง

อย่างเช่นที่เดี๋ยวนี้อบพูดกันว่า ให้เด็กเรียนอย่างสนุก ให้มีความสุขในการเรียน ถ้าเราแยกตรงนี้ได้ เราจะเห็นชัดว่ามันมีความสุขจัดตั้ง กับความสุขที่แท้ ซ้อนกันอยู่ เวลาที่ เราชอบเน้นว่าให้เรียนอย่างสนุก มีความสุขในการเรียน อะไรนี่ บางทีเราไม่รู้ตัวหรอกว่า เรากำลังพูดไปถึงเพียงแค่อุบัติเหตุจัดตั้ง ที่อยู่แค่เปลือกผิวเท่านั้นเอง ลงไปไม่ถึงขั้นของการสร้างความสุขทางการศึกษาที่แท้จริงเลย

นี่ก็คือ คุณครู อาจารย์ เพียรพยายามจัดกิจกรรม จัดบทเรียน อะไรต่างๆ ให้เด็กเรียนเกิดความสนุกสนาน มีความสุขในการเรียน แต่มันเป็นเพียงความสุขที่เราจัดแต่งขึ้นมา ที่จริง มันเป็นปัจจัยภายนอกที่เราเอามาใช้ปลุกเร้า เพื่อให้เด็กสนใจเข้าสู่เนื้อหาของบทเรียน แล้วความสุขแบบนี้ ถ้าไม่สามารถทำให้เกิดผลที่แท้คือ การมีความสุขได้เองในการเรียนขึ้นภายในตัวเด็ก ก็จะกลับเป็นอันตราย แม้แต่ถึงขั้นที่ว่า ความสุขในการเรียนของเด็กต้องขึ้นต่อการจัดตั้งของปัจจัยภายนอกเรื่อยไป

ซึ่งจะกลับกลายเป็นอุปสรรคต่อการก้าวหน้าไปในการศึกษา

เป้าหมายที่แท้ก็คือ เราต้องการให้เด็กเกิดมีปัจจัยภายใน คือ คุณสมบัติในตัวเขาเอง ที่จะมีความสุขในการเรียน แต่เขายังไม่มีคุณสมบัตินั้น เรา ครู อาจารย์ ผู้เป็นปัจจัยภายนอกที่ดี จึงหาทางจัดการต่างๆ เพื่อเป็นตัวกลางในการเหนี่ยวนำให้เขาพัฒนาคุณสมบัติที่เป็นปัจจัยภายในของเขาเองนั้นขึ้นมา โดยทำบทเรียนและกิจกรรมให้สนุกสนานที่จะปลุกเร้าความสนใจในการเรียนขึ้นมา ถ้าเมื่อใด เด็กสนใจในเนื้อหาสิ่งที่เรียนขึ้นมาแล้ว เขาก็จะเริ่มมีความสุขในการเรียนสิ่งนั้นแล้วความสุขนั้นก็พัฒนาไปกับความก้าวหน้าในการเรียนที่เขาได้เกิดความรู้เข้าใจเป็นต้น และมีความอยากเรียนรู้เพิ่มขึ้นๆ ตอนนี้ก็จะเป็นความสุขที่เกิดจากปัจจัยภายในของเขาเอง ที่เด็กเป็นอิสระ ซึ่งเป็นเป้าหมาย

แต่ถ้าเด็กติดอยู่แค่การจัดตั้ง ต้องรอให้ปัจจัยภายนอกมาจัดให้ เขาเรียนอย่างสนุกเรื่อยไป หรือร้ายกว่านั้น ถ้าเกิดเพลิงพล้ำ เป้าหมายพลิกย้ายไป กลายเป็นว่าเด็กไปติดอยู่ที่ความสนุกที่เราจัดให้ นั่นก็คือ การทำให้เด็กกลายเป็นผู้พึ่งพาต้องขึ้นกับปัจจัยภายนอกที่เราจัดตั้ง เขาก็ต้องรอ และเราก็ต้องจัดตั้งเรื่อยไป

การจัดตั้ง ก็คือปัจจัยภายนอก ที่มีผู้อื่นจัดสรรให้ แต่เด็กก็คือมนุษย์คนหนึ่ง ซึ่งหลังจากเรียนออกจากสถานศึกษาจัดตั้งแล้วเขาก็ต้องเข้าไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง

เมื่อไปอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น ก็ไม่มีใครมาคอยตามจัดตั้งให้อีก เขาก็อยู่กับความสุขความทุกข์ที่จะมีจะเป็นไปตามธรรมชาติ

เขาจะต้องเผชิญกับสิ่งทั้งหลาย โดยเอาปัจจัยภายในเช่นปัญญาของตนเองมาใช้ปฏิบัติจัดการกับปัญหาและสถานการณ์นั้นๆ รวมทั้งความสามารถที่จะมีจะสร้างความสุขในตัวเอง ถ้าเราไม่สามารถใช้ความสุขจัดตั้งปลุกเร้าให้เขาเกิดปัจจัยภายในที่จะมีความสุขด้วยตนเอง แต่กลายเป็นทำให้เขามีความสุขที่ขึ้นกับการจัดตั้งแล้ว เขาจะเป็นนักพึ่งพา และจะยิ่งอ่อนแอลง ต่อไป เมื่อไม่มีใครเสนอความสุขจัดตั้งให้ เขาก็จะทุกข์หนัก เพราะฉะนั้นจึงน่ากลัวมาก

กิจการที่เรียกว่าการศึกษาในปัจจุบัน น่าจะระวังจุดอ่อนนี้ให้มาก ตัวเองก็เป็นการศึกษาจัดตั้งอยู่แล้ว ตอนนั้นก็ไปถึงขั้นที่เน้นการจัดตั้งความสุข จึงจะต้องขัดในกระบวนการของการศึกษาที่แท้ในตัวคน เพื่อจะไม่ให้ไกลผิดพลาดไป มิฉะนั้น นอกจากจะไม่พัฒนาความสุขที่แท้จริงขึ้นมาแล้ว ก็จะทำให้เด็กเป็นคนที่ทุกข์ง่ายขึ้น แล้วก็อ่อนแอลงด้วย

การกลายเป็นคนอ่อนแอลง ขาดความเข้มแข็งนี้ ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ต้องเน้นให้ระวัง เพราะมันหมายถึงการจะเป็นคนที่ทุกข์ได้ง่าย แล้วก็สุขได้ยากขึ้นด้วย

เป็นอันว่า การศึกษาจัดตั้ง ในด้านต่างๆ เช่นความสุขจัดตั้งนั้น ก็คือการจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนจากภายนอก ที่จะช่วยให้เด็กพัฒนาคุณสมบัติที่เรียกว่าปัจจัยภายในของเขาเองขึ้นมา ที่จะทำให้เขาสามารถออกไปอยู่ในโลกที่เป็นจริงได้อย่างดีที่สุด เขาจะต้องมีคุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นในตัวเอง เช่น ความสามารถมีความสุข ที่จะเข้าไปอยู่ในสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างมีความสุขด้วยตนเอง สร้างความสุขให้กับตนเองได้ โดยไม่ต้องรอให้คนอื่นมาจัดตั้งให้ นี่เป็นจุดสำคัญที่ต้องการเน้นในที่นี้

เด็กเป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่เพื่อตามใจ แต่เพื่อให้เขาได้ทำ

ในเรื่องการศึกษานั้น เวลานี้ คนเข้าใจความหมายของหลักการบางอย่างคลุมๆ เครือๆ หรือเพี้ยนไปเลย อย่างเรื่อง child-centered education (การศึกษาที่มีเด็กเป็นศูนย์กลาง) ก็ว่ากันสับสนนัวเนียบบางคนถึงกับเข้าใจไปว่าเป็นการคอยเอาใจเด็กไปก็มี

ตามเรื่องที่เป็นมานั้น แม้แต่ จอห์น ดิวอี้ ซึ่งเป็นผู้นำสำคัญคนหนึ่งในแนวคิด progressive education ที่มีหลัก child-centered education อยู่ด้วย ก็เคยประสบปัญหาจากลูกศิษย์ของตัวเองที่เข้าใจไม่ชัดเจนเพียงพอ แล้วทำให้เกิดภาวะเฉยเถิดและความบกพร่องขึ้นใน progressive education โดยเข้าใจผิดไปว่า การเอาใจเด็กตามใจเด็ก ให้เด็กสนุกสนานบันเทิงแล้วจะเป็นการศึกษาที่เรียกว่าเด็กเป็นศูนย์กลาง ซึ่งไม่ถูก มันไม่ใช่อย่างนั้น เขาถึงกับเขียนไว้ในหนังสือ *Experience and Education* (1938) ว่ากล่าวอย่างแรงต่อพวกนักการศึกษาที่มุ่งแต่จะล่อล่อให้เด็กสนใจหรือให้สนุกสนานบันเทิง แล้วก็เอาแต่กิจกรรมโดยไม่ใส่ใจเนื้อหาบทเรียน*

นี่เป็นเรื่องใหญ่สำหรับครูจำนวนมากทั่วประเทศและคนทั่วไป เนื่องจากเรื่องที่เราเรียกกันว่าเป็นปรัชญาที่ลึกลงไปนี้ จะให้เขาเข้าใจให้

* But though Dewey's own faith in progressive education never wavered, he came to realize that the zeal of his followers introduced a number of excesses and defects into progressive education. Indeed, in *Experience and Education* (1938) he sharply criticized educators who sought merely to interest or amuse students, disregarded organized subject matter in favour of mere activity on the part of students, and were content with mere vocational training.

ชัดทั่วกันนั้น ก็ยากอยู่ บางทีก็จับได้แค่ความเข้าใจที่ผิวเผินหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อนไป ตอนนี่จึงต้องมาย้ำในเรื่อง ความเข้มแข็ง เพราะเด็กของเราอ่อนแอลงไปๆ หลายปีมาแล้ว มีสัญญาณบ่งชี้มาเรื่อยๆ

เมื่อหลายปีก่อนตอนที่อาตมภาพยังออกไปข้างนอกอยู่ ได้ไปที่โรงเรียนมัธยมใหญ่เก่าแก่แห่งหนึ่ง คุณครูบอกหรือบ่นว่า เด็กสมัยนี้ไม่ค่อยเอาอะไรเลย อะไรยากหน่อยก็ไม่สู้ นั่นตั้งประมาณ ๑๐ ปีแล้ว เดี่ยวนี้สภาพอ่อนแอนั้นก็เห็นกันชัด เด็กก็เป็นอย่างนี้ ไม่มีความเข้มแข็ง บทเรียนอะไรยากก็ไม่สู้ ต้องทำงานอะไรหน่อยก็ไม่เอา

แล้วเรื่องนี้ก็โยงไปถึงความสุข นี่ก็หมายความว่า เราไม่ได้พัฒนาคนในเรื่องความสุข เราได้ปล่อยให้คนติดจมอยู่กับความสุขจากการเสพบริโภค ที่เรียกง่ายๆ ว่า “สุขจากเสพ” หรือ สุขต่อเมื่อได้เสพิงัยมาเข้ายุคบริโภคนิยมอีกด้วย ความสุขจากการเสพิงัยยิ่งเด่น จนแทบจะกลบบังความสุขแบบอื่นเสียหมด บางคนไม่รู้จัักความสุขอย่างอื่นเลย เหลือไว้ให้รู้จัักแต่สุขจากเสพิงัยอย่างเดียว

ที่จริงนั้น ความสุขมีหลายอย่างและหลายระดับ การพัฒนา มนุษย์นั้น เป็นการพัฒนาความสุขไปด้วย เมื่อมนุษย์พัฒนาถูกทาง เขาจะรู้จัักความสุขอีกมากมายที่ประณีตสูงขึ้นไป แต่ถ้าเขาไม่เคยมี ไม่เคยสัมผัส ไม่เคยรู้จัักความสุขที่สูงขึ้นไป เขาก็รู้จัักอยู่อย่าง เดียวแค่เพียงความสุขจากการเสพิงัยบริโภค แล้วก็จมอยู่แค่นั้น อะไรอื่น ที่ไม่มีการเสพิงัยก็กลายเป็นเรื่องทุกข์ไปหมด หากความสุขอย่างอื่นไม่เป็น ถ้าไม่มีอะไรสนองความต้องการที่เขาได้อยู่แบบเดียว ก็สุขไม่ได้ อย่างนี้ มันก็ตัน

เด็กที่รู้จักแต่สุขจากเสพ จะเป็นเด็กที่อ่อนแอ เพราะว่า สุขจากเสพก็คือการที่ต้องได้รับการบำรุงบำเรอ คือบำเรอผัสสะ เป็นฝ่ายรับการบำเรอ ก็ไม่ต้องทำอะไร ได้แต่รับให้เขาทำให้ ทีนี้ ถ้าเมื่อไรต้องทำอะไร ก็กลายเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น เด็กสมัยนี้ ที่รู้จักแต่สุขจากเสพ ถ้าทำก็เป็นทุกข์ เมื่อเป็นแต่ผู้รับบำเรอ ไม่ต้องทำ ได้แต่รอเขาทำให้ ก็อ่อนแอ เด็กแบบนี้จะอ่อนแออยู่แล้ว เรายังจะให้เขารอเสพสุขจัดตั้ง ที่ปัจจัยภายนอกมาทำให้อีก ก็ยิ่งอ่อนแอกันใหญ่

บอกแล้วว่า ความสุขจากเสพ คือรับการบำเรอ ไม่ต้องทำอะไร ต่อไป พอชินเข้า ก็กลายเป็นว่า สุขจากเสพ คือสุขโดยไม่ต้องทำ ความสุขก็คือไม่ต้องทำ และสุขจากการที่ไม่ต้องทำ รอรับรอเสพอย่างเดียว ทีนี้ มองกว้างออกไปในทางสังคม ถ้าเมื่อไรความสุขคือไม่ต้องทำอะไร เมื่อนั้นก็คือความล่มสลายของอารยธรรม

ทำไมอารยธรรมจึงจะล่มสลาย อาจจะต้องพูดกันยาว แต่เอาสั้นๆ ว่า เมื่อคนไม่อยากจะทำ ไม่คิดจะทำอะไร การสร้างสรรค์ก็ไม่มี เมื่อคนไม่สร้างสรรค์อะไร อารยธรรมก็ก้าวไปไม่ได้

การศึกษาแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลางนั้น ไม่ใช่จะมามุ่งจัดตั้งความสุขจากเสพให้แก่เด็ก แต่เป้าหมายสำคัญอยู่ที่จัดสรรโอกาสให้เด็กสามารถทำการสร้างสรรค์ด้วยตัวเอง ซึ่งหมายถึงการที่เขาจะมีความสุขจากการทำ ที่เป็นการพัฒนาสูงขึ้นไปด้วย เหตุผลเป็นอย่างไร มาดูกันต่อไป

พอใช้หลักถูก ก็เห็นความสุขทันที

สุขจากเสพที่ว่ามานั้น เป็นความสุขเมื่อได้รับ ด้วยการบำเรอตัว ต้องหามาเพื่อตัว นอกจากทำให้อ่อนแอ และสุขได้ยากขึ้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้แย่งชิงกัน เพราะต้องมีต้องหาสิ่งเสพบริโภคมากขึ้นๆ ขณะที่สิ่งเสพบริโภค ตลอดจนทรัพยากรภายนอกมีจำนวนจำกัด (ปัจจุบันนี้ มีน้อยลงๆ หายากขึ้นๆ ด้วย) การแย่งชิง เบียดเบียน ช่มแวง เอาเปรียบกัน ก็แก้ไขให้หมดไปไม่ได้ มีแต่จะเพิ่มขึ้นๆ แค้นก็ชัดอยู่แล้วว่า จะมีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวายมากขึ้นๆ

ทีนี้ ถ้ามนุษย์ติดอยู่กับสุขจากเสพ ถ้ามนุษย์ยังมีความสุขอยู่แค่ระดับเสพนี้อย่างเดียว จะให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี จะให้อยู่อย่างเกื้อกูลกัน อย่างที่นักแก้ปัญหาหมักจะพูดนั้น ก็เป็นไปได้ไม่ได้ ปัญหาของชีวิตและปัญหาสังคมจะมีแต่มากขึ้นๆ ตัวบุคคลก็เอาดีอะไรจริงไม่ได้ โลกมนุษย์ก็มีแต่ยุ่งวุ่นวาย เมื่อมองรวมแล้ว ก็เป็นเครื่องแสดงว่า แท้จริงแล้ว มนุษย์หาได้พัฒนาไม่ และเมื่อมนุษย์รู้จักแค่ความสุขระดับเดียวจากการเสพ ติดจมอยู่แค่นั้น แนวคิดทางการศึกษาที่ว่ากันไว้ อย่างสวยงามสูงส่ง ก็เป็นจริงไปไม่ได้

จึงต้องเข้าใจให้ชัดว่า การพัฒนามนุษย์นั้น หมายถึงการพัฒนาศักยภาพในด้านความสุขด้วย ยิ่งในยุคบริโภคนิยมนี้ ที่ล่อและดึงคนให้จมอยู่ในความสุขแบบเสพบริโภค ก็ยิ่งต้องเน้นเรื่องการพัฒนาความสุขให้มาก

หลักการของพระพุทธศาสนาเน้นมากในเรื่องความสุข คนมักเข้าใจผิดว่าพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องทุกข์ ซึ่งเป็นจุดพลาดอย่าง

มหันต์ ความเข้าใจผิดนั้น เกิดจากการมองหลักธรรมอย่างผ่านเฉิน ไม่ดูให้ชัดเต็มความหมาย และไม่รู้จักแยกแยะ

เริ่มตั้งแต่หลักใหญ่ที่ครอบคลุมเลย คือ อริยสัจ ๔ พอเห็นข้อ ๑ ว่าทุกข์ นั่นก็เป็นทุกข์ นี่ก็เป็นทุกข์ ก็คิดสรุปมองเป็นภาพพุทธศาสนา ผนวกไว้กับความทุกข์ไปเลย ไม่ได้ดูว่าท่านสอนให้มองทุกข์ ให้มีท่าที และปฏิบัติต่อทุกข์นั้นอย่างไร

ขอพูดสั้นๆ ว่า ท่านสอน อริยสัจ ๔ โดยสอนหน้าที่ต่ออริยสัจไว้ด้วย คู่กันไปในแต่ละข้อ (เรียกว่า กิจต่ออริยสัจ) เริ่มด้วยบอกว่าทุกข์ นั้นมีอยู่ และหน้าที่ที่เราจะทำกับมัน คือรู้ทัน (เราไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์ แต่ให้เอาปัญญามาเจอมัน) ขอให้ดูหลักการนี้ คือ

๑. **ทุกข์** สภาวะของทุกข์ - กิจต่อทุกข์ คือ **ปริยญา** (รู้เท่าทัน)
๒. **สมุทัย** เหตุแห่งทุกข์ - กิจต่อสมุทัย คือ **ปหานะ** (ละ, กำจัด, แก้ไข)
๓. **นิโรธ** ภาวะไร้ทุกข์ - กิจต่อนิโรธ คือ **สังฆิกิริยา** (ประจักษ์แจ้ง, ทำให้สำเร็จ, บรรลุ)

๔. **มรรค** ทางดับทุกข์ - กิจต่อมรรค คือ **ภาวนา** (ลงมือทำ)

มองตามหลักกิจต่ออริยสัจนี้ ใครเรียนเรื่องทุกข์ หรือพูดถึงทุกข์ แล้ว มีทุกข์ เป็นทุกข์ หรือแม้แต่ใจไม่สบาย ก็แสดงว่าผิด ท่านสอนเรื่องทุกข์เพื่อให้รู้จักแล้วจะได้ก้าวไปแก้ไข ให้พ้นไปจากทุกข์ไปสู่จุดหมายที่ไม่มีทุกข์

ทีนี้ ในระหว่างที่ดำเนินการแก้ไขปัญหาให้ทุกข์หมดสิ้นไปนั้น ก็จะมีความสุขพัฒนาเพิ่มขึ้นมาๆ เพราะฉะนั้น เรื่องความสุขและการ

พัฒนาความสุข จึงเป็นเรื่องที่ควรเอาใจใส่ พร้อมไปด้วยกันกับการรู้
เข้าใจในเรื่องความทุกข์ ที่เราแก้และกันด้วยความรู้เท่าทันมัน ดังนั้น
การเรียนพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ในขั้นพื้นฐาน จึงให้รู้จักขันธ์ ๕
หรือนามรูป (นามธรรม และรูปธรรม) ซึ่งเป็นที่ตั้งของทุกข์ เหมือนกับ
แพทย์จะบำบัดโรคให้ได้ผลจริงอย่างเป็นระบบ ก็ต้องเริ่มด้วยการเรียน
ให้รู้จักร่างกายและระบบการทำงานของมัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรค

ถ้าไม่รู้หน้าที่ต่ออริยสัจสี่ ความเข้าใจไขว้เขวก็จะเกิดขึ้น พระ
พุทธศาสนาเริ่มด้วยการรับรู้ปัญหาสู่หน้าความจริง เป็นความจริงตาม
ธรรมดาว่า ชีวิตคน ก็เหมือนกับสิ่งทั้งหลายอื่น ที่เป็นอยู่นี้ ก็คือเปลี่ยน
แปลงไปในท่ามกลางประดาดปัจจัยที่ขัดแย้ง ถ้าเราจะอยู่ให้ดี ก็ต้องรู้
จักจัดการกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อบริหารชีวิตให้ก้าวดำเนินไปให้ดีขึ้น
สุด หลักอริยสัจ ๔ บอกระบบวิธีที่จะจัดการโลกบริหารชีวิตให้ได้ผล
โดยใช้ความรู้เข้าใจโลกและชีวิตนั้นแหละเป็นฐาน พอเราเริ่มปฏิบัติ
โดยจัดการกับปัจจัยทั้งภายในภายนอกอย่างถูกต้อง แค่นี้ปรับทิศปรับ
ทางให้ถูก เราก็บริหารชีวิตไปได้ปลอดภัยโล่งเบา ความทุกข์ความ
เศร้าก็มีแต่จะลดน้อยห่างหาย และเราก็เดินไปในทางของความสุข

พูดสั้นๆ อริยสัจ ๔ ให้หลักการบริหารชีวิต ซึ่งช่วยให้เราก้าวเดิน
ไปในโลก ด้วยจิตใจที่เข้มแข็งสดใส สัมพันธ์กับทุกอย่างที่เกี่ยวข้องพบ
ผ่านอย่างกลมกลืนเกื้อกูล โดยมีปัญญาที่รู้เข้าใจถึงและทันกับสิ่งทั้ง
หลาย ทลายละสิ่งชั่วร้าย นำไปในวิถีแห่งความไร้ทุกข์ ลุถึงความสุขที่
ทวีขึ้นโดยลำดับ

ดังนั้น ในวิถีของพุทธศาสนา ในภาคปฏิบัติจึงมีแต่คำสอน

เรื่องความสุข พอปฏิบัติเข้าสู่ทางแล้ว ก็เจอความสุข แล้วความสุขก็พัฒนาไปเรื่อย เริ่มต้นก็มีปราโมทย์ ว่าเจิบันเทิงใจ เบิกบาน แจ่มใส แล้วก็ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ ตามมาเป็นชุด

ท่านให้ทุกคนมีปราโมทย์เป็นคุณสมบัติประจำใจ เรียกว่าให้เป็นพื้นใจเลยทีเดียว มีพุทธพจน์ว่า ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์ จะถึงความสุขซึ่งเป็นที่หมาย (ใจความของธรรมบทคาถาที่ ๓๘๑) เด็กๆ นักเรียนทั้งหลายก็เหมือนกัน ต้องมีปราโมทย์เป็นพื้นใจ ต้องมีจิตใจสดใสว่าเจิบิกบาน แล้วก็พัฒนาในวิถีของความสุขต่อไป ให้มีครบชุดคือ ปีติ ปัสสัทธิ (ความสงบเย็นผ่อนคลาย) สุข และสมาธิ ซึ่งเป็นเครื่องวัดผลการศึกษาว่าได้พัฒนาคนอย่างถูกต้อง เพราะคุณสมบัติของจิต ๕ อย่างนี้ ถือว่าจะต้องมีประจำใจของคนที่มีชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง เป็นเครื่องบ่งบอกว่าการปฏิบัติธรรมได้ก้าวหน้า (พระพุทธเจ้าตรัสคุณสมบัติ ๕ ข้อชุดนี้แทบทุกที่ เมื่อตรัสถึงการปฏิบัติธรรม) ควรจะต้องเอามาเน้นกัน

ถ้าเด็กเล่าเรียนไป คุณสมบัติ ๕ ข้อชุดนี้ไม่พัฒนาขึ้นมาในใจ แม้แต่ปราโมทย์ก็ไม่มี ฟังสงสัยว่า การศึกษาคงจะผิดทาง ต้องรีบแก้ไข

ถ้าการศึกษาเข้าทางถูก ความสุขต้องพัฒนาทันที

พระพุทธเจ้าตรัสแบ่งความสุขเป็นประเภทต่างๆ มากมาย พระองค์ตรัสว่า ถ้าพระองค์ไม่บรรลุความสุขที่ประณีตขึ้นไป พระองค์ก็จะไม่สามารถยืนยันพระองค์ได้ว่าจะไม่หวนกลับมาหาความสุข แต่เพราะ

พระองค์เข้าถึงความสุขที่สูงประณีตเหนือขึ้นไป จนความสุขทางกามจากการเสพบริโภคหมดความหมายไป จึงทรงยืนยันพระองค์ได้ว่าจะไม่หวนกลับมาหากามสุข

การที่ตรัสไว้อย่างนั้น เป็นการบ่งบอกว่า ความสุขเป็นคุณสมบัติที่พัฒนาได้ และความสุขมีหลายอย่างหลายระดับ

คนพัฒนาความสุขได้ด้วยการพัฒนาความต้องการ ฟังทราบ ว่า ความต้องการนั้นพัฒนาได้ แต่การพัฒนาความต้องการไม่ใช่หมายความว่าเพิ่มขยายปริมาณ หรือขยายเลื่อนขึ้นระดับของความต้องการอย่างเดิม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความต้องการอย่างใหม่

ถ้าจับจุดปัญหาที่เรื่องความสุขนี้ได้ ก็จะมองเห็นว่า มนุษย์ปัจจุบัน ในยุคบริโภคนิยมนี้ ประสบปัญหาติดตันอยู่ตรงที่ติดจมอยู่ในความต้องการแบบเดียว และรู้จักความสุขแบบเดียวจากการสนองความต้องการแบบเดียวนั้น คือ ความต้องการเสพ ปัญหาที่ชี้ทางแก้ อยู่ในตัว คือต้องให้เขาพัฒนาความต้องการใหม่ เพื่อให้สามารถมีสุขอย่างอื่นที่เป็นทางเลือกและเป็นทางออก และนี่ก็คือการพัฒนาคนที่เรียกสั้นๆว่า *การพัฒนาความสุข*

ในกระบวนการของการศึกษา การพัฒนาด้านต่างๆ จะต้องเป็นการพัฒนาความสุขไปด้วยในตัว ซึ่งจะเป็นตัวพิสูจน์ด้วยว่าเด็กมีการพัฒนาที่ถูกต้องหรือไม่ เริ่มตั้งแต่แรกเรียนรู้ ถ้าเขาไม่มีความสุขในการหาความรู้ ถ้าเขาฝืนใจเรียน หาความรู้อย่างฝืนใจ ก็แสดงว่าการศึกษายังไม่เดินหน้า เด็กยังไม่มีการพัฒนาที่ถูกต้อง

ถ้าเด็กพัฒนาจริง เขาจะเรียนอย่างมีความสุข เขาจะหาความรู้

อย่างมีความสุข และต่อไปเขาจะทำงานอย่างมีความสุข ซึ่งทั้งหมดนี้ จะเกิดขึ้นได้ เมื่อเขามี *ความต้องการที่จะทำ* ที่ท่านถือว่าเป็นคุณสมบัติ อันสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนามนุษย์ เป็นตัวบ่งชี้การพัฒนาในการ ศึกษา และเราจะต้องช่วยให้เด็กพัฒนามันขึ้นมาให้ได้

ความต้องการที่จะทำนี้ มาเป็นทางเลือก ทางออก และเป็นตัว ดุลความต้องการที่จะเสพ มันเกิดขึ้นมาเมื่อใด ก็เหมือนเปิดมิติใหม่ให้ เห็นทางพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ อีกมากมายขึ้นมา

ความต้องการเสพ เป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ คือ ความปรารถนาที่จะเสพบริโภค มีชื่อเรียกว่า ตัณหา เป็น ความ ต้องการที่สนองด้วยการเสพบริโภค คือเอาหรือได้รับสิ่งเสพนั้นๆ มา บำเรอผัสสะของตน เมื่อสนองแล้วก็เกิดความสุขที่เรียกว่า สุขจากเสพ เป็นความต้องการที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนา เพราะมันไม่เรียกร้องการใช้ และการพัฒนาปัญญา

ส่วนความต้องการที่จะทำ เรียกสั้นๆ ว่า ความต้องการทำ ซึ่งมี ชื่อเรียกว่า ฉันทะ ถ้าจะแสดงความหมายให้ชัดขึ้น ก็บอกว่า คือความ อยากรหรือต้องการให้มันดี และอยากรหรือต้องการทำให้มันดี ความ ต้องการแบบนี้ เรียกร้องการใช้และการพัฒนาปัญญา

เพื่อให้มองเห็นความหมายชัดขึ้น ขอให้ดูสภาวะของความ ต้องการแบบนี้ ที่มีมันที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ

ตรงข้ามกับความต้องการเสพ ที่อยากเอาสิ่งนั้นๆ มาบำเรอ ผัสสะของตน ความต้องการแบบฉันทะนี้ อยากรให้สิ่งนั้นๆ มันดีของมัน มันงามของมัน ให้มันอยู่ในภาวะที่สมบูรณ์ของมัน เช่น พอเห็นต้นไม้

ไบคดดอกสวยงาม หรือสนามหญ้าเขียวขจี ก็มีความรู้สึกชื่นชม พร้อมทั้งอยากให้มีมั่นคงอยู่ในภาวะที่ดั่งงามสมบูรณ์อย่างนั้น

พอมีฉันทะ ที่พอใจในภาวะที่ดี หรืออยากให้มีมันดีนี้ ฉันทะนั้นก็เรียกร้องการทำงานของปัญญาทันที เริ่มด้วยปัญญาที่แยกแยะมองเห็นความแตกต่างว่า อันนี้สมบูรณ์ อันนี้บกพร่อง อันนี้ยุ่งงาามาก อกงงน้อย เป็นต้น

ทีนี้ พอเห็นต้นไม้ต้นอื่นเขียวแห้ง ไม่งาม ไม่สมบูรณ์อย่างนั้น ก็ตาม หรือเห็นต้นไม้ที่อกงงสนามที่เขียวขจีนั้นแหละ เขียวเฉาลงไป ก็ตาม ความอยากให้มีมันดี ก็ก้าวต่อไปเอง ตอนนี้ก็เกิดเป็นความต้องการที่จะทำให้มันดี คือจะทำต้นไม้ที่ไม่อกงง แห้งเขียว ไม่เขียวขจี ให้มันสดชื่น งดงาม อยากทำให้มันน่ารักนรมย์ ให้มันเข้าอยู่ในภาวะที่สมบูรณ์ของมัน พอความต้องการที่จะทำให้มันดี ให้มันสมบูรณ์นี้เกิดขึ้นมา การที่จะสนองความต้องการนี้ ก็เรียกร้องปัญญาทันที

เมื่อความต้องการทำให้มันดีเกิดขึ้น ก็นำไปสู่การกระทำ คือพยายามเริ่มแต่หาทางที่จะทำให้ต้นไม้ที่อกงงสนามสมบูรณ์ การที่จะทำได้ ก็ต้องมีความรู้ จึงเกิดความอยากรู้ คือต้องการหาความรู้ว่าทำอย่างไรจะให้ต้นไม้ที่อกงงสนามสมบูรณ์

การกระทำทั้งหลายที่เป็นการสนองความต้องการทำให้มันดี จะทำให้มีความสุขตลอดทั้งหมด การหาความรู้ ซึ่งเป็นการสนองความอยากรู้ คือความต้องการรู้เพื่อจะทำให้มันดี ก็อยู่ในกระบวนการที่จะทำให้มันดีนั้น เพราะฉะนั้น การหาความรู้ จึงเป็นความสุข หรือทำให้มีความสุขในการหาความรู้ แล้วต่อจากนั้น เขาก็มีความสุขในการ

กระทำเพื่อให้มันดี ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมชาติของธรรมชาติทั้งสิ้น

เด็กต้องมาถึงขั้นนี้ จึงจะพูดได้ว่า การศึกษาเกิดขึ้น ชีวิตมีการพัฒนา

ส่วนความอยากเสพ การสนองความต้องการเสพ และความสุขจากเสพนั่น ตรงกันข้าม อยู่แค่ความรู้สึกชอบใจ-ไม่ชอบใจ และเป็นผู้รับ ซึ่งทำให้อ่อนแอ ไม่เรียกร้องปัญญา (เว้นแต่ในกรณีเป็นเงื่อนไข) การศึกษาจึงไม่เกิดขึ้น และไม่มีการพัฒนา

ความอยากทำให้มันดี แล้วก็ลงมือทำนั้น นอกจากเรียกร้องปัญญาแล้ว ก็ได้ฝึกได้พัฒนาความเข้มแข็ง ความอดทน ความเพียรพยายาม ทักษะทางพฤติกรรมต่างๆ และคุณสมบัติอะไรต่ออะไรสารพัด จะเห็นว่า ถ้าเดินถูกทาง การศึกษาก็มาง่ายๆ ไม่ใช่เรื่องยากเย็นอะไร

หันกลับไปดูเรื่องการเรียนให้สนุก ที่ว่าเป็นความสุขจัดตั้งนั้น ถ้าไม่แยกเรื่องความสุขจากเสพออกไปให้ดี บางทีเฉไปทำให้เด็กมุ่งหาความสุขเป็นเป้าหมาย ก็ไปเร้าความสุขจากการเสพอให้หนักขึ้นไปอีก แทนที่จะไปหนุนให้เด็กพัฒนาไปสู่การมีความต้องการที่จะทำ แล้วมีความสุขจากการสนองความต้องการที่จะทำนั้น และการกระทำกลายเป็นความสุข ก็กลายเป็นมีความสุขจากการไม่ต้องทำ ซึ่งเป็นความสุขแบบพึ่งพาไปเสีย การศึกษาก็ไม่มี ชีวิตของเด็กก็ไม่พัฒนา

เป็นอันว่า ถ้าเมื่อไร การกระทำเกิดจากความต้องการทำสิ่งทั้งหลายให้ดีงามสมบูรณ์ และการกระทำเป็นความสุข เมื่อนั้น เด็ก

พัฒนาแน่นอน ตรงนี้คือจุดตัดสำคัญของการศึกษา ที่เด็กเริ่มเข้าสู่การศึกษา

ตรงนี้เป็นจุดแยกของความต้องการ ๒ แบบ ด้านหนึ่ง ได้แก่ ความต้องการเสพ คืออยากบำเรอผัสสะของตัวเอง ซึ่งไม่เรียกร้องการให้ปัญญา และมีท่าทีแบบรับเอา เรียกว่า *ตัณหา* เป็นความต้องการที่เป็นอกุศล และอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ ความต้องการทำ คืออยากทำให้สิ่งนั้นๆ มั่นดีงาม มั่นสมบูรณ์ของมัน ซึ่งเรียกร้องปัญญา เรียกว่า *ฉันทะ* เป็นความต้องการที่เป็นกุศล

ขอสรุปเป็นเชิงวิชาการไว้หน้อย ท่านแยกไว้แล้วว่า ความอยาก ความปรารถนา หรือ ความต้องการ มี ๒ อย่าง คือ ความต้องการที่เป็นอกุศล (อกุศลฉันทะ เรียกสั้นๆ ว่า *ตัณหา*) และความต้องการที่เป็นกุศล (กุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ เรียกสั้นๆ ว่า *ฉันทะ*)

ฉันทะ คือความต้องการ เป็นมูล เป็นรากเหง้าของธรรมทั้งปวง (ฉนฺทมูลกา สพฺเพ ธมฺมา แปลว่า ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล) ธรรมฝ่ายอกุศลก็มีฉันทะเป็นมูล แต่เป็น “อกุศลฉันทะ” คือความต้องการที่เป็นอกุศล ธรรมฝ่ายกุศลก็มีฉันทะเป็นมูล แต่เป็น “กุศลฉันทะ” คือความต้องการที่เป็นกุศล ความต้องการที่ไผ่ดี

พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ไม่ได้ ถ้าไม่มีความต้องการดี คือกุศลฉันทะนี้ และเมื่อตรัสรู้แล้ว คือเป็นพระพุทธเจ้า ก็ทรงมีพระคุณสมบัติสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ทรงมีฉันทะไม่ลดถอยเลย (นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ) จึงทรงเที่ยวแสดงธรรม บำเพ็ญพุทธกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนไม่หยุดหย่อน

ความต้องการนี้ ถ้าพูดภาษาชาวบ้านก็คือความอยากนั่นเอง แต่ในที่นี้พูดเฉียงไป เพราะคนไทยเราเข้าใจเพี้ยนเสียแล้ว คือคนไทยเดี๋ยวนี้ แยกไม่ถูก พอพูดว่าความอยาก ก็นึกว่าเป็นค้นหาไปหมด

ความเข้าใจเพี้ยน คือเข้าใจคลาดเคลื่อน ที่เอาความอยากเป็นค้นหาไปหมดนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนสำคัญของสังคมไทย และเป็นความเปลืองพลังยิ่งใหญ่ของการศึกษาไทยด้วย

ทั้งๆ ที่ท่านแยกความอยากเป็น ๒ แบบ คือ ความอยากที่เป็นอกุศล กับความอยากที่เป็นกุศล แล้วบอกว่ให้ละความอยากฝ่ายอกุศล แต่ต้องเร้าความอยากฝ่ายกุศลขึ้นไป แล้วทำให้สำเร็จตามความอยากนั้น เรากลบไปบอกว่าไม่ให้มีความอยากเสียเลย การศึกษาก็แทบล้มครืน

ยิ่งมาวันนี้ ก็เพี้ยนหนักขึ้นไปอีก คือ พากันหันไปเร้าความอยากที่เป็นอกุศล ให้ออยากเสพ ให้หาสุขจากเสพ มองข้ามความอยากให้มันดี และความอยากทำให้มันดี จนแทบไม่รู้จักกันแล้ว ถ้าอย่างนี้ การศึกษาก็ถึงคราวจะเนาแน่ๆ

หลักธรรมบอกไว้ชัดว่า ตัณหากับฉันทะ ต้องละทั้งคู่ แต่ต่างกันตรงที่ว่า ตัณหาก่เกิดที่ไหน ละได้ที่นั่นเลย ไม่เสียหาย ละได้ละไป แต่ฉันทะ ต้องละด้วยการทำให้สำเร็จ

ท่านว่าอย่างนั้นนะ “ฉันทะ” เราก็ต้องละเหมือนกัน คือมันเกิดขึ้นแล้ว เช่นว่า เกิดความอยากจะทำให้ต้นไม้งอกงาม ก็ต้องละมันด้วยการทำให้สำเร็จ คือไปรดน้ำ พรวนดิน กำจัดวัชพืช เป็นต้น พอทำสำเร็จ ฉันทะก็ละไปเอง แต่ต้นไม้ก็งามไปแล้ว

ที่พูดมาในเรื่องความอยากความต้องการนี้ ก็เป็นการที่จะให้เข้าใจถึงธรรมชาติมันเอง แค่เห็นต้นไม้งาม เกิดฉันทะขึ้นมา พอใจ ชื่นใจ การเข้าถึงธรรมชาตีก็นั้นมาแล้ว

สุขกับของก็ดี สุขกับคนก็ต่อมมี

เรื่องความสุข ความอยากความต้องการ อะไรพวกนี้ เป็น concepts ใหญ่ๆ ทั้งนั้น เป็นหลักพื้นฐานของการศึกษาเลยทีเดียว จึงเป็นเรื่องที่จะต้องเน้น ในที่นี้ เมื่อบอกให้ระวังเรื่องความสุขจัดตั้งแล้ว ก็เลยโยงต่อไปหาเรื่องความสุขที่มีระดับต่างๆ มากมาย ซึ่งการศึกษานี้แหละเป็นตัวที่จะพาไปให้ถึง

พูดในแง่หนึ่งว่า การศึกษานี้ เราสามารถให้ความหมายหรือคำจำกัดความได้หลายแบบหลายอย่าง ในที่นี้ เราก็พูดได้ว่า “การศึกษา คือการพัฒนาความสุข” ซึ่งไม่ผิดแน่นอน ถ้าเด็กพัฒนาความสุขของเขาขึ้นมาได้อย่างนี้ มันก็คือการศึกษานั้นเอง ความสุขของเขาจะขยายกว้างและเปลี่ยนแปลงคุณภาพแห่งอารมณ์ของความสุขนั้นด้วย จากความสุขแค่การเสพ เขาจะมีความสุขจากการทำ (ให้มันดี) ความสุขจากการหาความรู้ สุขจากการได้ความรู้ ความสุขในความสดชื่นการชื่นชมความงาม ความสมบูรณ์ ความรื่นรมย์ของธรรมชาติ ซึ่งก็คือความสุขในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ แล้วต่อไปก็ยังมีมีความสุขจากการรู้จักอยู่ร่วมด้วยช่วยเหลือเกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์ และพร้อมกับความสุขที่พัฒนาขึ้นมาขึ้นนั้น คุณสมบัติอีกมากมายที่เป็นจุดมุ่งหมายของการ

ศึกษา ก็พัฒนาขึ้นมาด้วย

ตอนนี้ก็อยากจะพูดถึงความสุขในการอยู่ร่วมด้วยช่วยเหลือ เกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์สักหน่อย แต่ความสุขแง่นี้อย่างเดียว ก็เป็นเรื่องใหญ่ของการศึกษา

ที่จริง สุขในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นนี้ ก็พัฒนาแบบเดียวกับความสุข ที่พูดไปแล้ว

เมื่อกี้ เราพูดถึงความสุขในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ซึ่งรวมไปถึงธรรมชาติ เช่นว่า สุขในความชื่นชมพอใจต่อต้นไม้ที่งอกงาม สุขในการหาความรู้ที่จะมาทำให้ต้นไม้งอกงาม จนถึงสุขในการทำให้ต้นไม้ที่งอกงาม คือสุขจากการสนองความต้องการที่จะทำ ให้มันดี เรียกสั้นๆ ว่า สุขจากการสนองฉันทะ

ที่นี้เปลี่ยนจากสิ่งของมาเป็นคน ที่ว่า “อยากให้มีมันดี” ก็เปลี่ยนเป็น “อยากให้เขาดี อยากให้เขามีความสุข” และที่ว่า “อยากทำให้มันดี” ก็เปลี่ยนเป็น “อยากทำให้เขาดี อยากทำให้เขามีความสุข” ก็เท่านั้นเอง ก็ฉันทะนั้นแหละ ต่อจากนั้นก็สุขจากการเห็นเขาดีมีความสุข และสุขจากการทำให้เขาดีมีความสุข คือสนองฉันทะ

อย่างไรก็ดี ฉันทะที่มีต่อคนนี้ ท่านแยกละเอียดกว่าฉันทะต่อสิ่งของ เพราะเรื่องคนนี่ ไกลตัวและซับซ้อน ต้องเอาใจใส่ให้ความสำคัญมาก ท่านจึงแยกฉันทะนั้นออกไปตามสถานการณ์ ๓ แบบ และเรียกชื่อแยกออกไปเป็น ๓ ชื่อ คือ

๑. ที่ว่า “อยากให้เขาดี อยากให้เขามีความสุข” ก็คือ อยากเห็นเพื่อนมนุษย์มีหน้าตาผ่องใส มีร่างกายสมบูรณ์ อยากเห็นเขามีความ

สุข และเขาก็ดีอยู่ นี่เป็นสถานการณ์ปกติ เรียกว่า *เมตตา*

๒. ทีนี้ “อยากให้เราดี อยากให้เรามีความสุข” แต่เขามีทุกข์ ห่อเหี่ยว ป่วยไข้ เดือดร้อน ไม่ดีอย่างนั้น เราก็เปลี่ยนเป็น “อยากให้เราพ้นจากทุกข์ อยากช่วยเขา” นี้เรียกว่า *กรุณา*

๓. ต่อไปอีก “อยากให้เราดี อยากให้เรามีความสุข” คราวนี้ เขาไม่ใช่แค่นี้ ไม่ใช่แค่มีสสุขอยู่ตามปกติ แต่เขาดีขึ้นกว่าเก่า เป็นสุขมากขึ้นไปอีก เราก็เปลี่ยนเป็น “สนใจอยากให้เราดี ขึ้นชมสนใจที่อยากให้เรามีความสุข” นี้เรียกว่า *มูทิตา*

อย่างที่บอกแล้ว เมตตา-กรุณา-มูทิตา เป็นอาการแสดงออกของฉันทะ หรือเป็นฉันทะที่แสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์แยกไปตามสถานการณ์ที่ต่างกันไปในตัวเอง หมายความว่า แกนของทั้งหมดนั้นอยู่ที่ฉันทะ คือความอยากความต้องการให้มันดีนี้แหละ แต่ในที่นี้เปลี่ยนจากมีต่อของ มามีต่อคน ก็เป็นความต้องการให้เพื่อนมนุษย์ดีงาม สมบูรณ์เป็นสุข

เป็นอันว่า ฉันทะต่อเพื่อนมนุษย์นี้แสดงแยกต่างไปตามสถานการณ์ ถ้าเป็นยามปกติ เขาอยู่ดี ไม่มีทุกข์อะไร เราก็มีไมตรีอยากให้เขามีสุข ฉันทะ ก็แสดงออกในรูปที่เรียกว่า *เมตตา* ถ้าเป็นยามร้าย เขามีทุกข์ เราอยากให้เขามีความสุข ก็อยากให้เราพ้นทุกข์นั้น ฉันทะก็ออกมาในชื่อว่า *กรุณา* และถ้าเป็นยามรุ่ง เขาสุขสำเร็จ เราก็อยากให้เขาดีงามยิ่งๆ ขึ้นไป พลอยโมทนา ฉันทะก็แสดงออกในรูปที่เรียกว่า *มูทิตา*

พอเรามีฉันทะต่อเพื่อนมนุษย์ โดยอยากให้เขามีความสุขอย่างนี้ เราก็พยายามทำให้เขามีความสุข เราเห็นสังคมนี้มีผู้คนยากจน มี

คนเจ็บป่วยเยอะ ขาดการศึกษา เราก็อยากทำให้สังคมนี้มีความสุข ถ้าเราทำให้คนมีความสุขได้สำเร็จ เราก็มีความสุขจากการทำให้เขาเป็นสุข ด้วยการพัฒนาคนอย่างนี้ เขาก็มีความสุขในการอยู่ร่วมด้วยช่วยกัน ก่อกูลกันกับเพื่อนมนุษย์ แต่ในทางตรงข้าม ถ้าเราสร้างชั้นหนึ่งในรูปแบบต่างๆ ที่ว่ามานั้นไม่ได้ ก็ต้องบอกว่าพัฒนาคนไม่สำเร็จ การศึกษาล้มเหลว ชีวิตและสังคมเอาดีไม่ได้ ฉะนั้น จึงต้องสร้างต้องพัฒนาความต้องการที่เป็นกุศล คือชุดชั้นนี้ขึ้นมาให้ได้

ย้ำอีกทีว่า ชั้นหานี้สำคัญนัก จึงเป็นพระคุณสมบัติหลักอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่บอกแล้วว่า “ทรงมีชั้นที่ไม่ลดถอย” เรียกว่าเป็นพุทธธรรมอย่างหนึ่งในพุทธธรรม ๑๘ ประการ ทรงพิจารณาทุกเช้าทุกวันด้วยพระมหากษัตริย์ ว่า ใครมีทุกข์ ใครประสบปัญหา ใครควรได้รับความช่วยเหลือ วันนี้จะไปโปรดใคร แล้วด้วยกำลังชั้นหะ ก็ออกเสด็จมุ่งไปเพื่อประโยชน์แก่เขา ไม่มีลดถอย เราบอกว่าด้วยมหากษัตริย์ ก็คือชั้นหานี้แหละที่ทำให้พระองค์เสด็จจาริกไปข้ามวันข้ามคืนไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และพระองค์ก็ทรงมีความสุขในการที่ทรงทำอย่างนั้น

เมื่อชั้นหะทำให้คนมีความสุข ทั้งสุขในการเรียนการหาความรู้ ทั้งสุขในการทำงานสร้างสรรค์ ทั้งสุขในการอยู่ร่วมด้วยช่วยเหลือกัน ดีทั้งต่อตนเอง ดีต่อผู้อื่น ดีต่อสิ่งแวดล้อม ดีต่อโลก ดีต่ออารยธรรมทั้งหมด มันจึงเป็นคุณสมบัติตัวแกนที่การศึกษาจะต้องพัฒนาขึ้นมาให้มีในตัวเด็กให้ได้

ถ้าการศึกษาละเลยหรือไม่รู้จักพัฒนาความสุขจากชั้นหานี้ ชีวิต สังคม ธรรมชาติ และอารยธรรมมนุษย์ ก็จะถูกทิ้งไว้ในภาวะหมิ่นเหม่

เพราะต้องปล่อยให้มนุษย์จมอยู่กับตัณหา อยู่กับการเสพ อยู่กับสุข จากเสพ ที่บันรอนชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้เสื่อมทรุดลงไปอยู่ทุกเวลานาที

เป็นอันว่า ต้องทำงานอย่างรู้เท่าทัน เราสร้างระบบจัดตั้งขึ้นมา แล้วก็ใช้มันโดยรู้ตระหนักรู้ว่า มันเป็นเพียงเครื่องกระตุ้นเร้า ที่จะช่วยหนุนให้เกิดคุณสมบัติในตัวที่เป็นปัจจัยภายในขึ้นมา อย่างความสุขจัดตั้งนี้ ก็มีเป้าหมายอยู่ที่จะทำให้เด็กเกิดฉันทะของเขาเองขึ้นมา ถ้าทำสำเร็จ พอเด็กมีและสร้างความสุขได้เองแล้ว มันก็คือของจริงที่ต้องการ เขาจะไปอยู่ในโลกของความเป็นจริงที่ไม่เข้าใครออกใครได้แล้วก็ไปทำเพื่อผู้อื่นได้ด้วย ไม่ใช่ได้แต่หาให้แกตัวเองอย่างเดียว

นี่เรื่องที่ ๑ ความสุข หนึ่ง ไม่มีมวลหลงความสุขจัดตั้ง สอง ไม่ติดจมอยู่กับความสุขแค่ระดับการเสพ แต่ต้องพัฒนาความต้องการอย่างใหม่ขึ้นมา เพื่อก้าวสู่ความสุขที่สูงขึ้นไป สาม พัฒนาสู่ความสุขที่สูงขึ้นไปนั้น ที่มีหลายประเภทหลายระดับ

ต้องช่วยมนุษย์ยุคปัจจุบัน ที่จมอยู่กับความสุขขั้นต้นสุดขั้นเดียว ไม่ยอมไปไหน ให้เขาตระหนักรู้ตื่นขึ้นมาแล้วก้าวหน้าต่อไป

หลายเรื่องรอน้ำ ทำทนายการศึกษา

๖๖๖

ชอบเสรี แต่ไม่มีอิสระภาพ

เรื่องหลักการ หรือพวก concepts ต่างๆ อย่างเรื่องเสรีภาพ ความเสมอภาค เป็นต้นั้น บางทีพวกที่ต้นคิดในยุคสมัยแรกตอนที่เริ่มการปฏิวัติประชาธิปไตย อาจจะมีเจตนาชัดเจนพอสมควร แต่พอมาถึงยุคปัจจุบัน คนมองเห็นแต่ตัวศัพท์ ส่วนความหมายก็ คล้ายๆ เรื่องพุทธศาสนาที่พูดในตอนต้นนั้นแหละ คือมันซัดจะเหลือแต่ขวด เนื้อแท้จะไม่มี ฉะนั้น ความหมายของเสรีภาพ และความเสมอภาค เป็นต้นั้น จึงเลื่อนราง คลุมเครือ สับสน แล้วก็เกิดปัญหาด้วย

เอาง่ายๆ “เสรีภาพ” คืออะไรกันแน่ คนทุกๆ ไปมักจะมองไปในแง่ที่ว่า เสรีภาพคือทำได้ตามใจชอบ ไซ้ใหม่ พอคนมองความหมายกันไปแบบนั้น ก็ทำให้ต้องคอยย้ำคอยเน้นข้อจำกัด เช่นว่า “ภายในขอบเขตของกฎหมาย” บ้าง “เท่าที่ไม่ละเมิดต่อผู้อื่น” บ้าง ซึ่งเป็นเสรีภาพเชิง negative คือต้องมีขอบเขตกีดกัน นี้ก็เพราะว่า คนเข้าใจความหมายไม่ชัดเจน เข้าไม่ถึงสาระของตัวหลักการ จึงต้องเอาเครื่องกีดกันมาช่วยห้ามไว้ กันไว้

ที่นี้ ถ้าคนเข้าใจความหมายที่แท้จริง ก็ารู้จักใช้เสรีภาพ โดยตระหนักรู้เองว่า ทำไมจึงต้องไม่ละเมิดต่อผู้อื่น การที่ว่าต้องไม่เกินขอบเขตของกฎหมายนั้น ก็สัมพันธ์กับความรู้เข้าใจที่ว่าเรามีกฎหมายเพื่ออะไรด้วย แต่เมื่อความรู้เข้าใจไม่มีหรือไม่ชัดเจน ก็พรั่มัวเสียหมดเลยได้แค่ตัวถ้อยคำกับรูปแบบที่ว่า ฉันจะทำอะไรก็ได้ตามชอบใจ เพียงแต่อย่าให้ละเมิดกฎหมาย และอย่าให้ละเมิดคนอื่น ก็แล้วกัน มองและคิดอยู่แค่นี้

ที่จริงนั้น เสรีภาพสัมพันธ์กับความเป็นมนุษย์ ทั้งการพัฒนาชีวิตและการจะมีสังคมที่ดี ศักยภาพของมนุษย์จะพัฒนาขึ้นมาและสังคมที่ดีจะมีได้อย่างไร เหล่านี้มันสัมพันธ์กับการมีเสรีภาพอย่างไร เรื่องนี้ต้องชัด และคนจะชัดในเรื่องเหล่านี้ได้ ก็คืองานของการศึกษาที่จะต้องมาช่วย

อย่างง่าย ๆ เสรีภาพก็สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์นั่นเอง มีแง่พูดหลายอย่าง ก็พูดสักแง่หนึ่ง เช่น เราอาจจะพูดว่า สัตว์ป่ามันก็มีนะ เสรีภาพ มันก็อยู่ มันก็ทำอะไรอย่างเสรีของมันนะ แต่เสรีภาพแบบนั้นมีข้อเสียแง่หนึ่งก็คือ มันไม่เอื้อ ไม่ทำให้เกิดอิสราภาพ

เวลานี้คนสับสนในเรื่องคำศัพท์ เช่น ระหว่างคำว่าอิสราภาพกับเสรีภาพ นี้ในภาษาไทย แต่แม้ในภาษาอังกฤษ ก็มีปัญหาได้เหมือนกัน อย่าง liberty กับ freedom บางทีก็ใช้แทนกันได้ เป็นเรื่องธรรมดาของชาวบ้าน แต่บางทีในภาษาอังกฤษนั้น ก็ต้องเอาอีกศัพท์หนึ่งมาช่วย คือ independence เมื่อว่ากันให้ถึงต้นรากที่มาของศัพท์จริงๆ ใช้คำไทย คือ อิสราภาพ กับเสรีภาพ จะชัดกว่า

เสรีภาพกับอิสรภาพนี้ไม่เหมือนกัน ยกตัวอย่างง่ายๆ อย่างเด็กเล่นเกม แกมีเสรีภาพในการเล่น เกมก็เล่นของแกไป แต่เด็กหลายคน หรือแม้แต่เด็กส่วนมาก ก็รู้อยู่ว่าการเล่นเกมมากนัก หรือหลงติดเกมนั้น ไม่ดี มีโทษหลายอย่าง แกู้ตัว แกมีความรู้ แกเข้าใจ แต่ก็บังคับตัวเองไม่ได้ ก็ต้องเข้าหาเกม ห่างไม่ได้ ขาดไม่ได้ แล้วก็เกิดโทษแก่ตัวเองทั้งที่รู้มันแหละ นี่คือใช้เสรีภาพโดยที่ตัวเองไม่มีอิสรภาพ ตรงนี้ ถ้าใช้ภาษาอังกฤษ อาจจะพูดว่า เด็กนี้สัมพันธ์กับเกมโดยมี liberty แต่ขาด independence

การขาดอิสรภาพทำให้เด็กใช้เสรีภาพไม่ถูก จะเห็นว่า ตามตัวอย่างนี้ เมื่อคนไม่มีอิสรภาพ ก็จะใช้เสรีภาพไม่เป็น หรือใช้ไม่ได้ผล และจะเกิดโทษมาก บางทีกลายเป็นว่า เพราะขาดอิสรภาพ ก็เลยต้องจำกัดเสรีภาพ เพื่อกันไม่ให้ใช้เสรีภาพผิดๆ หรือใช้อย่างเสียหาย

อิสรภาพ คือความเป็นใหญ่ในตัวเอง และไม่ขึ้นต่อสิ่งอื่น ที่นี้ อิสรภาพก็มีหลายระดับ อย่างง่ายๆ ถ้ามีปัญหารู้ว่าอันนี้ไม่ดี ไม่ถูกต้อง ถ้ามีอิสรภาพหรือเป็นอิสระ ก็หมายความว่าสามารถเว้น สามารถไม่ทำสิ่งนั้น เพราะตนไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งนั้น หรือสิ่งนั้นบังคับตนไม่ได้ ก็เป็นคนที่เก่งจริง คือมีอิสรภาพ

แต่ในกรณีนี้ ตรงข้ามเลย เด็กนี้แกใช้เสรีภาพในการเล่น เกมอย่างเต็มที่ เพราะแกไม่มีอิสรภาพ แต่แกตกอยู่ใต้อำนาจของเกม แกขึ้นต่อเกม ติดเกมหลงเกมจนหมดอิสรภาพ อย่างนี้เป็นต้น

การศึกษาปัจจุบันนี้ไม่เกื้อหนุนอิสรภาพ เราไม่พัฒนาเด็กให้เป็นอิสระ เราบอกให้เด็กอยากมีแต่เสรีภาพ และก็ไม่มีรู้จักเสรีภาพจริง

แล้วแกก็ใช้เสรีภาพไม่เป็น เลยยุ่งไปหมด

ในหลายเรื่อง คนไม่มีอิสรภาพ ก็จึงต้องมีกฎหมายมาจำกัดเสรีภาพ และในบางอย่าง กฎหมายอย่างน้อยในบางถิ่นบางที่ถึงกับต้องห้ามต้องตัดเสรีภาพไปเลย เช่นอย่างเสรีภาพในการใช้ยาเสพติด ที่จริงเสรีภาพในการใช้ยาเสพติดนั้น ในบางยุคสมัยก็ยังไม่ได้อำนาจห้ามแล้ว การใช้เสรีภาพให้ถูก ก็เลยต้องอ้างกฎหมายว่าให้ใช้เสรีภาพได้เท่าที่ไม่ละเมิดกฎหมาย

แต่ที่จริง ก่อนมีกฎหมายห้าม การใช้ยาเสพติดก็ไม่มีโทษไม่ถูกอยู่แล้ว ไซ้ใหม่ ถ้าคนพัฒนาดีจริงแล้ว เขาก็ควรจะไม่ใช้ยาเสพติดด้วยความเป็นอิสระของเขาเอง ไม่ต้องมาออกกฎหมายตัดเสรีภาพในการเสพยา แต่นี่ก็เพราะคนไม่เป็นอิสระที่จะใช้เสรีภาพให้ถูกต้องด้วยปัญญา ก็เลยต้องตรากฎหมายออกมาจำกัดเสรีภาพ ว่าให้ใช้เสรีภาพได้เท่าที่ไม่ละเมิดกฎหมาย

พูดแง่หนึ่งก็เหมือนกับบอกว่า เพราะคนยังมีการศึกษาพัฒนาไม่เพียงพอ จึงต้องเอากฎหมายมาช่วย หรือเพราะคนยังไม่เป็นอิสระ จึงต้องจำกัดเสรีภาพ

ตอนนี้เด็กมีเสรีภาพในการเล่นเกมส์ แต่ใช้เสรีภาพนั้นไม่เป็น จนเกิดโทษทั้งแก่ตนเอง แก่ครอบครัว แก่สังคม เพราะเขาขาดอิสรภาพ จนตกเป็นทาสของเกมส์นั้น การใช้เสรีภาพของเขาเลยกลายเป็นการซ้ำเติมโทษให้หนักขึ้น เราจึงต้องพัฒนาเด็กให้มีอิสรภาพ

อิสรภาพเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นความหมายอย่างหนึ่งของนิพพาน คือความเป็นใหญ่ในตัวเอง ไม่ขึ้นต่ออะไรแม้แต่กิเลส เอาชนะ

กิเลสได้หมด กิเลสจะมาบีบบังคับชักนำบัญชาไม่ได้ จึงเป็นหลักที่สำคัญ

ถ้าเราไม่เข้าใจเสรีภาพชัดเจนพอ และใช้เสรีภาพไม่เป็น มันอาจจะกลับไปเป็นเสรีภาพแบบสัตว์ป่าอีกก็ได้ เวลานี้ก็ว่ากันนัวเนียไปหมด เช่น จะเบียดเบียนกันอย่างไรก็ได้ เอาแค่ว่ามีกฎหมายมาเป็นกรอบบังคับ เท่าที่ไม่ละเมิดกฎหมาย ต่อไปคนออกกฎหมายก็ลำบากใจหรือไม่ก็ทะเลาะกันว่ากฎหมายจะเอาแคไหน หรือที่ว่าไม่ละเมิดต่อกัน จะเอาแคไหน ก็พูดยากอีก ต่อไปก็ยุ่งหมด พูดไม่ถูก เมื่อปัญญากับจิตใจไม่ลงตัว ความสับสนวุ่นวายก็มีในหลายระดับ เพราะความเข้าใจของมนุษย์ไม่เข้าถึงหลักพื้นฐาน เกิดความสับสนระหว่างบทบาทปฏิบัติของคน กับความเป็นจริงของธรรมชาติ

อย่างที่เคยยกตัวอย่างเรื่องที่ว่า สิทธิกับเสรีภาพมาคู่กัน มาถึงยุคนี้ ฝรั่งบางคนคิดขยายวงออกไปถึงพวกสัตว์เลี้ยงต่างๆ ว่ามันมีสิทธิหรือไม่ เช่น สิทธิในชีวิตของมัน พวกหนึ่งว่ามันมีสิทธิ อีกพวกหนึ่งบอกว่ามันไม่มีสิทธิ ดังที่ได้เกิดเรื่องปลาโลมาเป็นกรณีตัวอย่าง

คนพวกหนึ่งไปลอบปล่อยปลาโลมาที่เขาเลี้ยงไว้ทำธุรกิจ โดยบอกเหตุผลว่า ปลาโลมาจะต้องมีสิทธิในชีวิตของมันที่จะอยู่ตามธรรมชาติ การที่พวกเขาทำธุรกิจเอามันมากักขังเลี้ยงไว้ เป็นการละเมิดสิทธิในชีวิตของมัน ถือว่าทำความผิด แต่คนอีกฝ่ายหนึ่งบอกว่า สัตว์ทั้งหลายนั้นมนุษย์สามารถครอบครองเป็นสมบัติของตน อย่างเช่นวัวควาย คนที่มาปล่อยปลาโลมาของเขา เป็นผู้ละเมิดสิทธิของเขา ต้องมีความผิดฐานลักทรัพย์ นี่ก็ชักจะยุ่ง

เรื่องนี้ก็แสดงว่ามนุษย์ยังมีปัญหาในการจำแนกแยกแยะ และ ปัญหาเรื่องสิทธิก็โยงไปถึงเรื่องเสรีภาพ ตอนนี้ สิทธิกับเสรีภาพขัดกัน พวกที่ถือว่าปลาโลมามีสิทธิในชีวิตของมัน ก็ถือว่ามันต้องเป็นอิสระ และมีเสรีภาพที่จะไปไหนๆ หรือจะไปทำอะไรของมัน จะจับเอามาขัง ไม่ได้ แต่อีกพวกหนึ่งก็ถือว่ามีกฎหมายที่ให้ฉันทือกรรมสิทธิ์ใน ปลาโลมาได้ ฉันทสิทธิตามกฎหมายที่จะจำกัดเสรีภาพของมัน ก็เอา มันมาขังไว้ เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งมาลอบปล่อยปลาโลมามากออกไป ก็ละเมิด สิทธิของตน ก็เกิดเป็นคดีขึ้นศาล ฝ่ายหนึ่งก็เถียงในที่ว่าสัตว์ก็มีสิทธิ เสรีภาพของมัน อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่าฉันทมีกฎหมายที่ให้ครอบครอง กรรมสิทธิ์ นี่เป็นตัวอย่างว่า ต่อไปมนุษย์จะมีปัญหาในเรื่องแบบนี้มากขึ้น ยิ่งเทคโนโลยีพัฒนาไปไกล ปัญหาของมนุษย์จะซับซ้อนยิ่งขึ้น และมีมากขึ้น เราจะต้องเข้าใจหลักพื้นฐานเหล่านี้ให้ชัดเจน

อิสรภาพนั้นมีหลายระดับ ซึ่งในที่สุดก็คือความเป็นอิสระภายใน ที่แท้จริง ซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เมื่อคนพัฒนาขึ้นไป มี ปัญญายิ่งขึ้น ก็จะทำให้รู้เข้าใจเรื่องอิสรภาพชัดขึ้น จนเข้าถึงอิสรภาพ แล้วอิสรภาพที่แท้ก็จะทำให้ใช้เสรีภาพได้อย่างถูกต้อง

ในขั้นนี้ ควรจะพูดไว้กว้างๆ ว่า เมื่อปฏิบัติอย่างถูกต้อง เสรีภาพก็เป็นตัวเกื้อหนุนที่จะทำให้เกิดอิสรภาพ แล้วอิสรภาพก็จะทำให้ใช้เสรีภาพได้อย่างถูกต้อง

เสมอภาค เพื่อเอาให้เท่า หรือเพื่อให้เข้ากันได้

ความเสมอภาคก็เหมือนกัน กลายเป็นปัญหา อย่างเวลานี้ ระบบธุรกิจกำลังครอบงำสังคม พร้อมด้วยบริโคนิยมที่เป็นพวกเดียวกัน เรื่องเศรษฐกิจนำหน้าอยู่แล้ว พอบริโคนิยมครอบงำสังคม ธุรกิจก็ยิ่งเป็นใหญ่ ที่นี้การตีความความหมายของ concepts ต่างๆ ก็จะไปเน้นไปในทางเศรษฐกิจ มองด้วยสายตาแบบธุรกิจมาก

จะเห็นว่า คนมองความหมายของความเสมอภาคโดยพุ่งไปในแง่เศรษฐกิจ และเป็นเชิงเกี่ยงหรือแก่งแย่งกัน เช่น คอยเฟ่งกันว่าคนนั้นจะได้เท่าไร ฉันจะได้เท่าไร หรือฉันได้น้อยกว่า เขาได้มากกว่า ความเสมอภาคเป็น negative ไปหมด เป็นความเสมอภาคเชิงลบ

ในทางพระพุทธศาสนา ท่านเน้นเรื่องความเสมอภาคมาก ในการปฏิบัติธรรมก็ต้องมี “สมตา” คือความเสมอกัน เช่น ความเสมอทางอินทรีย์ เป็นต้น เพราะความสมกันเสมอกันเข้ากันได้ขององค์ประกอบต่างๆ จะทำให้องค์รวมดำเนินไปได้ แต่ถ้าองค์ประกอบไม่สมกัน เข้ากันไม่ได้ ก็เสียระบบ แล้วทั้งหมดก็ไปไม่ได้ ความเสมอภาคก็เป็นเรื่องสำคัญในระบบธรรมของพระพุทธศาสนา

ที่นี้ ในเรื่องของคน สังคมจะอยู่ดี คนต้องมีความเสมอภาค แต่ความเสมอภาคในพุทธศาสนานั้น ท่านมองเชิงบวก ความเสมอภาคที่เน้นมากที่สุด คือ มีสุขทุกข์เสมอกัน แปลเป็นภาษาไทยว่า ร่วมทุกข์ ร่วมสุข ซึ่งเป็นการเข้ามาร่วมกัน ไม่ใช่แบ่งแยก

ศัพท์สำหรับความเสมอภาคของคนนั้น ท่านใช้คำว่า

“สมานัตตตา” แปลว่า ความมีตนเสมอกัน หรือมีตนสมานกัน (คำบาลี “สมาน” แปลว่าเสมอ คือ เท่ากัน สมกัน เหมาะกัน เข้ากันได้) ซึ่งท่านอธิบายว่า “สมาน-สุข-ทุกข-ตา” แปลว่า ความมีสุขและทุกข์เสมอกัน เอาใจความว่า “ร่วมสุขร่วมทุกข์”

ส่วนความเสมอภาคสมัยนี้ ที่ว่าเป็นยุคประชาธิปไตย แต่ไม่ใช่ใจที่ความเป็นคน กลับไปเน้นในเชิงเศรษฐกิจ (เข้าหลัก free-market democracy คือประชาธิปไตยแบบตลาดเสรี หรือทุนนิยมประชาธิปไตย) คนมักคอยจ้องดูว่า คุณได้เท่าไร ฉันได้เท่าไร ถ้าฉันได้ ๕๐๐ คุณก็ได้อีก ๕๐๐ เท่ากัน ก็เสมอภาค แต่ถ้าไม่อย่างนี้ ก็ไม่เสมอภาค เมื่อคอยจ้องดูความเสมอภาคแบบนี้ ก็แบ่งแยกแยะ แยกตั้งแต่ใจที่ตั้งใจจะระแวงแยะแยะเกียดกัน คอยชิงไหวชิงพริบกัน ในที่สุดก็เลยตีกัน อย่างนี้ก็ร่วมสุขร่วมทุกข์กันไม่ได้ ไปคนละทางกับความเสมอภาคที่มุ่งสมานคนแบบพุทธ

ขอให้ลองเอาคำในพระพุทธศาสนามาตั้งเทียบไว้เป็นจุดสังเกต เราอาจจะได้แง่คิดที่เสริมปัญญา อย่างในเรื่องความเสมอภาคนี้ที่บอกไปแล้วว่า ความเสมอภาค ท่านใช้คำว่า “สมานัตตตา” (ความมีตนเสมอกัน) ซึ่งอาจจะพูดแบบไทยว่า “สมานตัว” แล้วมีคำอธิบายว่า “สมานสุขทุกขตา” (ความมีสุขและทุกข์เสมอกัน) ซึ่งอาจจะพูดแบบไทยว่า “สมานสุขทุกข์”

คำว่า “เสมอ” แปลจากคำพระว่า “สมาน” แล้วที่นี้คำไทยว่า “สมาน” ซึ่งอาจจะมาจากคำบาลีนั้นแหละ ก็มามีความหมายว่า ประสาน ร่วมกัน เชื่อม ทำให้เข้ากัน

รวมความว่า เสมอแบบพุทธนี้ เป็นความเท่ากัน ที่ทำให้เข้ากันได้ ที่ว่ามีต้นเสมอ ท่านยกตัวอย่างว่า ไปนั่งในที่เดียวกันหรือเคียงกัน กินอาหารด้วยกัน เป็นต้น ก็จึงเป็นความเสมอแบบสมาน ที่ประสานเข้าด้วยกัน ไปๆ มาๆ ความหมายเลยกลายเป็นว่า ร่วมกัน อย่างที่ว่ามีสุขมีทุกข์เสมอกัน ก็คือ ร่วมทุกข์ร่วมสุข นี่คือความหมายหลัก

จากนั้นเราก็ขยายความอีกว่า มีต้นเสมอกัน คือ ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน แล้วก็ไม่เอาวัดเอาเปรียบกัน และไม่เลือกที่รักมักที่ชัง หรือไม่เลือกรักผลักชัง คือมีความเป็นธรรมต่อทุกคน ทั้งหมดนี้เป็นความเสมอแบบร่วมกันทั้งนั้น เป็นเสมอแบบประสานทั้งหมด แต่เสมอในปัจจุบันนี้ มาเฟ่งกันจ้องกันแต่ในแง่เศรษฐกิจเป็นเชิงธุรกิจ เพราะฉะนั้นมันก็ยากที่จะทำให้คนประสานรวมกันได้ และสังคมก็ยากที่จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความสามัคคีก็ไม่เกิด

เอาละ ว่าเท่านี้ก่อน เป็นการมาชวนให้ชำระสะสางกันในทางความคิด

เกิดมาว่างเปล่า – ขาวสะอาด หรือขาดความรู้

เรื่องหลักการทั้งหลายตาม concepts จำพวกนี้ เป็นเรื่องที่จะต้องจัดปรับความเข้าใจให้ถูกต้อง ให้เข้ากันคือสอดคล้องกับหลักการศึกษาที่เป็นการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์นั่นเอง

มีคำถามว่า ตามธรรมชาติ มนุษย์เกิดมาสมบูรณ์หรือยัง? อ้อ... ยังไม่สมบูรณ์ ที่สำคัญคือไม่มีความรู้ ฝรั่งหรือคนสมัยใหม่เคยเถียงกัน

ว่า มนุษย์เกิดมาสะอาดบริสุทธิ์ใช่ไหม? ดีหรือชั่ว? บางคนว่า เด็กเกิดมาก็เหมือนกระดาษหรือผ้าขาวบริสุทธิ์ ยังสะอาด ไม่มีอะไร

แต่ทางพุทธศาสนาไม่ได้พูดแบบนั้น บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ไม่ใช่คำที่จะพูดในกรณีนี้ แต่พูดได้ว่า เด็กเกิดมาไม่มีความรู้ (หรือจะพูดว่า “มีความไม่รู้” ก็ได้) จริงไหม? เมื่อเกิดมานั้น เขาขาดความรู้ แค่นี้ก็ได้ความจริงที่เป็นหลักพอจะใช้ในการศึกษาแล้ว จึงไม่ต้องไปพูดเรื่องว่า บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ แต่บอกว่าไม่มีความรู้

เมื่อไม่มีความรู้ ศักยภาพในทางลบก็เกิดขึ้นทันที คือมีศักยภาพในการที่จะพัฒนาเจ้าพวกกิเลสต่างๆ ขึ้นมา เพราะว่า เมื่อมีอวิชชา ก็คือมีมหาศักยภาพ ที่จะให้เกิดมวลความชั่วร้ายได้ทุกอย่าง เพราะฉะนั้นจึงต้องมีการศึกษา ให้คนพัฒนา แก้ไขให้ปราศอวิชชา ให้เกิดปัญญาที่จะเป็นวิชา นี่คือการศึกษ เพราะฉะนั้น พอเด็กเกิดมา กระบวนการของการศึกษาก็เริ่มเดินหน้าทันที

เด็กเพิ่งเกิดมา การศึกษาจะเริ่มได้อย่างไร? อ้อ.. นี่เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ ขอให้เรารู้เข้าใจและรู้จักใช้มันซิ พอเกิดมาปั๊บ มนุษย์ก็มีเครื่องมือศึกษาติดตัวมาพร้อมแล้ว ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่จะมาติดต่อกับโลก หรือรับรู้โลก รับรู้สิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องรับรู้ หรือทางรับรู้ เรียกอย่างบาลีว่า “อายตนะ” คือ แตนเชื่อม ต่อให้เกิดความรู้ ก็คือทางรับรู้นั่นเอง

อายตนะนี้ บางทีเรียกว่า “ทวาร” แปลว่า ประตู บางทีเรียกว่า “อินทรีย์” แปลว่า เจ้าการ หรือเจ้าหน้าที่ในการรับรู้ด้านนั้นๆ ในทางการศึกษาหรือพัฒนาคนนั้น ท่านนิยมใช้คำว่า อินทรีย์ ซึ่งมักปรากฏ

ในคำสำคัญคือ *อินทรียัสวรร* (สำรวจอินทรีย) ซึ่งหมายถึงการรู้จักใช้ อินทรีย คือ ตา หู ฯลฯ ที่เป็นทางรับรู้ นั้น ให้ได้ผลดีในการศึกษา ไม่ให้เกิดโทษคือผลเสียที่ตรงข้ามกับการศึกษา

อินทรียัสวรร นี้เป็นหลักสำคัญตั้งแต่จุดเริ่มของการศึกษา ดังได้บอกแล้วว่า โดยธรรมชาติของมนุษย์ที่เกิดมา เขามีความไม่รู้ เมื่อไม่มีความรู้ ก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูก พอเผล่ออกมาในโลก มีอะไรๆ รอบตัวทั่วไปหมด ก็ไม่รู้จักเลยว่าเป็นอะไร เป็นคุณหรือเป็นโทษแก่ตน มันจะเอาอย่างไรกับเรา และเราจะทำอย่างไรต่อมัน ไม่รู้ทั้งนั้น นี่แหละ ก็ต้องมีความรู้ เพื่อจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นให้ถูกต้อง ที่นี้ จะทำอย่างไรละ ก็ต้องเริ่มด้วยรู้ดี

บอกแล้วว่า คนเราเกิดมามีหู มีตา ฯลฯ เป็นเครื่องมือรับรู้ติดตัวมาพร้อมแล้ว ก็ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นหาความรู้ให้เป็นดี นี่แหละ ในการศึกษาาระบบไตรสิกขา ท่านจึงเริ่มให้คนพัฒนา ณ จุดเริ่มนี้ โดยให้ฝึกที่จะรู้จักรับรู้ทางอินทรียทั้งหลายให้ได้ผลดี เรียกว่า *อินทรียัสวรร*

ที่นี้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ว่าเป็นเจ้าหน้าที่ทำงานรับรู้ นั้น งานของมันสรุปแล้วก็มี ๒ อย่าง คือ *รู้* กับ *รู้สึก*

ในการศึกษา ว่าอย่างรวบรัด เราก็ให้คนพัฒนาโดยเอา *รู้* กับ *รู้สึก* นั้นมาบูรณาการกัน โดยให้รู้สึกมาหนุนรู้ หรือให้ความรู้สึกเป็นตัวรับใช้ความรู้ ตามปกติ พอรับรู้บ้าง ความรู้สึกก็จะมาทันที ถ้าใช้อินทรียไม่เป็น แทนที่จะต่อเข้าสู่กระบวนการรับรู้ คนก็ถูกความรู้สึกพาเฉหรือเตลิดไปเลย หลงไปเลย พอรู้สึกมีเวทนาเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ ก็ชอบใจหรือไม่

ชอบใจ แล้วก็ไปกับกระบวนการแห่งความรู้สึกล้วน ความรู้ไม่มา ก็จบ ก็
ตัน ไม่พัฒนา ไม่มีการศึกษา

แต่ถ้าเอาความรู้สึกมาหนุนความรู้ เช่น พอรับรู้ เกิดความรู้สึก
ไม่สบาย คือเตือนว่าน่าจะเป็นอันตราย ก็เรียนรู้เลยว่าอันตรายอะไร
เป็นอย่างไร หรือรู้สึกสบาย คือบอกว่าเจอสิ่งที่เกื้อกูล ก็เรียนรู้ว่าเป็น
อะไร อย่างไร เป็นต้น ก็ได้ความรู้ พอเอาความรู้สึกมาหนุนความรู้ ก็
เข้าสู่กระบวนการของการศึกษา

เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ใช้ให้เป็น ชีวิตก็พัฒนาไป การ
ศึกษาก็เคลื่อนไหวบน เป็นไปตามธรรมดาแห่งธรรมชาติของมนุษย์
เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า “การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคน ดู ฟัง เป็น” แต่นอก
จาก ดู ฟัง แล้ว ก็มีการกิน การเป็นอยู่ ที่เป็นเรื่องของการเสพบริโภคด้วย
ก็เลยต้องเติมให้ครบว่า “การศึกษาเริ่มต้น เมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น”

ทั้งหมดนี้ที่จริงเป็นเรื่องยาว แต่พูดไว้เพียงให้เห็นว่าเป็นแง่มุม
บางอย่างที่น่าจะต้องเอาใจใส่ยกขึ้นมาพูดกัน เพราะบางที่เราก็มอง
ข้ามไป

จัดตั้ง เพื่อให้เนื้ออยู่ได้

นี่ก็พูดไปเรื่อยๆ ดูว่ามีหัวข้ออะไรที่ควรจะต้องพูดอีกบ้าง เช่นแง่มุม
ต่างๆ อย่างที่ว่ามา ก็ได้เน้นแล้วในเรื่องที่ว่า การศึกษานั้นในแง่หนึ่งก็
พิสูจน์หรือวัดผลด้วยความสุข ถ้าเด็กเติบโตขึ้นมาเป็นคนไม่มีความสุข
ก็แสดงว่าการศึกษาที่แท้ไม่ได้เกิดขึ้น

เรื่องทั้งหมดนี้ โยงมาหาหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า *ธรรมวินัย* คือ *ธรรม* กับ *วินัย*

ธรรม คือ เนื้อแท้ตัวจริงความเป็นจริงของธรรมชาติ ภาวะที่มีอยู่ตามธรรมดา หรือความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็มีอยู่เป็นอยู่ของมันอย่างนั้น ตถาคตมาค้นพบแล้ว ก็เอามาบอก มาเปิดเผย มาแสดง พูดสั้นๆ ก็คือ ธรรมชาติและกฎธรรมชาติ

วินัย คือ ระบบจัดตั้งที่พระพุทธเจ้าทรงวางขึ้น เพื่อให้มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรมนั้น เช่น จัดตั้งชุมชนที่มีบุคคล สถานที่ กิจกรรม และกฎเกณฑ์กติกาในการสัมพันธ์กัน ที่จะช่วยให้คนในชุมชนนั้นพัฒนาชีวิตให้เกิดให้มีให้เข้าถึงธรรม

ดังเช่นกระบวนการการศึกษาของเรา呢 ที่มีการจัดตั้งเป็นกิจการของรัฐ ของสังคม เช่น มีระดับการศึกษา มีโรงเรียน มีหลักสูตร มีครูอาจารย์ มีชั้นเรียน มีตารางสอน ฯลฯ ก็คือการจัดระบบตามความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย

หมายความว่า ตัวแท้ตัวจริงที่เราต้องการ คือ *ธรรม* ได้แก่ ความเจริญงอกงามของเด็กที่เป็นไปตามกระบวนการความเป็นจริงของธรรมชาติ แต่จะอย่างไรให้กระบวนการของธรรมชาตินี้ เกิดมีผลเป็นจริงขึ้นมา ให้เป็นการพัฒนาอย่างได้ผลดี ก็อาศัยระบบการจัดตั้งของมนุษย์ที่เรียกว่า *วินัย*

บอกแล้วว่า *ธรรม* คือเนื้อแท้ที่เราต้องการ และเป็นของจริง ความจริงที่เราต้องเป็นไปตาม ถ้าใครฉลาดจัดตั้ง คือวาง*วินัย*ได้เก่ง ก็จะทำให้ดำเนินการได้อย่างเป็นไปตามความจริงที่จะให้เกิดผลตามที่

ต้องการ พระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ก็เพราะทรง
เก่งอย่างนี้ ถ้ามีฉะนั้น พระองค์ค้นพบธรรมอย่างเดียว ก็เป็นเพียงพระ
ปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพระพุทธเจ้า ก็คือ ผู้ค้นพบธรรม แต่ไม่สามารถจัดตั้ง
วินัย แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ท่านที่ทั้งค้นพบธรรม ที่เป็นความ
จริงของธรรมชาติ แล้วก็จัดตั้งวินัย โดยวางระบบปฏิบัติการที่จะให้
มนุษย์ได้ประโยชน์จากธรรมนั้นด้วย

มาดูเรื่องการศึกษาที่เหมือนกัน การศึกษาที่เราจัดกันอยู่นี้ ก็คือ
ระดับวินัย คือ การศึกษาที่เป็นระบบจัดตั้งนั่นเอง และที่ควรจะเน้นใน
เรื่องนี้ก็คือ ผู้ที่ทำงานจัดตั้ง จะต้องตระหนักชัดว่าตัวสาระแท้ที่เรียกว่า
ธรรม หรือตัวการศึกษาแท้ๆ หรือเนื้อแท้ของการศึกษานั้น คืออะไร
เป็นอย่างไร หมายความว่า การพัฒนาของมนุษย์ตามธรรม คือ
กระบวนการของการศึกษาที่เป็นไปในชีวิตของคนตามธรรมชาติ มัน
เป็นอย่างไร ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว การศึกษาที่เป็นการจัดตั้งก็จะไม่สำเร็จ

เพราะฉะนั้น การจัดตั้งที่จะได้ผลจริง ต้องมาจากผู้ที่รู้เข้าใจเข้าใจ
ถึงตัวความจริงของธรรม แล้วจึงจะทำให้เกิดผลขึ้นมาตามนั้นได้ ถ้า
เราไม่หลงติดอยู่แค่ที่รูปแบบการจัดตั้ง เราก็จะไม่ล้มตัว และจะคอย
สำนึกระลึกตระหนักไว้ แล้วก็คอยตรวจสอบความเข้าใจ ในเนื้อหา
สาระที่เรียกว่าธรรม หรือตัวเนื้อแท้ของการศึกษานี้ไว้ การศึกษาที่
เป็นระบบจัดตั้ง ก็จะมีเจริญออกมาต่อไป ไม่แข็งที่ติดตัน แต่จะ
ปรับรูปแบบเป็นต้นได้อย่างประสานกลมกลืนที่จะให้ได้ผลตาม
ความจริงของธรรม

อย่างในเรื่องเสรีภาพที่พูดข้างต้น ถ้าเด็กติดเกม ใช้เสรีภาพไม่เป็น ทำให้เกิดโทษต่อชีวิตของตัวเอง และก่อปัญหาแก่สังคม ถ้าเราสอนเราช่วยให้เด็กนั้นมีอิสรภาพ แล้วใช้เสรีภาพเป็น เด็กก็เจริญงอกงาม มีการพัฒนาด้วยการศึกษา

ในเรื่องนี้ การศึกษาจัดตั้งเข้ามาช่วยอย่างไร นี่ก็คือ เราเอาปัจจัยภายนอกมาช่วย เพราะปัจจัยภายในของเขาเองมีกำลังไม่พอ ปัจจัยภายนอกก็คือระบบจัดตั้งที่เข้าไปสื่อไปเสริม เช่น

หนึ่ง จัดให้มีให้พบกัลยาณมิตร จัดสิ่งแวดล้อมทางสังคม ตั้งแต่ พ่อ แม่ คนในครอบครัว ครู อาจารย์ เพื่อน หรืออะไรก็แล้วแต่ คือระบบกัลยาณมิตร ได้แก่มนุษย์ด้วยกัน ที่จะมาช่วยห้อมล้อม หรือมีอิทธิพลชักจูง โน้มนำไปในทางที่ดี

สอง จัดวางระเบียบแบบแผนที่จะสร้างเป็นวิถีชีวิตขึ้นมา ด้วยการกำหนดวินัย ที่เป็นรูปธรรม เช่น กฎกติกา ซึ่งควรจะเป็นไปด้วยความตกลงยอมรับร่วมกัน เช่นชี้แจงอธิบายเข้าใจเหตุผล เห็นประโยชน์แล้ว ว่ากฎกติกานั้นจะมาช่วยให้เขาถอนตัวจากสิ่งที่เขาารู้ว่ามีโทษแต่เขาติดอยู่นั้นได้สำเร็จ

ฟังสังเกตว่า เรามักจะมองวินัยในแง่ลบว่าเป็นข้อบังคับ ซึ่งเป็นข้อเสียอย่างหนึ่ง แต่ที่จริง **วินัย คือการจัดสรรโอกาส**

โอกาสนั้นสัมพันธ์กับจุดหมาย การที่เราจัดให้มีโอกาสนั้น ต้องมีจุดหมาย ว่าเพื่ออะไร ที่ว่าวินัยคือการจัดสรรโอกาสนั้น ก็คือจัดการที่จะให้คนมีโอกาสมากที่สุด ที่จะได้ทำอะไรๆ เพื่อให้สำเร็จถึงจุดหมายนั้น

ถ้าไม่มีวินัยมาจัด โอกาสเพื่อไปให้ถึงจุดหมายนั้นก็ไม่ได้เกิด พอจัดปั๊บ โอกาสที่จะทำอะไรๆ เพื่อบรรลุจุดหมายนั้นก็เกิดขึ้นมา จะเห็นว่า เรื่องของมนุษย์ทุกอย่างต้องมีวินัยหมด การจราจรก็ต้องมีวินัย เพราะอะไร เพราะจะทำให้การเดินทางมีโอกาสดีที่สุดที่จะไปให้ถึงจุดหมาย ก็จึงจัดตั้งเป็นวินัยในการจราจรขึ้นมา

แม้แต่ที่เรามานั่งฟังบรรยายกันนี้ ก็อาศัยวินัย คือมีการจัดตั้งทำตามระเบียบแบบแผน เพื่อให้ฟังกันสะดวกราบรื่น จะได้เป็นโอกาสให้บรรลุจุดหมายที่จะได้ความรู้ความเข้าใจกันอย่างดีที่สุด จึงมีการจัดอะไรต่ออะไร ว่าจะนั่งกันตรงไหนอย่างไร เวลาฟังอยู่ในอิริยาบถและอาการอย่างไร ไม่พูดคุยกะซังออกมา ไม่เดินกันพลุกพล่านไปมา ฯลฯ

เวลาหมอผ่าตัด ผู้ร่วมการทั้งหลายก็ต้องทำตามระเบียบและลำดับที่ตกลงวางรู้งันไว้ คนไหนยืนที่ไหน จัดตั้งอะไรไว้ที่ไหน วางลำดับการใช้เครื่องมืออย่างไร วินัยทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้เกิดโอกาสในการที่จะปฏิบัติการเพื่อบรรลุจุดหมายนั้นได้อย่างดีที่สุด

เป็นอันว่า วินัยคือการจัดสรรโอกาส ทีนี้พอวินัยจัดสรรโอกาสให้แล้ว เกิดมีโอกาสดังขึ้นมา แต่ถ้าเสรีภาพไม่มี คนก็ไม่สามารถใช้โอกาสที่วินัยจัดให้ ทีนี้ พอเรามีเสรีภาพ เราก็สามารถใช้โอกาสนั้นได้ เสรีภาพก็มาใช้โอกาสที่วินัยจัดให้ นั่น ทำการทั้งหลายที่จะให้ไปถึงจุดหมายได้สำเร็จ

ที่พูดมาอย่างนี้ ก็หมายความว่า ชีวิตมนุษย์เรานี้ต้องมีจุดหมาย ถ้าเราถือว่ามนุษย์นี้เกิดมายังไม่สมบูรณ์ จุดหมายก็คือพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ เมื่อเราต้องการให้ชีวิตมนุษย์พัฒนาไปสู่จุดหมายแห่ง

ความสมบูรณ์ดั่งงามแท้ เราก็จึงจัดสรรโอกาสด้วยสิ่งๆที่เรียกว่าวินัย เพื่อให้สามารถดำเนินการพัฒนา แล้วเมื่อเรามีเสรีภาพ เราก็อาศัยโอกาสที่วินัยจัดให้ นั่น ใช้เสรีภาพที่จะปฏิบัติการทั้งหลายซึ่งเป็นการดำเนินการพัฒนา ที่จะนำไปสู่การบรรลุจุดหมายของชีวิต

ที่พูดตอนนี้ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างวินัยกับเสรีภาพ จะเห็นว่าวินัยกับเสรีภาพสัมพันธ์กัน แล้วก็ไม่ใช่ขัดกัน แต่ที่จริงเป็นสิ่งที่ไม่เกือหนุนกัน ถ้าเราไม่เข้าใจความหมายอย่างนี้ วินัยก็ต้องขัดกับเสรีภาพ คือ วินัยกลายเป็นเครื่องจำกัดบังคับ ถ้ามองวินัยเป็นการจำกัดเสรีภาพเสียแล้ว ก็ขัดแย้งกันยุ่งหมดเลย

แต่พอเข้าใจความหมายที่แท้จริงนี้แล้ว วินัยก็คือตัวที่ทำให้เกิดโอกาส แล้วเสรีภาพก็มาใช้โอกาสที่วินัยจัดให้ ก็เลยกลายเป็นเป็นเรื่องเดียวกัน

ที่จริงนั้น มันเป็นเรื่องเดียวกันอยู่แล้ว แต่เราต้องมองให้ถูกว่า มนุษย์มีธรรมชาติของการที่ต้องการพัฒนาไปสู่ความดีงาม ความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่นี้ เด็กก็มีธรรมชาติที่วุ่น แต่ในการพัฒนาของเขา ตามกระบวนการศึกษานั้น เกิดมีการติดเกมขึ้นมาขัดขวาง ก็เลยต้องอาศัยวินัยมาช่วยแก้ไขความติดขัดนั้น แต่เป็นวินัยในแง่ของการฝึกตนที่เขาพร้อมใจโดยรู้สึกว่าจะได้เครื่องช่วย จึงควรต้องมีการพูดกันให้เกิดจิตใจที่จะฝึกก่อนว่า หนูเห็นใหม่ว่าหนูเล่นเกมนี้แล้ว หนูติดมันใช้ใหม่ แล้วหนูก็บังคับตัวเองไม่ได้จริงไหม แล้วเมื่อเป็นอย่างนี้ มันดีอย่างไร มันเสียหายมีโทษไหม ถ้ามันเป็นโทษแล้ว มีสิ่งอื่นที่เราน่าจะทำดีกว่า ซึ่งเป็นประโยชน์ ชีวิตของเราต้องไปข้างหน้ามากกว่านี้ ไปสู่

อะไรที่ดิ่งามสูงขึ้นไป ถ้าเราจะไปให้ถึงสิ่งนั้น เราจะติดอยู่แค่นี้ไม่ได้ เราจะต้องถอนตัวออกแล้วเดินหน้าต่อไป ตกลงเอาละนะ ต่อไปนี้ เรา มาหาทางกันที่จะเล่นเกมให้หน่อยลง ตอนนี้จะไม่เล่นเลย ก็ยังไม่ไหว ก็ เอาแค่เล่นให้จำกัตกลง แล้วก็ไปทำสิ่งที่จะพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น ตกลงใน หลักการกันแล้ว แต่ว่าใจยังไม่เข้มแข็งพอ เราก็มาตกลงวางระเบียบ หรือกติกาเรียกว่าวินัยกัน วางวิธีชีวิตกันใหม่ กำหนดกันไว้เพื่อจะ ให้ ทำได้ อย่างนี้ วินัยก็มาช่วย ทั้งวินัยที่เป็นระบบซึ่งมีกัลยาณมิตรทำให้ แล้วก็วินัยที่เป็นกฎกติกา มาช่วยกันมิให้หล่นไถล

วินัยที่แท้ันต้องให้เป็นวิถีชีวิต วินัยก็คือที่มาของวัฒนธรรม วัฒนธรรมก็คือรูปแบบของวินัยที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร หมายความว่า เมื่อวินัยเข้าสู่ชีวิตแท้จริงแล้ว คนปฏิบัติในความเป็นอยู่เคยชินหรือสืบทอดกันอย่างเป็นไปเองโดยไม่รู้ตัว ก็เป็นวัฒนธรรม

น่าเสียดายว่า วัฒนธรรมปัจจุบัน มักเหลือแต่รูปแบบ ที่จริงนั้น วินัยที่เป็นรูปแบบการปฏิบัติ มีความหมายโยงไปถึงธรรมที่เป็นสาระข้างใน คือมีเนื้อหาสาระที่แสดงความหมายเป็นเหตุผล อยู่แล้วว่า เพื่อ อันนั้นเป็นจุดหมายหรือเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย เราจึงจัดตั้งวางแบบแผนกติกาวินัยหรือวิถีชีวิตอันนี้ขึ้นวินัยมันโยงกับธรรมอยู่แล้ว แต่พอมันเป็นไปเองโดยทำสืบทอดตามกันมาโดยไม่ต้องรู้ ไปๆ มาๆ ก็เหลือแค่เป็นรูปแบบของวัฒนธรรมเท่านั้นเอง

เมื่อเป็นวินัยแบบที่ไม่รู้ตัว หรือเป็นวินัยแค่รูปแบบ วัฒนธรรมจึง อยู่ในภาวะเสี่ยง คือมันอาจจะไม่โยงไปหาธรรม อาจจะเลือนรางจนถึงขั้นที่เหลือแต่รูปแบบจริงๆ หาเนื้อไม่พบเลย ถ้ารู้ตัวแล้ว จะแก้ไข ก็ต้อง

โยงวินัยแบบไม่รู้ตัวคือวัฒนธรรมนั้น กลับไปสู่วินัยแบบรู้แก้ไขให้ได้ พอโยงไปหาวินัยที่แท้ได้ ก็โยงไปถึงเนื้อแท้คือธรรม แล้วก็จะรู้เหตุผลที่แท้ว่าทำไมจึงต้องหรือจึงได้มีวิถีชีวิตอย่างนี้ ทำไมจึงมีวัฒนธรรมในรูปแบบนี้

ถ้าวัฒนธรรมที่เหลือเพียงรูปแบบนี้ ไม่เอื้อไม่ประสานกับธรรม โยงไปถึงธรรมไม่ได้ ไม่ช่วยให้ได้ผลตามธรรมแล้ว ก็เป็นวัฒนธรรมที่จะต้องปรับแก้ ให้เป็นระบบที่ประสานถึงกันได้หมด คือโยงจากธรรม มาสู่วินัยจนถึงวัฒนธรรมดังที่ว่ามา

การศึกษาของเรา เป็นเรื่องของสังคมที่มีการจัดตั้ง มันเป็นเพียงกิจการจัดตั้งของสังคมเท่านั้น มันอยู่ในระดับที่จะเป็นรูปแบบซึ่งทำตามทำตามกันไปเหมือนอย่างจะไม่รู้ตัว เป็นวัฒนธรรม ซึ่งถ้าไม่คอยตรวจสอบไว้ ก็จะเหลือแต่รูปแบบภายนอก ที่ไม่มีเนื้อหาสาระข้างใน กลายเป็นการจัดตั้งของสังคม ที่โยงไปหาธรรมอันเป็นเนื้อแท้ไม่ได้ ถ้าถึงขั้นนี้ ก็จะไม่สำเร็จผลที่พึงมุ่งหมายอย่างแน่นอน

แก้ขัดแย้งข้างนอก ก็เกิดขัดแย้งข้างใน

มีแง่คิดอีกเรื่องหนึ่ง เวลาที่ โลกถึงกันกว้างไกล ดังที่เราบอกว่า เป็นโลกาภิวัตน์ โลกไร้พรมแดน โลกถึงกันหมด เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่สภาพในทางจิตใจและในทางปัญญาของมนุษย์ ไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางรูปธรรมที่เป็นโลกไร้พรมแดนถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวนั้น ปัญญาความรู้เข้าใจก็ไม่เป็นอันเดียวกัน จิตใจก็ไม่เข้ากัน

มีแต่แบ่งแยกมากขึ้น กลายเป็นปัญหา

มนุษย์จะมีชีวิตที่ดี ที่สมบูรณ์ ก็ต้องประสานเข้ากันกับโลก กับจักรวาล หรือกับสิ่งทั้งปวง ต้องมองทั่วตลอดและมีแนวคิดที่ยังถึงสิ่งเหล่านี้ได้ มองเห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่จะประสานได้ และมีแนวคิดที่ประสาน

ถ้าเราไม่มีแนวคิดเชิงประสาน แต่มีความเข้าใจ มีความเชื่อ มีความยึดถือที่แปลกแยก ปัญญาที่ไม่เชื่อ จิตใจที่ไม่เกื้อกูล ความเป็นอยู่ก็เบียดเบียน แม้จะบอกว่าโลกรั้วพรมแดนถึงกันเป็นอันเดียว ก็ประสานเข้ากันไม่ได้ มีแต่ปัญหาความขัดแย้ง อันนี้เป็นปัญหาของอารยธรรม

อารยธรรมปัจจุบัน เป็นอารยธรรมแห่งความขัดแย้ง เพราะเป็นอารยธรรมที่ตั้งอยู่บนฐานของแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ เป็นที่รู้กันว่า อารยธรรมตะวันตกดำเนินมาตามแนวคิดตลอดเวลายาวนานเกือบ ๓,๐๐๐ ปีแล้ว ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ คือถือว่า มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์ มีความสำเร็จที่แท้ ต่อเมื่อพิชิตธรรมชาติได้ เอาชนะธรรมชาติได้

บนฐานของแนวคิดนี้ ชาวตะวันตกก็มุ่งหน้าเอาชนะธรรมชาติแล้วก็ได้ทำให้เกิดความเจริญอกงาม เป็นการพัฒนาตามแนวทางของอารยธรรมปัจจุบัน ที่มากับความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม

วิทยาศาสตร์เกิดขึ้นและเจริญมาเพื่ออะไร ลึกลงไปในใจของชาวตะวันตกก็เพื่อล้วงความลับของธรรมชาติ เพื่อเอาความรู้มาใช้จัด

การกับธรรมชาตินั้น โดยพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมา แล้วเอาเทคโนโลยีไปจัดการกับธรรมชาติ ให้ธรรมชาติอยู่ใต้อำนาจเป็นทาสรับใช้สนองความต้องการของมนุษย์

แนวคิดและเจตจำนงที่มุ่งมั่นของชาวตะวันตกนี้ ได้ทำให้เกิดการพัฒนาเจริญก้าวหน้าจริงๆ วิทยาศาสตร์ก็เจริญ เทคโนโลยีก็เจริญ แล้วพอเทคโนโลยีเจริญ ก็มาประสานกับแนวคิดวัตถุนิยมที่ว่า ถ้ามนุษย์มีวัตถุสิ่งเสพบริโภคบริบูรณ์ ก็จะมีความสุขสมบูรณ์ จากแนวคิดนี้ ก็ทำให้เอาเทคโนโลยีมาพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นกรนำเอาธรรมชาติมาเป็นวัตถุดิบ ที่จะผลิตสิ่งเสพบริโภคให้แก่มนุษย์ ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองมั่งคั่งพร้อมทางเศรษฐกิจ อันนี้ก็คือตัวแกนของอารยธรรมปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น อารยธรรมปัจจุบัน บนฐานของแนวคิดแบบตะวันตก จึงมีวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี อุตสาหกรรม และเศรษฐกิจ เป็นตัวชูโรง โดยมีความมั่งคั่งพร้อมทางเศรษฐกิจ เป็นจุดหมาย คือมุ่งที่จะมีวัตถุเสพบริโภคให้พร้อมพร้อมบริบูรณ์ แล้วความสุขที่เด่นก็มาพ่วงกับการเสพบริโภค จนสุขจากเสพกลายเป็นจุดเน้น แล้วก็มามุ่งกันที่สุขจากเสพนี่อย่างเดียว จนกลายเป็นกระแสบริโภคนิยม

แต่ยังไม่ทันที่มนุษย์ในอารยธรรมปัจจุบันนี้ จะบรรลุจุดหมายแห่งการมีความสุขสมบูรณ์ด้วยการมีวัตถุเสพบริโภคอย่างล้นเหลือบริบูรณ์ การพัฒนาตามแนวคิดพิชิตธรรมชาติเพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของมนุษย์ ก็กลายเป็นการเบียดเบียนทำลายธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดปัญหาเป็นภัยร้ายแรงแก่มวลมนุษย์เอง คือ ความเสื่อมโทรม

ของสิ่งแวดล้อม และความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ

ในที่สุด มนุษย์ โดยเฉพาะชาวตะวันตกเอง ก็รู้ตระหนักว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมนั้นรุนแรงมาก ถึงขั้นที่จะทำให้โลกพิบัติ และมนุษย์ต้องสิ้นสลาย แนวคิดพิชิตธรรมชาติที่เป็นฐานของอารยธรรมที่ดำเนินมานั้น ได้ทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ซึ่งจะนำไปสู่ความพินาศ ดังนั้น การพัฒนาอย่างที่ทำกันมา ที่มุ่งผลได้ทางเศรษฐกิจโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายของธรรมชาติ จึงไม่อาจจะให้ดำเนินต่อไป และแนวคิดพิชิตธรรมชาติก็ทั้งเป็นไปไม่ได้และหมดความชอบธรรม มนุษย์จะต้องคิดใหม่ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลและกลมกลืน เป็นมิตรกัน

ถึงตอนนี้ อารยธรรมก็ถึงจุดหักเห มนุษย์ที่ว่าเจริญ บอกกันว่าจะต้องทำการพัฒนาแนวใหม่ ดังที่ในปี ๒๕๓๐ (1987) สหประชาชาติก็ได้พิมพ์เอกสารสำคัญที่สุดแห่งทศวรรษว่าด้วยอนาคตของโลก (... the most important document of the decade on the future of the world.) ออกมา ตั้งชื่อว่า *Our Common Future* ซึ่งทำให้เกิดการใช้คำใหม่ว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (sustainable development) ขึ้นมาอย่างเอาจริงเอาจัง โดยเน้นว่าจะต้องทำการพัฒนาชนิดที่เศรษฐกิจก็ดี สิ่งแวดล้อมก็อยู่ได้ หรือสิ่งแวดล้อมก็อยู่ดี เศรษฐกิจก็ไปได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ามนุษย์จะคิดใหม่ แต่มนุษย์ก็ยังไม่สามารถทำใหม่ หลายสิบปีผ่านไป การแก้ปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนก็ไม่คืบหน้า สิ่งแวดล้อมก็ยิ่งเสื่อมโทรมหนักลงไป ซ้ำร้ายยังเกิดปัญหาใหม่ซ้อนขึ้นมาที่คลื่นไม่เข้า ค่ายไม่ออก คือ จะงดหรือลดการทำลาย

สิ่งแวดล้อม ก็ต้องเสียสุขภาพ เสพ ครั้นจะสุขภาพดีให้สม ก็ต้องระดม การทำลายสิ่งแวดล้อม ที่จะทำให้ตัวเองอยู่ไม่ได้ เป็นปัญหาแห่งความ ขัดแย้งในจิตใจ ถึงจะพัฒนาจริยธรรมสิ่งแวดล้อมขึ้นมา เป็นจริยธรรม อย่างใหม่ ก็กลายเป็นจริยธรรมที่ไม่ยั่งยืน

ที่แน่นอนก็คือ ตอนนี้อยู่กันแล้วว่าแนวคิดพิชิตธรรมชาตินั้นเป็น ไปไม่ได้ เพราะมันทำลายธรรมชาติ ทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมสูญ สลาย แล้วมนุษย์ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนความคิดใหม่ แต่จะเปลี่ยน ความคิด ก็ไม่มีทางไป คือยังไม่มีความคิดที่จะมาแทน รู้แต่ว่าความ คิดนี้ใช้ไม่ได้ ต้องไม่เอา แต่ก็รู้ว่าความคิดที่ถูกที่ควรจะเอานั้นเป็น อย่างไร นี่เป็นปัญหาแห่งความขัดแย้งทางปัญญาในปัจจุบัน

ปัญหาเดิมนั่นคือว่า ตัวมนุษย์เองขัดแย้งกับธรรมชาติ เพราะว่า จะไปพิชิตมันทำร้ายมัน แต่ตอนนี้พอจะไม่ทำร้ายมัน จะให้ธรรมชาติ อยู่ได้ มนุษย์ก็มาขัดแย้งกับตัวเองว่า แล้วเราจะมีความสุขได้อย่างไร เราจะทำอย่างไรจึงจะอยู่ได้ดี

นี่คือปัญหาของโลกยุคนี้ ซึ่งถ้าแก้ได้ โลกาก็จะดี ก็จะเป็น สภาพที่ดี แต่ทำอะไร ในเมื่อโลกาภิวัตน์ ก็สัมฤทธิ์ผลให้ทั่วทั้ง โลกเนื่องถึงกันหมดได้แล้ว เหมือนจะสมตามความจริงของธรรมชาติ ที่มันเป็นอย่างนั้น แต่พอเจริญเป็นโลกาภิวัตน์ขึ้นมาจริง ๆ ตัวมนุษย์ เองกลับไม่พร้อมทั้งทางจิตใจและทางปัญญา จึงอยู่ในภาวะที่ไม่รับ กัน ไม่สมกัน ไม่สอดคล้องกัน เป็นปัญหาแห่งความขัดแย้งในตัว มนุษย์เอง ที่จะต้องแก้ไข ด้วยการหาแนวคิดใหม่ที่ถูกต้อง ทั้งความ คิดพื้นฐานในการมองโลกเข้าใจชีวิต แนวคิดในการพัฒนา ความเข้าใจในเรื่องความสุข ตลอดจนเรื่องจริยธรรม

ว่ากันเฉพาะหน้า เวลา^{นี้} แนวคิดตะวันตกถึงจุดติดตันแล้ว คือ พอมาถึงจุดที่ว่าทำอะไรจะอนุรักษ์ธรรมชาติ จะรักษาสิ่งแวดล้อมได้ ก็ต้องใช้วิถีทางจริยธรรม แต่จริยธรรมแบบตะวันตกนั้นเป็นการฝืนใจ ไม่ยอมตามใจตัวเอง คือ เพื่อให้สิ่งอื่น ให้คนอื่น ให้ธรรมชาติอยู่ได้ เรา ต้องยับยั้งตัวไว้ ไม่ตามใจตัวเองที่จะไปทำกับมันหรือต่อเขาอย่างนั้นๆ เมื่อฝืนใจ ก็เป็นความทุกข์ นี่จริยธรรมในความหมายแบบตะวันตก คือ เป็นจริยธรรมแห่งการฝืนใจ และเป็นจริยธรรมแห่งความทุกข์

เปลี่ยนแนวคิดใหม่ แก้ปัญหาได้ทั้งหมด

ที่จริง จริยธรรม ก็คือระบบการดำเนินชีวิตของเราเอง ที่ว่าเราจะ พัฒนาให้ชีวิตดีงามขึ้น เราจะมีศีลธรรมที่จะอยู่กับผู้อื่นได้ดี ถ้าเป็นจริยธรรมแท้ ที่เราประพฤติดี ดำเนินชีวิตดีงาม โดยทำด้วยความเข้าใจ มองเห็นเหตุผล และมีจิตใจปรารถนาพอใจพร้อมที่จะทำอย่างนั้น เราก็ย่อมมีความสุขในการประพฤติจริยธรรมนั้น ที่จะอยู่กับผู้อื่นได้ดี ตลอดจนจะไปช่วยเหลือเขาด้วย จริยธรรมอย่างนี้จึงมาด้วยกันกับความ สุข จริยธรรมที่แท้จะแยกจากความสุขไม่ได้

แต่ตอนนี้ กลายเป็นว่า เราไปคิดและปรุงแต่งสภาพจิตตามแบบจริยธรรมตะวันตก เหมือนอย่างจริยธรรมตะวันตกในเรื่องเรื่อง ของสิ่งแวดล้อมที่พูดมาแล้ว จริยธรรมก็เลยเป็นเรื่องฝืนใจ เป็นเรื่องของการที่ต้องยับยั้งชั่งใจ ไม่ยอมตามใจตนเอง เช่นว่า ถ้าเราสุขเต็มที่ ธรรมชาติก็อยู่ไม่ได้ เราจึงต้องยอมกินไม่เต็มที่ ไม่เสพบริโภคมาก

เกินไปจนกระทั่งจะทำให้ธรรมชาติอยู่ไม่ได้ เพื่อยอมให้มันอยู่ได้บ้าง เราก็ต้องละ งด ลด ความสุขไปเสียบ้าง เราก็เลยสุขไม่เต็มที่ ก็วนอยู่แค่นี้ นี่คือการยอมรับของอารยธรรมตะวันตกในปัจจุบัน แล้วก็เลยแก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมไม่ได้

เพราะอย่างนี้แหละ ทั้งที่มองเห็นความร้ายแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมมานานัก จนกระทั่งมีการประชุมระดับโลกครั้งแรกในเรื่องนี้ ตั้งแต่ปี 1972 แล้วถึงปี 1992 อีก ๒๐ ปี ก็เกิด Earth Summit เป็นการประชุมสุดยอดเกี่ยวกับเรื่องโลกนี้ หาทางแก้ไขปัญหากันอย่างยิ่ง แต่จนถึงบัดนี้ ปรากฏว่าธรรมชาติแวดล้อมมีแต่ยิ่งเสื่อมโทรมลง แก้ไม่ได้

ทำไมจึงแก้ไม่ได้ ก็เพราะจิตใจของมนุษย์ไม่สอดคล้องกับกระบวนการแก้ปัญหา สภาพจิตใจไม่เอื้อต่อการที่จะให้ธรรมชาติอยู่ การทำตามจริยธรรมก็จึงเป็นการฝืนใจ เมื่อฝืนใจมันก็ไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติก็จึงทรุดลงไปๆ

แล้วทีนี้เราจะทำอย่างไร เราก็มาถึงการศึกษาค้นคว้าที่ ต้องให้เด็กหรือให้มนุษย์มีแนวคิดที่สร้างทัศนคติต่อโลกและชีวิตอีกแบบหนึ่ง คือมองโลกและชีวิตในสายตาใหม่ และเข้าใจความสุขในแนวใหม่ที่มีการพัฒนาได้มากมาย แล้วจริยธรรมก็จะพัฒนาคู่เคียงไปกับความสุข และทุกอย่างก็จะเข้าสู่แนวทางแห่งความประสานกลมกลืนที่จะอยู่กันได้อย่างดี

ที่นี้มามองดูว่าตามหลักการที่แท้ ท่านมองเรื่องของธรรมชาติ เรื่องของโลก เรื่องของจักรวาล หรือเรื่องของสรรพสิ่งอย่างไร บอกแล้วว่า ตะวันตกมองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ เป็นคนละฝ่าย และ

มนุษย์จะต้องพิชิต ต้องเอาชนะมัน แล้วก็จัดการกับธรรมชาติตาม
ความประสงค์ของตน

แต่พุทธศาสนาไม่ได้มองแยกออกไปจากกันว่าโลกว่าเราหรือ
ว่าอะไร แต่มองรวมทั้งหมดก่อนว่า สิ่งทั้งหลาย หรือสภาวะธรรมทั้ง
หลายประดามี ซึ่งไม่ว่าโลกว่าจักรวาลว่ามนุษย์หรือว่าเราหรืออะไรๆ
ก็รวมอยู่ในระบบสภาวะธรรมนี้ เป็นสภาวะธรรม เป็นธรรมชาติทั้งหมด
ที่นี้ สภาวะธรรมทั้งหมดทั้งปวงนี้ เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ ที่
อิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน เมื่ออันหนึ่งเป็นอย่างไรรู้ ก็ส่งผลต่ออันอื่น
ถ้าเรามองแยกเป็นธรรมชาติส่วนอื่น กับธรรมชาติส่วนที่เรียกว่ามนุษย์
ถึงเราจะแยกเอามนุษย์ออกมามองต่างหาก มนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งอยู่
ในระบบใหญ่นั้นแหละ คือเป็นองค์ประกอบและเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง
ที่เป็นทั้งฝ่ายส่งผลและฝ่ายรับผลอยู่ในระบบรวมทั้งหมดนั้น

เมื่อมนุษย์เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์อันหนึ่ง
อันเดียวกันนี้ มนุษย์ก็เป็นส่วนร่วมอยู่แล้ว แต่ที่นี้ก็มามองตัวเองว่าเรา
จะเอาอย่างไรกับมนุษย์ และมนุษย์จะมีบทบาทอย่างไรในระบบนี้

ก็หันมาดูสภาพของระบบสัมพันธ์ทั้งหมดนั้น ตอนนี้อย่างนี้ ท่านบอก
ว่า ระบบสัมพันธ์ทั้งหมดนั้น ที่เรียกก่ายๆ ว่า “โลก” นี้ มันยังมีสภาพที่
ไม่น่าพอใจ ถ้ามองในแง่มนุษย์ก็คือ มันยังมีการเบียดเบียนกันมาก
ท่านใช้คำนี้ว่า โลกยังมีการเบียดเบียนมาก ถ้าอย่างนั้นก็ต้องหาทาง
แก้ไข เพื่อให้โลกมีการเบียดเบียนกันน้อยลง หรือหมดการเบียดเบียน
พอมองถึงตรงนี้ ก็เห็นช่องทางว่าจะให้มนุษย์มีบทบาทอย่างไร

ก่อนจะให้บทบาทแก่มนุษย์ ก็มาดูที่ตัวมนุษย์ก่อน ดูให้เข้าใจว่า

ธรรมชาติของมนุษย์นั้นเป็นอย่างไร จะไปทำอะไรได้แค่ไหน ก็ปรากฏว่า ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบ เป็นส่วนร่วมและเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ในระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่าโลกนี้ มนุษย์เป็นองค์ประกอบ เป็นปัจจัย เป็นธรรมชาติส่วนที่มีคุณสมบัติพิเศษ คือพัฒนาได้ ที่เรียกว่า เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ไม่เหมือนองค์ประกอบอื่น มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ทำให้มีคุณสมบัติต่างๆ ได้ มีกุศลออกงามขึ้นได้ เฉพาะอย่างยิ่งทำให้มีปัญญาได้ จนถึงขนาดที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ทั้งระบบนั้นได้

ถึงตอนนี้ก็ได้ความละ เมื่อมนุษย์มีความพิเศษอย่างนี้ ถ้าเราพัฒนามนุษย์ให้เป็นองค์ประกอบที่ดีมากๆ ให้เขาเจริญออกงามมีคุณสมบัติที่เป็นกุศลมากขึ้น มีปัญญามากขึ้นๆ จนถึงกันกับสภาวะของธรรมชาติ ปัจจัยมนุษย์ตัวนั้นก็จะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนซึ่งจะช่วยจัดปรับให้ระบบสัมพันธ์ทั้งหมดนี้ลดการเบียดเบียนลงไปและมีภาวะเกื้อกูลกันมากขึ้น ก็จะได้ผลที่หมายดังประสงค์

เพราะฉะนั้น เราก็จึงพัฒนามนุษย์ในฐานะองค์ประกอบซึ่งมีศักยภาพที่จะเอื้อต่อระบบ ให้เขามีคุณสมบัติที่ดีต่างๆ จนถึงมีปัญญาที่เยี่ยมยอดอย่างที่ว่าแล้ว เพื่อให้เขามาเป็นปัจจัยที่เอื้อเกื้อหนุน ช่วยให้ระบบความสัมพันธ์ในโลกหรือทั้งโลกนี้ ให้เป็นไปในทางที่มีการเบียดเบียนกันน้อยลง เกื้อกูลกันมากขึ้น อยู่กันดีขึ้น ถ้าถึงขั้นอุดมคติได้ ก็เรียกว่าเป็นโลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน อันนี้เรียกได้ว่าเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา คือ **โลกที่เป็นสุขไร้การเบียดเบียน** ต่างจากอุดมคติของตะวันตกที่ว่า **โลกที่มนุษย์มีชัยได้เป็นนายของธรรมชาติ**

ที่นี้ อุดมคติว่าโลกที่เป็นสุขใ้การเบียดเบียนนี้ จะสำเร็จได้ ก็ด้วยการพัฒนามนุษย์ที่เป็นองค์ประกอบพิเศษของธรรมชาติ ให้ไปเป็นส่วนร่วมที่ดีที่เกื้อหนุนระบบนั้น อันนี้ก็คือหน้าที่ของการศึกษานั้นเอง ที่จะพัฒนามนุษย์ เริ่มตั้งแต่ให้เด็กมีแนวคิดมีทัศนคติในการมองโลก ว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เราเองเป็นส่วนร่วมอันหนึ่ง และเราเป็นส่วนร่วมพิเศษ ที่จะต้องพัฒนาตัวเองให้มีชีวิตที่ดีของตนเอง และร่วมเกื้อหนุนโลกให้ดีงามจนเป็นโลกที่เป็นสุขใ้การเบียดเบียน

ในการพัฒนาแนวตะวันตกนั้น เขาเอาตัวเราเป็นศูนย์กลาง โดยพัฒนาตัวเราเพื่อไปเอาชนะสิ่งอื่นทั้งหมด ลองไปดูเถิด ในวัฒนธรรมตะวันตกนั้น เขาบอกว่า ตามระบบของเขานั้น จะต้องฝึกอบรมเด็กขึ้นมาโดยมุ่งให้ไปอยู่อย่างมีชัยในระบบแข่งขัน ให้มีจิตสำนึกว่า เราจะต้องเหนือคนอื่น โดยแข่งกันตั้งแต่ในโรงเรียนซึ่งพ่อแม่ก็จะกระตุ้นว่า One-up, one-up. หมายความว่า เราจะต้องเหนือคนอื่น นี่เรื่องของเขา แต่ถ้าจะให้โลกอยู่ดี ก็จะต้องเปลี่ยนแนวคิดนี้

ที่ไม่เอาอย่างเขานั้น ก็ไม่ใช่ให้เฉื่อยชา ก็ต้องไม่ตกอยู่ในความประมาท ต้องปลุกใจให้มีความเข้มแข็งว่า มนุษย์เราในแง่หนึ่ง ถ้ามุ่งจะสนองความต้องการในทางเห็นแก่ตัว จะโลภเอาเพื่อตัว หรือจะโทษะกำจัดคนอื่น ก็มีแรงเข้มแข็งได้มาก จนเป็นรุนแรง แต่ถ้ามุ่งมาในแนวคิดที่จะเกื้อหนุน ยิ่งต้องใช้ปัญญามากกว่า และต้องใช้กำลังจิตกำลังใจมากกว่า การศึกษาจะต้องเข้มจริงๆ ไม่อย่างนั้นสู้ไม่ได้

การศึกษาเพียงเพื่อพัฒนาเด็กให้มีความสามารถในการแข่งขันเอาชนะผู้อื่นนั้น ทำง่ายกว่า และการศึกษาปัจจุบันนี้ ก็มักจะเน้นกัน

แค่นี้ คือมุ่งพัฒนาเด็กให้มีความสามารถในการแข่งขันเอาชนะผู้อื่นในระบบแข่งขันนี้

ถึงเวลาที่จะต้องเลือกว่าจะเอาการศึกษาแบบไหน ในแนวคิดใหญ่ ๒ แบบนี้ เราจะต้องขัด และจะต้องเลือก เด็กรออยู่แล้วที่จะมองโลกในแนวคิดที่เราพากันสร้างไว้ว่าจะเอาอย่างไร

ความพร้อมบ่มได้ ไม่ต้องรอให้พร้อมเอง

ท่านอาจารย์มีอะไรใหม่ตอนนี้

อาจารย์ผู้หญิง: ปัญหาที่เกิดขึ้น ที่ทำให้เด็กมีพฤติกรรมไม่ไปในทางเสพวัตถุหรือไม่มีปัญญา โยมรู้สึกว่ามันจะอยู่ในตอนที่ ท่านอาจารย์พูดถึงเรื่องต้นหากับฉันทะ ที่นี้เวลาที่มันต้นหากับความอยากเกิดจากสิ่งเร้า ตรงจุดนี้เอง ถ้าหากว่าเขาไม่ทันกับความรูสึกนึกคิดทางจิตใจ มันก็จะผลัดออกมาเป็นการกระทำ ซึ่งเขาไม่สามารถเลือกได้ว่า อันนี้เป็นกุศลหรือว่าอกุศล คือไม่สามารถทำในสิ่งเป็นฉันทะ ที่จะไปสร้างในสิ่งที่ดี ที่นี้จะมีเทคนิคหรือวิธีการใด เพราะโยมรู้สึกว่ามันเป็นนามธรรมและเป็นเรื่องของใจ ของมโนกรรมนี้มาก มีวิธีการสอนอย่างไรที่จะไปกระตุ้นให้เขาได้เห็นสิ่งซึ่งเป็นนามธรรมตอนนั้นว่า ตอนนี้อความอยากตามสิ่งเร้าคือ เราเกิดมาเป็นมนุษย์มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เป็นเครื่องมือ แต่แทนที่จะได้ใช้เครื่องมือนี้ศึกษา กลายเป็นว่าเรารู้สึกแบบที่ท่านบอก คือกลายเป็นเสพจากการที่ได้รับผัสสะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยที่มันไม่ทันเจ้าคะ แล้วพอมันไม่ทันก็ผลัดดันให้

เกิดเป็นการกระทำ

โยมเฝ้าคิดหาวิธีว่าจะทำอย่างไรจะสอนเด็กให้รู้ต้นตอตรงนั้นเลยก่อนที่เขาจะกระทำออกมา คือรู้เลยว่าตอนนี้วิธีคิดหรือเล่นเกมหรืออะไร ให้มันทัน เพื่อที่ว่าเวลาคิดแล้วจะไปกระทำมันจะเป็นการกระทำด้วยปัญญาอย่างนี้เจ้าคะ

แต่โดยที่เห็นมานี้คือ สื่อกี่ไม่เอื้อ แล้วผู้สอนเองก็ไม่ได้มีความเข้าใจลึกซึ้งถึงตรงนี้ ก็เป็นการศึกษาแบบจัดตั้ง หรือกระทั่งรัฐบาลเองก็ไม่ได้ทำอะไรเพื่อเสริมองค์รทั้งหมด มันยากมากต่อการที่จะเอื้อให้เด็กซึ่งมีอวิชาอยู่ได้กระตุกคิดตรงนี้เจ้าคะ

ท่านเจ้าคุณฯ: อันนี้อ่าไปหวังกับเด็กมาก คือแกล้งอ่อนอยู่ ทั้งด้านปัญญาก็ยังไม่ได้พัฒนามาก จิตใจก็ยังไม่เข้มแข็งพอ แต่แถมมีศัลยกรรมอยู่ ก็เลยต้องมีการฝึก แต่ตอนนี้ก็คือเรากำลังหวังพึ่งปัจจัยภายนอกมาช่วย เราจึงมีการศึกษาจัดตั้งที่เน้นเมื่อสักครู่ บอกว่า

๑. กัลยาณมิตร คือคนด้วยกัน ในข้อนี้ทำอย่างไรจะให้แม่ที่เด็กรักใคร่ เชื่อถือเชื่อฟัง ในครอบครัวมีความใกล้ชิดกัน ใจถึงกันขนาดที่ว่าเด็กรักแม่มากกว่ารักเกม อย่างนี้เป็นต้น ถ้าได้อันนี้ ก็ช่วยได้เยอะเลย แล้วก็รักพี่ รักน้อง มีเพื่อน จนมาถึงครู ที่มีเมตตากรุณากันดี ถ้าได้มีคนที่เขารักมากๆ เขามีศรัทธา ก็จะมีพูดกันง่าย ได้กัลยาณมิตรอย่างนี้ก็มีทางช่วยได้มาก

๒. วินัย คือ การจัดระเบียบวิถีชีวิตของเขา ในบ้านก็ต้องมีการจัดวางกติกาในการอยู่ร่วมกัน รวมไปถึงการจัดเวลา การทำตาราง

เวลาที่อิงกับกิจกรรมร่วมกันในครอบครัว จัดให้เหมาะที่จะหนุนให้เกิด การฝึกตน การรู้จักบังคับควบคุมปกครองตัวเองให้ได้

นอกจากความสัมพันธ์ที่ดี ใกล้ชิดอบอุ่น และด้านจิตใจที่เข้าถึง กัน รักผูกพันอย่างนี้แล้ว ก็ยังมีด้านปัญญา ที่เราคอยพูด คอยถกเถียง คอยสนทนากับเขา มีอะไรใหม่ๆ เข้ามา ก็คุยกันอย่างพ่อแม่กับลูก ว่า กันเองแบบกัลยาณมิตร คือพูดคุยแบบมิตร มาช่วยกันพิจารณาว่า เรื่องนี้มีข้อดีข้อเสียอย่างไร พอเขาเห็นว่ามันไม่ดีเป็นโทษแล้ว ตกลง ว่ายอมรับความจริง เด็กู้แล้วก็ได้ไปขั้นหนึ่งว่า เขามองเห็นแล้วว่ามัน มีโทษเกิดผลเสียมากกว่า แต่ถึงอย่างนั้น ก็ให้เด็กรู้ว่าผู้ใหญ่ก็รู้ด้วยว่า เรื่องอย่างนี้มันมีอำนาจล่อเร้ากระตุ้นเยอะ เราก็เลยจะแพ้อ่อยๆ ทำ อย่างไม่เราจะม่จิตใจเข้มแข็งสู้มันได้ เด็กก็ต้องมีสติรับมัน และเข้มแข็ง สู้ พ่อแม่เป็นต้นก็ให้กำลังใจ เหมือนร่วมสู้ด้วย อ้าวคราวนี้ บอกแม่ว่า แพ้เสียแล้ว เราก็บอกว่า หนูอย่าไปกลัว คราวหน้าเอาใหม่ คราวหน้า เด็กมาบอกว่าอ๊วย คราวนี้ชนะ ก็ดีใจอนุโมทนาด้วย

นี่คือต้องให้อยู่ในบทบาทของชีวิต ให้เขาเห็นเป็นเรื่องที่พ่อแม่ก็ เป็นพวกเดียวกับเขา คุณพ่อคุณแม่ก็มาร่วมเผชิญกับโลกที่ร้ายหรือดีนี้ ด้วย ให้เขารู้ทันว่า คนบางพวกในโลกปัจจุบันนี้ จะหาผลประโยชน์จาก เรา นี้ธุรกิจมันจะเอาจากเราทั้งนั้น มันล่อเร้าเด็กอย่างโน้นอย่างนี้ เด็กก็ ต้องมีปัญหา ใครคือครูคนแรก ที่เรียกว่าบูรพาจารย์ ก็คือพ่อแม่แหละ พ่อแม่จึงมาคอยบอกให้ลูกู้เข้าใจรู้เท่าทันเรื่องเหล่านี้ และให้กำลังใจ ไว้ เด็กไปเผชิญกับเกมของนักธุรกิจ หรือไปเจอกับธุรกิจที่พาเอาเกม มานั้น ตอนแรกๆ ก็แพ้อ้าง ชนะบ้าง ก็ต้องยอมรับความจริง ต่อไปเขา

ก็เข้มแข็งขึ้น และมีสติทันขึ้น คอยตั้งสติไว้เตือนตัวเองว่า เออ... นี่ไม่ได้แล้ว เราจะแพ้แล้วนะ ก็ยังไว้ คราวนี้ยังไม่อยู่ ก็แพ้ ยังอยู่ ก็ชนะไป พ่อแม่ก็เป็นกัลยาณมิตรคอยฟังคอยชี้ช่องคอยเชียร์เป็นต้น ก็ค่อยเป็นค่อยไปเพราะเป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ ถ้าเขาพร้อม เขาเข้มแข็งมาก หรือมีฉันทะไปในเรื่องอื่น ก็อาจจะตัดไปได้ทันที ถ้าไม่พร้อม ถูกดึงไปแรง ก็ใช้เวลาบ้าง แต่อย่าทึงกัน นี่คือปัจจัยภายนอกมาช่วย

ที่เรามีการศึกษาเป็นกิจการของสังคมนี้ ก็คือการมาจัดตั้งเพื่อจะมาช่วยเด็กให้พัฒนาชีวิตของเขา เป็นการเอาปัจจัยภายนอกที่ดีมาช่วยเสริมปัจจัยภายในนี้ เพราะตอนนี้ปัจจัยภายนอกข้างร้ายข้างอกุศลมีเยอะ อย่างพวกสื่อทั้งหลาย แล้วก็การใช้เทคโนโลยีในทางที่ไม่ดี ซึ่งเขามีเจตนาเห็นแก่ผลประโยชน์ของเขา ก็มุ่งกระตุ้นเร้าให้ติดใจให้เมากับการเสพบริโภค เมื่อปัจจัยภายนอกที่ร้ายหนักหน่วงเข้ามา ปัจจัยภายนอกฝ่ายดีก็ต้องเข้มให้ทันกัน

แต่ที่นี้ ได้ยินทางผู้บริหารโรงเรียนบางแห่งมาบ่นว่า พ่อแม่บอกว่าด้านการศึกษานี้จะปล่อยก่อน จะรอให้เด็กพร้อม เอ๊ะ! คำว่ารอให้เด็กพร้อมนี้หมายความว่าอย่างไร รอให้เด็กพร้อมเองนี้อย่างไรกัน ข้างนอกโน้น ปัจจัยฝ่ายร้ายเขาไม่ได้รอให้เด็กพร้อมเลยนะ ทำไมเขาไม่ต้องรอความพร้อม แล้วทางปัจจัยฝ่ายดีเรากลับมัวรอ นี้อะไรกัน

เด็กสมัยนี้มีความพร้อมในหลายเรื่องหลายอย่างไวกว่าเด็กสมัยก่อน นั่นเพราะอะไร ก็เพราะสิ่งแวดล้อมที่เป็นปัจจัยภายนอกมาสร้างความพร้อมให้ แล้วการศึกษาคืออะไรละ ก็คือการเอาปัจจัยภายนอกที่ดีมาช่วย และงานช่วยอย่างหนึ่งก็คือสร้างความพร้อมให้แก่เด็ก ในยุค

สมัยนี้ เด็กมีความพร้อมทางอภุศลไวเกินปกติใช่ไหม นี่ก็เพราะปัจจัยภายนอกมากกระตุ้นเร้า โดยเฉพาะสื่อต่างๆ มากกระตุ้นเร้าให้เด็กมีความพร้อมในทางตัณหาไวขึ้น จริงไหม ไหวกว่าปกติมากมาย แล้วทำไมเราไม่ใช้ปัจจัยภายนอกไปช่วยกระตุ้นเร้าเสริมปัจจัยภายในฝ่ายดี ฝ่ายกุศลให้มันไวขึ้นบ้างละ แล้วถ้าเราปล่อย รอไปเมื่อไรมันจะพร้อม ที่ปัจจัยภายนอกฝ่ายอภุศลมาเร้า ทำไมไม่บอกให้มันรอ

พระพุทธเจ้าจะให้คนเจริญในกุศลบางอย่าง ก็ทรงดูก่อนว่าเขาพร้อมหรือยัง ถ้าเขายังไม่พร้อม แต่เขาควรจะทำอันนี้แล้ว พระองค์ก็มีกระบวนการทำให้เขาพร้อม เรียกว่าบมอินทรีย์

อินทรีย์ยังอ่อน ก็คือยังไม่พร้อม ท่านใช้คำว่าอินทรีย์ยังไม่สูงงอม เมื่ออินทรีย์ยังไม่สูงงอม คือไม่พร้อม พระพุทธเจ้าก็ยังไม่สอนเรื่องนี้ อันนี้ก็ถูกในแง่หนึ่ง เขายังไม่พร้อม ก็ยังไม่ให้เขาไม่ได้ ยังสอนเขาไม่ได้ แต่ก็ไม่ใช่จะปล่อยเรื่อยเปื่อยไป ไม่ใช่ปล่อยให้เขาอยู่เฉยไม่เอาเรื่องเอาราว เราก็มีความสามารถนี่นะ จะทำอย่างไร เราก็ไปบ่มอินทรีย์ คือจัดสรรปัจจัยภายนอกที่จะเอื้อให้อินทรีย์ของเขาพัฒนาให้พร้อม แล้วอินทรีย์ก็จะพร้อมไวขึ้น

เวลานี้เหมือนกับว่า มันต้องชิงไหวชิงพริบหรือแข่งกันแล้ว ระหว่างปัจจัยภายนอกฝ่ายดี กับปัจจัยภายนอกฝ่ายร้าย หรือปัจจัยภายนอกฝ่ายกุศล กับปัจจัยภายนอกฝ่ายอภุศล เวลานี้ ต้องยอมรับว่าปัจจัยภายนอกฝ่ายอภุศลเต็มสังคมนี้ไปหมด ใช่ไหม อ้าว! แล้วปัจจัยภายนอกฝ่ายกุศลกลับไม่ช่วย ไม่มาหนุน ไม่มาดูแล เด็กก็แยสิ เวลานี้แหละที่ต้องเน้นว่า เรามีภาระที่จะต้องเสริมปัจจัยภายนอกฝ่ายกุศลให้

มาก มาช่วยปมอินทรีย์ให้แตก ความพร้อมนั้นต้องมี เป็นของแน่ แต่ไม่ใช่เพียงแค่ว่าเฉยๆ ต้องมีความสามารถที่จะจัดการทำให้พร้อมด้วย

ฝึกสมาธิ อย่าให้พลาดหลักใหญ่

จะขอต่ออีกนิด พุดถึงข้อคิดเป็นเรื่องๆ ไป ในที่นี้ ท่านอาจารย์ถามมาเรื่องหนึ่งว่า หลายโรงเรียนจัดการฝึกสมาธิอะไรต่าง ๆ อันนี้เป็นข้อสังเกตที่ดี ที่ควรจะคิดกันให้เหมาะสมด้วย คือต้องระวังบ้าง เพราะบางทีก็ไปสุดโต่งเหมือนกัน

การฝึกสมาธิเป็นเรื่องที่ดีแน่นอน ตัว “สมาธิ” เองนะดี แต่การใช้สมาธิอาจจะผิดได้ การฝึกสมาธิก็ผิดได้ ตัวสมาธิเองนั้นมันเป็นกุศล แต่ถ้าใช้ผิด ใช้ไม่เป็นมันก็เสีย นี่ก็เป็นเรื่องที่สำคัญ

ความจริง พุทธประวัติก็เป็นบทเรียนบอกเราอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าเองก็ทรงผ่านมาและตรัสบอกไว้ แต่เราก็ไม่ค่อยสังเกต เลยไม่เอามาใช้ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะมาบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ในแนวทางมัชฌิมาปฏิปทานั้น พระองค์ได้ไปทดลองวิธีปฏิบัติของสำนักต่างๆ มา และสำนักที่ยอดเยี่ยมก็คือ สำนักสมาธิของท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร ได้สมาธิถึงจบสมาบัติ ๘ เลยทีเดียว (อาฬารดาบสได้สมาบัติ ๗ ถึงอาภิญญาญาณตนสมาบัติ ส่วนอุททกดาบส รามบุตร นั้นได้ครบ ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) ก็สุดยอดของสมาธิ คือจบบริบูรณ์แล้ว แล้วทำไมพระพุทธเจ้าทรงบอกว่า “ธรรมนี้ ไม่เป็นไปเพื่อปัญญาตรัสรู้” (ม.ม.๑๒/๓๑๘/๓๒๒) นี่ชัดแน่ๆ ต้อง

เอาบทเรียนตรงนี้ให้ดีขึ้น

พระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญสมาธิในสำนักสุดยอดสมาธิมา เสร็จแล้วบอกว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ ฉะนั้น ถ้าเราปฏิบัติไม่ดี ใช้ไม่เป็น ดีไม่ดีไปเป็นสมาธิแบบก่อนพุทธกาล หรือในยุคต้นพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสลัดทิ้งมา ก็จะพลาดไปเสีย ต้องทำความเข้าใจให้เพียงพอ

สมาธินี้อยู่ในระบบบูรณาการของการพัฒนาชีวิต มันอยู่ในระบบศีล สมาธิ ปัญญา คือมันเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่ง และองค์ประกอบทั้งชุดนั้นต้องเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน แยกขาดจากกันไม่ได้ และโดยเฉพาะกับปัญญา ต้องเข้าใจว่าในระบบของไตรสิกขาทั้งหมด สมาธิเกี่ยวพันกับปัญญาอย่างไร ถ้ามีเช่นนั้นแล้ว ก็จะใช้สมาธิผิดอย่างน้อยสมาธิก็อาจจะแยกส่วนออกไป

ดังเช่นฝรั่งในยุคที่เกิดปัญหาทางจิตใจมาก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมาเลย พอเจอสมาธิก็ติดใจ นิยมกันใหญ่ จนกลายเป็นเหมือนแพชชั่น ปฏิบัติสมาธิกันใหญ่ ก็เพื่อให้พ้นไปจากปัญหาความวุ่นวายในใจ แก้ความเครียดของเขา เพื่อหาความสุขทางจิตใจเท่านั้นเอง แต่มันไม่เข้าขั้นเป็นการพัฒนาชีวิต ไม่เข้ามาในระบบการพัฒนามนุษย์ มันก็เฉไฉได้ง่าย

จะต้องให้สมาธิเข้ามาอยู่ในระบบการพัฒนามนุษย์ ให้สมาธิเป็นปัจจัยในการพัฒนาชีวิตให้ได้ ให้มันอยู่ในระบบบูรณาการ คือต้องบูรณาการสมาธิเข้าไปในระบบไตรสิกขาให้ได้ อย่าให้เป็นสมาธิโดยลำพังตัวมันเอง หรือสมาธิเพื่อวัตถุประสงค์อะไรบางอย่าง เฉพาะอย่างยิ่ง อย่าให้มันไปติด ไปเพลิน ไปหลงสมาธิ แค่ติดสุขในสมาธิ

ท่านก็ถือว่าพลาด ประมาทแล้ว

บางคนมีปัญหาชีวิตมาก เลยหวังแค่พอให้ได้สมาธิมาแก้ทุกข์ แต่ไม่ได้แก้จริง กลายเป็นไปนั่งสมาธิหลบปัญหา เอาละ เมื่อมีความสุข ท่านก็ไม่ว่า แต่ระวังอย่าให้ติดเพลิน อย่างนี้กว่ามันแค่นี้ เดี่ยวจะนึกว่า อ้อ... เราได้ประโยชน์แล้ว ได้สมาธิมาช่วยแล้ว แต่ไม่เข้าใจถึงความมุ่งหมายที่แท้จริง ในการที่จะใช้ประโยชน์ต่อไป อันนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ

เพราะฉะนั้น ในการศึกษาที่โรงเรียน ถ้าครูไม่เข้าใจเรื่องไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพียงพอ ก็อาจจะนำสมาธิไปใช้ผิดๆ ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเหมือนกัน ผู้ทำงานจะต้องมีความเข้าใจในเรื่องหลักการให้ชัดเจนในระดับหนึ่งเป็นอย่างน้อย เราจึงน่าจะต้องมาพิจารณากันว่าควรจะเข้าใจอย่างน้อยแค่ไหน ถึงจะไปดำเนินการอย่างเรื่องการฝึกสมาธิ ยิ่งถ้าเป็นการศึกษา ที่เรียกว่าแนวพุทธ วิถีพุทธ หรืออะไรก็แล้วแต่เนี่ย ก็ต้องให้ชัดพอ ไม่อย่างนั้นอาจจะเกิดความผิดพลาดเป็นผลเสียได้

พูดอย่างสั้นๆ ว่า คุณครูอาจารย์ที่จะจัดการฝึกอบรมสมาธิ ขอให้รู้เข้าใจหลักการพื้นฐานของกระบวนการศึกษา ๓ ส่วนประสานกัน ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ให้ได้ภาพรวมไว้เป็นอย่างน้อย

อาจารย์มีอะไรอยากถามบ้าง เดี่ยวเอาตมาพูดเรื่อยเปื่อยไม่ตรง

จุด

ถ้าเข้าถึงธรรมชาติ จะไม่ขาดความสุข

อาจารย์ถาม: เมื่อสักครู่นี้ได้ฟังพระเดชพระคุณพูดถึงเรื่องการใช้ชีวิตที่กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ ที่นี้อยากจะเรียนถามว่า ในพุทธประวัติที่ซัดๆ มีกล่าวถึงตอนไหน อย่างไรบ้าง เป็นคำสอน เป็นจริยวัตรของพระพุทธองค์ จะได้นำไปกล่าวอ้างได้ถูกต้องขอรับ

ท่านเจ้าคุณ: ก็จะเป็นทำนองพุทธพจน์ที่ตรัสถึงสถานที่ต่างๆ ด้วยความชื่นชม ตรัสถึงธรรมชาติที่เป็นรมณีย์ ตรัสถึงที่นั่นที่นี้ว่าเป็นรมณีย์ คำว่า “รมณีย์” ที่แปลว่า น่ารื่นรมย์ นี้แหละ เป็นคำเด่น

พระพุทธเจ้าตรัสไว้เยอะ ป่านั้นปานี้ สถานที่นั้นที่นี้ เป็นรมณีย์ ในพุทธประวัติ เริ่มตั้งแต่เสด็จออกบวรพชา หาที่เหมาะสมในการบำเพ็ญเพียร ทรงเล่าว่า เมื่อเสด็จมาถึงอุรุเวลาเสนานิคม แถบชายฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงพบที่เหมาะสมมีพระดำริว่า “รมณียะ วุต ภูมิภาโค...” — “ภาคพื้นถิ่นนี้ น่ารื่นรมย์หนอ มีไพร่สนทที่ชื่นบานใจ มีแม่น้ำไหลไม่ขาดสาย ชายฝั่งน้ำก็งามใสสะอาด น่ารื่นรมย์ ... เป็นที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร” (ม.ม. ๑๒/๓๑๘/๓๒๒)

ข้ามไปตอนท้าย ใกล้จะปรินิพพาน ก็ตรัสมากมายถึงป่า ถึงประดาสถานที่ที่รุ่มรมย์ เช่นว่า “รมณียะ คิชฌกุฎฐ ปุพพิเต ... รมณียา เวลาลี ... รมณียี ชีวกมฺพวนิ” อันนี้เข้าใจง่าย ไม่ต้องให้คำแปลก็ได้ (เช่น ที่.ม. ๑๐/๑๐๔/๑๓๖)

ที่เป็นเรื่องยาวก็มี อย่างที่ว่า เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะจะอัญเชิญ

เสด็จพระพุทธเจ้าไปแคว้นศากยะ ส่งอำมาตย์มาหลายท่านแล้วก็ไม่กลับไปที่นี้ พระกาฬุทายี อำมาตย์เก่า บรรลุอรหัตตผลแล้ว ไม่ลืมเรื่องนี้ ในที่สุดก็ได้อาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์

ในการอาราธนาพระพุทธเจ้านั้น เรื่องเป็นวรรณกรรมร้อยกรองมาเลยว่า พระกาฬุทายีได้พรรณานามงามของธรรมชาติในป่าบนเส้นทางเสด็จตลอด ตั้งแต่ที่นั่นไปถึงกบิลพัสดุ์ ว่าสวยงามอย่างไร ว่า เป็นคำฉันท์ประมาณ ๖๐ คาถา เช่นว่า (ช.เถร. ๒๖/๓๗๐/๓๔๖)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ถึงฤดูที่ประดาต้นไม้ ซึ่งได้ผลัดใบเก่าทิ้งไป ต่างผลิดอกออกผลใหม่ ดอกสีแดงจัดจำ สดใสระวาวราวกะมีเปลวส่องประกาย ข้าแต่องค์พระมหาวีระ เป็นกาลอันเหมาะแล้วที่จะทรงอนุเคราะห์หมู่พระญาติวงศ์

ข้าแต่องค์พระวีระเจ้า หมู่มไม้ทั้งหลายมีดอกบานสะพรั่ง น่ารื่นรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตระหลบไปทั่วทิศโดยรอบ ทั้งใบเก่าแล้ว กำลังออกผลใหม่ เป็นกาลสมัยอันเหมาะที่จะเสด็จจากที่นี้ออกทรงดำเนิน ...

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ เถรคาถา คือ คาถาของพระเถระที่ได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว กล่าวถึงการปฏิบัติของท่านในระหว่างที่ก้าวไปสู่การบรรลุธรรม และหลังจากบรรลุธรรมแล้ว เกิดปีติ มีความเิบอิมใจ ท่านก็กล่าวคำประพันธ์ที่แสดงความปลื้มปีติเหล่านี้ขึ้นมาหลายท่านกล่าวถึงความงามของธรรมชาติ กล่าวถึงฝน ถึงเมฆ ถึงฟ้า ร้อง ฟ้าผ่า ถึงป่า ถึงเขา อะไรต่างๆ เหล่านี้ ในเถรคาถามีเยอะ นี่ก็คือ คำฉันท์ที่เกิดจากชั้นที่นั่นเอง ขอยกคาถาของพระมหากัสสปะมาให้ดู

นิคหนึ่ง เป็นตัวอย่าง (พ.แสร.๒๖/๓๓๘/๔๑๐)

ภาคพื้นภูผา เป็นที่ร่าเริงใจ มีต้นกุ่มมากมายเรียงราย
เป็นทิวแถว มีเสียงช้างร้องก้องกังวาน เป็นรมยสถาน ถิ่นขุน
เขาทำใจเราให้ร่นรมย์

ขุนเขาสีทมะมีนคจเมฆ งามเด่น มีธารน้ำเย็นใสสะอาด
ดาดดาษด้วยผืนหญ้าแผ่คลุม มีสีเหมือนแมลงค่อมทอง ถิ่น
ขุนเขาทำใจเราให้ร่นรมย์ ...

นี่ก็แสดงว่า ท่านผู้ตรัสรู้หมดกิเลสแล้วนั้น ท่านมีความสุขกับ
ธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของฉันทะ แต่คนไม่รู้ก็อาจจะนึกไปว่า อ้าว... ทำไม
พระอรหันต์ยังไปชื่นชมติดใจอะไรกับเรื่องต้นไม้สวยๆ งามๆ มันคนละ
อย่าง ต้องแยกตีณหากับฉันทะให้เป็นว่าต่างกันอย่างไร

ตีณหามันมีตัวตน และเพื่อตัวตน จะได้ จะเอา แต่ฉันทะเป็น
ความชื่นชมในความดี ความงาม ความสมบูรณ์ เป็นต้น *ของสิ่งนั้น*
หรือปรารถนาความดี ความงาม ความสมบูรณ์ เป็นต้น *เพื่อสิ่งนั้น* มัน
ไม่มีตัวตนเกิดขึ้น ต้องแยกให้ดี

เคยยกตัวอย่างมาเทียบบ่อยๆ เช่น เราไปที่ไหน ได้เห็นกระรอก
มันเดินไปเดินมา มันทำทำโน่นทำนี่ ก็ดูสวยงามดี ทีนี้ มีคน ๒ คนไป
เห็นกระรอก

คนหนึ่งบอกว่า ไ้กระรอกตัวนี้ ถ้าเราเอาไปลงหม้อแกงได้ คง
จะอร่อยดี นี่คืจะหาสุขจากเสพ เรียกว่า *ตีณห* คื มีตัวตนเกิดแล้ว
จะเอาไปเพื่อให้ตัวได้กินได้เสพ

แต่ที่นี้ อีกคนหนึ่งชื่นชมว่า เจ้ากระรอกนี้น่ารัก มันอยู่ในป่าที่นำ

รื่นรมย์ ดูสมกลมกลืนกันดี ขอให้เจ้ากระรอกนี้ จงมีร่างกายแข็งแรง คล่องแคล่วปราดเปรียวสวยงาม อยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่งดงามอย่างนี้ต่อไปเถิด นี่เป็นความสุขจากฉันทะ เป็นความรู้สึกชื่นชม ปราารถนาดี ต่อสัตว์ หรือต่อธรรมชาตินั้นตามสภาพของมันเอง เพื่อมันเอง ไม่ได้มีอะไรเกี่ยวกับตัวตนของคนที่นี่

ถ้าเป็นตัณหา ก็จะมีตัวตนเกิดขึ้นมา แต่ถ้าเป็นฉันทะ ก็จะเป็น ความปราารถนาดีงามต่อสิ่งนั้นๆ เพื่อสิ่งนั้นๆ เอง ตามสภาวะของมัน เหมือนเราไปเห็นต้นไม้งาม เราก็ชื่นชมความงาม ความดีของมัน ก็จับ และก็มีสุขแก่เราด้วย มีทั้งความสุขและความชื่นชม แล้วถ้ามัน เกิดบกพร่องเสียหายขึ้นมา เราก็เกิดความปราารถนาให้มันดี และอยาก จะทำให้มันดีอีก กิติของมัน และเพื่อมันนั้นอย่างเดียว เพราะฉะนั้น ฉันทะจึงไม่เกี่ยวกับตัวตน ตรงข้ามกับตัณหาที่มีตัวตนเกิดขึ้นมาทันที

ในพระไตรปิฎกมีคำพรรณนาความงามน่ารื่นรมย์ของธรรมชาติ อีกหลายแห่ง บางท่านที่คุ้นกับมหาเวสสันดรชาดก ก็คงรู้จัก จุลพน และมหาพน แม้ในชาดกทั่วไป และในคัมภีร์อุปทาน ก็มีคำพรรณนา อย่างนั้นกระจายอยู่ในเรื่องต่างๆ เป็นอันมาก

ถ้าใช้สมาธิเป็น จะไม่ขาดปัญญา

อาจารย์: มีอยู่ตอนหนึ่งที่สำคัญมากๆ ที่พระเดชพระคุณพุดถึง เรื่องสมาธิ กระผมใคร่ขอกราบเรียนถามว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นในขณะ ฝึกสมาธิได้หรือไม่

ท่านเจ้าคุณ: อ้าว นี่แหละ เราต้องนึกไปถึงสมาธิของท่านอุททกดาบส รามบุตร ซึ่งเป็นสมาธิขั้นสูงสุด ทำไมไม่เกิดปัญญาล่ะ นี่ต้องถามแล้ว ก็หมายความว่า สมาธิไม่จำเป็นต้องให้เกิดปัญญา แต่มันสร้างความพร้อมที่จะให้เกิดปัญญา หรือเป็นสภาพเอื้อ คือให้จิตอยู่ในภาวะที่เอื้อ หนึ่ง ต่อการทำงานของปัญญา และ สอง ต่อการเกิดขึ้นของปัญญา

ในแง่หลังนี้ เป็นความจริงของธรรมดาว่า ปัญญาที่รู้เข้าใจความจริงนี้ มันพร้อมจะปรากฏอยู่แล้ว ยกตัวอย่างเช่นว่า ธรรมชาติแวดล้อมเรา หรือสิ่งทั้งหลายที่เรามองเห็นนั้น ที่จริง มันไม่ได้ปิดบังตัวมันเลย มันก็อยู่ของมันอย่างนั้น มันก็เป็นของมันตามสภาวะ แต่เราเองนี่แหละมีกิเลสอยู่ในใจ แล้วก็มองเห็นสิ่งทั้งหลายไปตามกิเลสนั้น เราจึงเรียกว่าถูกกิเลสปิดบัง ทำให้เรามองไม่เห็นความจริง

ที่นี้ พอมีสมาธิมาช่วย คือพอจิตเป็นสมาธิ กิเลสเหล่านั้นก็สงบเงียบไป จิตก็โปร่งใส ตอนนี้ก็ไม่มีอะไรบัง ไม่เป็นผ้าเป็นสี จึงเป็นภาวะที่เอื้อต่อการปรากฏของปัญญา นี่ก็เรื่องธรรมดาของธรรมชาติ อันนี้หนึ่งละ

ต่อไป ที่ว่าเอื้อต่อการทำงานของปัญญา ก็คือว่า จิตของคนทั่วไปนั้นมักจะวอกแวกซ่านส่าย บางทีก็ถึงกับวุ่นวายพลุ่งพล่าน หรือไม่ก็ฟุ้งซ่าน เตียวอารมณีนั่นเข้ามา เตียวอารมณีนี่ขึ้นมา เรื่องนั้นมาที่เรื่องนี้มาที่ เหมือนน้ำในแก้วที่ไม่นิ่ง ถูกกวนถูกเขย่าหรือโคลงเคลง ก็ขุ่นมัว เศษผงที่ลอยอยู่ในนั้น ก็ลอยขึ้นลอยลง ผ่านแข่งสวนกัน พล่านไป วุ่นมา ที่นี้ ถ้ามีของอย่างหนึ่งอันเล็กๆ อยู่ในแก้วนั้น ที่เราต้องการ

จะมอง แต่ฝังรูดี้และเศษของชิ้นอื่นมากมายก็ไม่อยู่นิ่ง ลอยไปลอยมา อันนั้นมาบ้างที่ อันนี้ก็มาบ้างที่ เดี่ยวอันนี้ผ่านไป ของที่เราจะดูโผล่มานิดหนึ่ง แต่อันนั้นมาบ้างอีกแล้ว เห็นแค่แวบๆ เลยไม่ชัดสักที นี่ก็เหมือนจิตใจที่ไม่เป็นสมาธิ มีอารมณ์เยอะแยะ จะคิดพิจารณาอะไรสักหน่อย เดี่ยวเรื่องนั้นเข้ามา เดี่ยวเรื่องนั้นขึ้นมา มองดูไม่ต่อเนื่อง เห็นเดี๋ยวหนึ่งๆ ก็ไม่ชัดสักที ยิ่งถ้ามีกิเลสมาบั่นด้วย ก็ยิ่งขุ่นหนักขึ้นไปอีก ทั้งบั้ง ทั้งขุ่น ก็เลยไม่ชัดเลย บางทีเห็น้อยมาก แต่ไม่ได้ผล

ที่นี้ พอจิตสงบ สมาธิเกิด อารมณ์ต่างๆ ที่มาวุ่นวายพลุ่งพล่านกันอยู่ทั้งหมด หายเงียบไปเลย เพราะมันลงนอนกันหมด ตกตะกอนหมด น้ำก็ใส ไม่มีอะไรบัง ที่นี้ ก็มองเห็นของที่ต้องการนั้นได้ชัดเจน นี่คือสมาธิเอื้อต่อการทำงานของปัญญา หรือต่อการที่จะมองด้วยปัญญา

แต่ยิ่งกว่านั้นก็คือว่า สมาธินี้เป็นองค์ธรรม คือคุณสมบัติอย่างหนึ่งในจิตใจของเรา ซึ่งทำให้จิตใจอยู่ในภาวะที่พร้อมสมบูรณ์เต็มที ตรงข้ามกับจิตที่ไม่มีสมาธิ ซึ่งวอกแวก ฟุ้งซ่าน ขุ่นมัว ไม่สบาย อาจจะทำให้เกิดความหดหู่ ท้อแท้ ว้าวุ่น พลุ่งพล่าน อะไรพวกนี้ ซึ่งทำให้จิตไม่พร้อมที่จะทำงาน คิดการอะไรก็ไม่ดี ปัญญาพัฒนาไม่ได้ ร้ายกว่านั้นก็เห็นบิดเบือน เพราะมีโลภะ โทสะ เป็นต้น มาแต่งแต่มระบายสี เพี้ยนไปหมด

ที่นี้ พอสมาธิเกิดขึ้น ความฟุ้งซ่าน ขุ่นมัว ท้อแท้ หดหู่ ก็หายไปหมด จิตใจสดใส สงบ เข้มแข็ง แน่ว โปร่งโล่ง เบา คล่องแคล่ว ท่านเรียกว่าจิตเหมาะแก่งาน (เป็น กัมมณีย์) หมายความว่า สมาธิทำให้จิตอยู่ในภาวะที่เหมาะสมแก่การใช้งาน คือทำงานได้ดี พอจิตเหมาะแก่การใช้งาน

คราวนี้จะใช้จิตทำงานอะไร ก็ทำได้ดี โดยเฉพาะในทางปัญญา จะคิด จะนึก จะพิจารณาอะไร ก็ได้คล่อง ชัดเจน สว่าง โฉง

เป็นอันว่า การเจริญสมาธิ ท่านมุ่งที่ความเกื้อหนุนปัญญาใน ๒ ประการ คือ หนึ่ง เอื้อต่อการปรากฏหรือเกิดขึ้นของปัญญา สอง ให้ปัญญาทำงานได้สะดวกได้ผลดีมีประสิทธิภาพสูงสุด

สรุปว่า ประโยชน์แท้ที่ต้องการของสมาธิ อยู่ที่ทำให้จิตเหมาะแก่การใช้งานในการพัฒนาหรือทำให้เกิดปัญญา แต่สำนักสมาธิต่างๆ ที่ว่ามีมาก่อนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั้น เขานึกว่า ด้วยการทำให้สงบนิ่ง มีสมาธิอย่างเดียวนี้ ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมาย กลายเป็นเรื่องของ การที่จิตไปติดติดม กลมกลืนหายเข้าไปในภาวะนั้นนี่ ไปจบที่นั่น ดังจะเห็นว่าพวกลัทธิสมาธินั้น พอพูดถึงจุดหมายท้ายสุด ก็จะมีว่า จิตแน่วตั้ง ติดติดม ติดกลืนหายเข้าไป หรือรวมเข้าไปในภาวะอะไรอย่างหนึ่ง สมาธิก็ไปจบที่นี้ ส่วนในพระพุทธศาสนา เมื่อเอาจิตมาเป็นที่ทำงานให้เกิดปัญญารู้แจ้งความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย สมาธิก็เลยไม่พอ ไม่จบ และต้องแยกออกมาก่อนที่จิตจะติดติดกลืนหายเข้าไปในภาวะอะไรๆ แล้วก็เอาสมาธิเป็นฐานที่จะก้าวต่อไปสู่จุดหมายที่แท้จริง

สำหรับเด็กนักเรียนทั่วไป ประโยชน์ที่ต้องการ ซึ่งเป็นจุดที่พึงระลึกตระหนักไว้ ก็คือ ทำอย่างไรจะให้สมาธิเป็นคุณสมบัติที่มีที่ใช้ได้ในชีวิตจริง ไม่ใช่เพียงแต่ไปนั่งอยู่เฉยๆ จะต้องมองให้สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตที่แท้จริง

การที่เรามาจัดนั่งสมาธิอะไรนั้น ก็คือเป็นการฝึกส่วนหนึ่ง ด้วยเหตุผลว่า ตามปกติเราไม่มีเวลาที่จะทำจิตให้สงบอย่างนี้ เราจึงหา

โอกาสและสภาพแวดล้อมที่เอื้อ เช่น ที่สงบเงียบ แล้วก็ไปฝึกทำจิตให้สงบนิ่ง เป็นวิธีฝึก และเมื่อฝึกได้ผลทำให้จิตสงบเป็นสมาธิได้จริงอย่างนั้นแล้ว ก็ให้มีจิตที่เป็นสมาธิได้อย่างนั้นในชีวิตจริงที่เป็นอยู่ประจำวันนี้ ถ้านำมาใช้ในชีวิตที่เป็นจริงไม่ได้ ก็ยังไม่สำเร็จผลที่มุ่งหมาย

ในแง่หนึ่ง จะเปรียบเทียบ ก็เหมือนกับคนที่จะว่ายน้ำ ถ้าไปหัดว่ายน้ำอยู่แค่ในสระว่ายน้ำที่เขาจัดให้ แล้วก็ว่ายอยู่นั้นแหละไม่ไปไหนสักที ลงแม่น้ำก็ไม่ได้ ไปทะเลก็ไม่ได้ ก็หมายความว่ายังว่ายน้ำไม่เป็น ยิ่งใช้การว่ายน้ำให้เป็นประโยชน์จริงไม่ได้ ถ้าจะให้ถูกก็คือ เมื่อหัดว่ายน้ำในสระจนว่ายน้ำได้ว่ายน้ำเป็นจริงๆ แล้ว ก็ต้องสามารถไปว่ายน้ำในแม่น้ำจนถึงในทะเลได้ต่อไป นั่นก็คือให้ใช้ในชีวิตจริง ในสถานการณ์จริงได้นั่นเอง

ถ้าสติ สมาธิก็มี ปัญญาจะมา

อาจารย์: สติมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธเชื่อมโยงกับสมาธิอย่างไรบ้าง

ท่านเจ้าคุณ: นี่คือตัวสำคัญเลย สติเรียกว่าตัวนำก็ได้ จะเห็นว่าการฝึกสมาธินั้น เริ่มด้วยสติทั้งนั้น เพราะสติเป็นตัวจับ ตัวดึง ตัวตรึง ตัวกำกับ กำหนดไว้ เพื่อให้สิ่งนั้นไม่ลอยหายไปจากจิตของเรา คือ ให้จิตของเราอยู่กับสิ่งที่ต้องการ ไม่หลุดลอย ไม่คลาดกันไป

ในตอนแรก มันยังไม่ยอมอยู่ เราใช้สติจับไว้ ดึงไว้ ก็จับหลุดๆ ดึงไว้ลอยไปๆ คอยจะลอยหายไปจากกัน พลัดกันเรื่อย เช่น เรา

ต้องการจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง แม้แต่จะอ่านหนังสือ ต้องการให้ใจอยู่กับหนังสือที่อ่าน แต่บางทีเดียวเดียวไปแล้ว หนังสือก็อยู่ของมันที่นี้ แต่ใจไปที่อื่นแล้ว นี่คือพลัดกันแล้ว ทีนี้ทำอย่างไรจะให้ใจของเราอยู่ด้วยกันกับหนังสือ ถ้ามันอยู่ด้วยกันมันสนิทจริง ก็คือเป็นสมาธิ แต่ก่อนที่มันจะอยู่ด้วยกันเป็นสมาธิได้ ก็ต้องดึงมันจับมันมาอยู่ด้วยกันก่อน ตอนแรกมันก็ไม่ค่อยยอมอยู่ใช่ไหม พอจับมาไว้ ก็หลุดจากกัน พลัดกันไป ลอยหายไปอีก ในขั้นนี้ ก็ต้องดึงต้องจับมันมาไว้อยู่เรื่อยๆ การที่ดึงมันไว้ ตรึงมันไว้ จับมันไว้ กำกับมันไว้ นี่แหละเรียกว่าสติ เอาง่ายๆ ว่า “ดึง” ก็แล้วกัน ใช้ภาษารูปธรรม ง่ายดี

ทีนี้ ดึงมี ๒ อย่าง คือ ดึงมา กับดึงไว้ ทีนี้ ดึงมา หมายความว่า สิ่งนั้นผ่านไปไปแล้ว ไปอยู่ในความจำ เรื่องนี้เราเคยพบ เคยเห็น เคยรู้ แล้วตอนนี้มันไปอยู่ในความจำแล้ว ทีนี้ เราจะใช้ประโยชน์มัน เช่น จะเอามาคิด เอามาพิจารณาด้วยปัญญา เราก็ดึงมันขึ้นมาจากความจำนั้น เรียกว่าระลึก หรือนึกขึ้นมา นี่คือ ดึงมา คือดึงจากความจำให้มันมาปรากฏอยู่ต่อหน้า เพื่อเราจะทำงานกับมันได้

ทีนี้ ดึงไว้ คือ สิ่งนั้นเข้ามาถึงข้างหน้าเราแล้ว เช่น อ่านหนังสืออยู่เนี่ย แต่มันจะหลุดไปเรื่อย เราก็ดึงไว้ๆๆ ให้อยู่ต่อหน้าเรา ไม่ให้มันหลุดไป นี่เรียกว่า ดึงไว้

สติทำงาน ๒ อย่าง คือ ดึงมา กับดึงไว้ นี่แหละ ถ้าดึงมา กับดึงไว้ ไม่ทำหน้าที่ สมาธิก็เกิดไม่ได้ แต่พอดึงมา กับดึงไว้ สำเร็จ ทีนี้มันอยู่ มันไม่หลุด ไม่ลอยหายไปแล้ว ก็เป็นสมาธิ ถ้าไม่อยู่ เจ้าตัวดึงมา กับดึงไว้ คือสตินั้น ก็ต้องดึงอยู่นั่นแหละ เพราะฉะนั้น สติจึงต้องทำ

หน้าที่ของมันอยู่เรื่อย ในเมื่อสมาธิยังไม่แข็ง แต่พอสมาธิอยู่ตัวมันสนิทแล้ว สติก็วางมือ แล้วก็แค่แฝงตัวอยู่ ไม่ต้องเป็นเจ้าการแล้ว ทีนี้ก็เป็นเรื่องของสมาธิต่อไป เพราะสิ่งที่ต้องการนั้นมันอยู่ มันไม่หลุดไปไหนแล้ว ก็เป็นสมาธิ แต่ถ้ายังไม่อยู่ ยังไม่เป็นสมาธิ สติก็ต้องทำงานไปเรื่อย ดิ่งมา ดิ่งไว้ ดิ่งมา ดิ่งไว้ อยู่นั่นแหละ นี่คือสติ ก็เป็นอย่างนี้

เป็นอันว่า สติเป็นตัวนำให้สมาธิเกิดขึ้น แล้วก็เป็นตัวนำที่จะให้ปัญญาทำงานด้วย เพราะฉะนั้น สติจึงมีบทบาทสำคัญทั้งด้านฝึกสมาธิ และด้านฝึกวิปัสสนา

สติเป็นตัวนำที่จะให้ปัญญาทำงานอย่างไร ก็ง่าย ๆ คือว่า ปัญญาก็เหมือนตา จะพิจารณาอะไร จะมองเห็นอะไรได้ สิ่งนั้นต้องอยู่ต่อหน้า

ทีนี้ ถ้าสิ่งนั้นไม่อยู่ต่อหน้า จะทำอย่างไร ก็ต้องเอาสติดึงมาดึงไว้ อย่างที่ว่าเมื่อกันั้นแหละ อ้าว... กำลังจะพิจารณาสิ่งนั้น มันก็ลอยไปเสียแล้ว สติก็ดึงมา ดึงไว้ ตรึง จับ กำกับไว้ ให้มันอยู่ต่อหน้า ปัญญาที่เป็นเหมือนลูกนัยน์ตานี้ ก็มองได้ เห็นได้ พิจารณาได้ แต่ถ้าสิ่งนั้นหลุดลอยหายไป ไม่อยู่ต่อหน้า ปัญญาที่ทำงานไม่ได้ นี่แหละที่ว่า ปัญญาจะทำงานได้ ต้องอาศัยสติ เราจึงพูดคู่กันว่า สติปัญญา (เช่นเดียวกับ สติสัมปชัญญะ)

เป็นอันว่า ในการฝึกสมาธิ วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ มักจะมีคำว่า สติอยู่ในชื่อ เช่น อานาปานสติ นี่ก็หมายความว่า วิธีฝึกสมาธินั้น เอาสตินั่นเองมาเป็นตัวนำในการฝึกให้เกิดสมาธิ ส่วนในการฝึกวิปัสสนา (คือฝึกปัญญา) เราก็จะพบคำคู่ว่า สติสัมปชัญญะ ซึ่งหมายความว่า เอาสติมานำให้ปัญญาได้พบได้ดูสิ่งนั้นๆ นั้นเอง

ประวัติ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

นามเดิม ประยูร อารยางกูร เกิด ณ ๑๒ มกราคม ๒๔๘๑ ที่ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี เป็นบุตรของนายสำราญ และนางซุณี อารยางกูร

ก) การศึกษาเบื้องต้น

พ.ศ. 2488-2490 ประถมศึกษา ที่ ร.ร. ชัยศรีประชาราษฎร์ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี
พ.ศ. 2491-2493 มัธยมศึกษาที่ ร.ร. มัชฌิมวัดปฐมคงคา (ได้ทุนเรียนดีกระทรวงศึกษาธิการ)

บรรพชา ณ 10 พ.ค. 2494 ที่วัดบ้านกร่าง อ.ศรีประจันต์ มีพระครูเมธีธรรมสาร เป็นอุปัชฌาย์

พ.ศ. 2495 ไปอยู่วัดปราสาททอง อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี เรียนต่อพระปริยัติธรรม ได้เข้าฝึกวิปัสสนา จบแล้ว พระอาจารย์ผู้นำปฏิบัติชวนไปอยู่ประจำในสำนักวิปัสสนา แต่โยมบิดาไม่ยินยอม

พ.ศ. 2496 มาอยู่วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร

ข) การศึกษาในเพศบรรพชิต

พ.ศ. 2494-2496 สอบได้ น.ธ. ตีร โท เอก

พ.ศ. 2498-2504 สอบได้ ป.ธ. 3 - 9 ขณะยังเป็นสามเณร

พ.ศ. 2505 สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 1) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. 2506 สอบได้วิชาชุดครู พ.ม.

เป็นภาคหลวง อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 24 กรกฎาคม 2504

ค) ศาสนกิจ

พ.ศ. 2505-2507 สอนในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. 2507-2517 สอนชั้นปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (บางปี บรรยายที่ คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร และโครงการศาสนานเปรียบเทียบ ม.มหิดล)

พ.ศ. 2507-2517 ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ และต่อมา เป็นรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. 2515-2519 เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

พ.ศ. 2515 บรรยายวิชาพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย ที่ University Museum, University of Pennsylvania

พ.ศ. 2519 บรรยายวิชาพระพุทธศาสนา ที่ Swarthmore College, Pennsylvania

พ.ศ. 2524 เป็น Visiting Scholar ที่ Center for the Study of World Religions และบรรยายวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่ Divinity Faculty และ Arts Faculty, Harvard University

พ.ศ. 2537 เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางระทึ อ.สามพราน จ.นครปฐม

ง) วุฒิชานะ และปริญญาคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

- พ.ศ. 2524 เป็น Research Fellow in World Religions
Faculty of Divinity, Harvard University
- พ.ศ. 2525 พุทธศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2529 ศิลปศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา)
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- พ.ศ. 2529 ศึกษาศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน)
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- พ.ศ. 2530 ศิลปศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์-การสอน)
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2531 อักษรศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พ.ศ. 2531 ศิลปศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาภาษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. 2533 การศึกษาศุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญาการศึกษา)
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- พ.ศ. 2536 ปรัชญาคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาศึกษาศาสตร์)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- พ.ศ. 2537 ศึกษาศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- พ.ศ. 2538 ประกาศวุฒิคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เป็น ตรีปิฎกอาจารย์
Navanalanda Mahavihara ประเทศอินเดีย
- พ.ศ. 2538 อักษรศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (จริยศาสตร์ศึกษา)
มหาวิทยาลัยมหิดล
- พ.ศ. 2539 เป็น Honorary Fellow
The Royal College of Physicians of Thailand
- พ.ศ. 2541 วิทยาศาสตร์คุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ. 2544 ศาสนศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2544 เป็น ศาสตราจารย์พิเศษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. 2545 ครุศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
- พ.ศ. 2545 ศิลปศาสตรคุณุภีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาวิชาการบริหารองค์การ)
มหาวิทยาลัยศรีปทุม
- พ.ศ. 2547 เป็น เมธีจารย์ (Most Eminent Scholar)
มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก
- พ.ศ. 2549 เป็น ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์
ราชบัณฑิตยสถาน

จ) ประกาศเกียรติคุณและรางวัล

- พ.ศ. 2525 ประกาศเกียรติคุณ ในฐานะ ผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ในการฉลอง ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์
- พ.ศ. 2525 รางวัลวรรณกรรมชั้นที่ ๑ ประเภทร้อยแก้ว สำหรับงานนิพนธ์ **พุทธธรรม** จากมูลนิธิธนาคารกรุงเทพ
- พ.ศ. 2532 พระราชทานโล่รางวัล **“มหิตลวรานุสรณ์”**
- พ.ศ. 2532 โล่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อการศึกษา ในวาระครบรอบ ๒๐ ปี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2533 รางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ “สังข์เงิน” สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- พ.ศ. 2537 รางวัล **“การศึกษาเพื่อสันติภาพ”** จากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education)
- พ.ศ. 2538 ประกาศเชิดชูเกียรติเป็น **“ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม”** จากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- พ.ศ. 2541 รางวัล TTF Award สำหรับผลงานวิชาการดีเด่น หนังสือ **การพัฒนาที่ยั่งยืน** จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย
- พ.ศ. 2544 รางวัล **“สารโฆ บัศรี ปราชญ์ผู้ทรงศีล”** จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ฉ) สมณศักดิ์

- พ.ศ. 2512 เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีวิสุทธิโมลี
- พ.ศ. 2516 เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชวรมณี
- พ.ศ. 2530 เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพเวที
- พ.ศ. 2536 เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมปิฎก อุดลญาณนายก ปาพจนดิลกนิวิฐ ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี
- พ.ศ. 2547 เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง ที่ พระพรหมคุณภาภรณ์ สุนทรธรรมสาธก ตรีปิฎกปริยัติโกศล วัฒนศีลาจาร ศาสนการุฬาร มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

ช) ผลงานทางพระพุทธศาสนาและวิชาการทั่วไป

งานนิพนธ์ และงานถอดจากคำบรรยาย กว่า ๓๒๗ เรื่อง เช่น พุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ธรรมอนุชีวิต, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, การศึกษาริมต้น เมื่อคนกินอยู่ดูฟังเป็น, พุทธศาสนา...รากฐานของวิทยาศาสตร์, ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น, นิติศาสตร์แนวพุทธ, มองสันติภาพโลกฯ, ลีลามนุษยชนฯ, ความรุนแรง เกิดจากความอ่อนแอ, เมื่อวินัยไม่มี เสรีภาพก็หายไป,

A Buddhist Solution for the Twenty-first Century, Buddhist Economics เป็นต้น

นอกจากนี้ มี CD ธรรม ที่จัดทำเผยแพร่ในระบบ MP3 จำนวนมาก จัดเป็นชุดต่างๆ เช่น

- เรื่องพระเจ้า: ชุด ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม ชุด จาริกบุญ-จาริกธรรม ชุด จากจิตวิทยา สู้จิตภาวนา
ชุด ฟังโร ได้สุขทุกที ชุด ธรรมกับการศึกษา ชุด ธรรมะสู่กรรมเมือง
ชุด บุษบาพระพรหมจรรย์ ชุด จะถือพุทธ ... อยู่ให้พียง ชุด งานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข
- เรื่องท้าวละ: ชุด ธรรมะจากเหตุการณ์ 2544 ชุด ฟังธรรมตามกาล 2545 ชุด ธรรมะหลากหลาย 2546
ชุด ธรรมะมองโลก 2547 ชุด ท้นโลก ถึงธรรม 2548 ชุด ธรรมไม่ทิ้งโลก 2549
ชุด ธรรมนี้ มีไกล 2550

อีกด้านหนึ่ง นับแต่ พ.ศ.๒๕๓๐ เป็นต้นมา ได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดล ในการจัดทำพาพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ซึ่งสำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (อินศร จินฺตปาณฺโณ)

ดร.นิเชต สุนทรพิทักษ์

รศ.ดร.ช่วงโชติ พันธุเวช

นางศรีวิการ์ เมษธวัชชัยกุล

นายกलय กระจายวงศ์

ผศ.ดร.ปราศรัย พนิชยกุล

บรรณาธิการ

นางรัตนา ถัดทะพงษ์

ผศ.สุนีย์ ศรณรงค์

ผศ.อรุณี เรืองวิเศษ

นางสาวจุฑานันท์ ธรรมมาศัย

ผู้ออกแบบปก

พระชัยยศ พุทธิวิโร